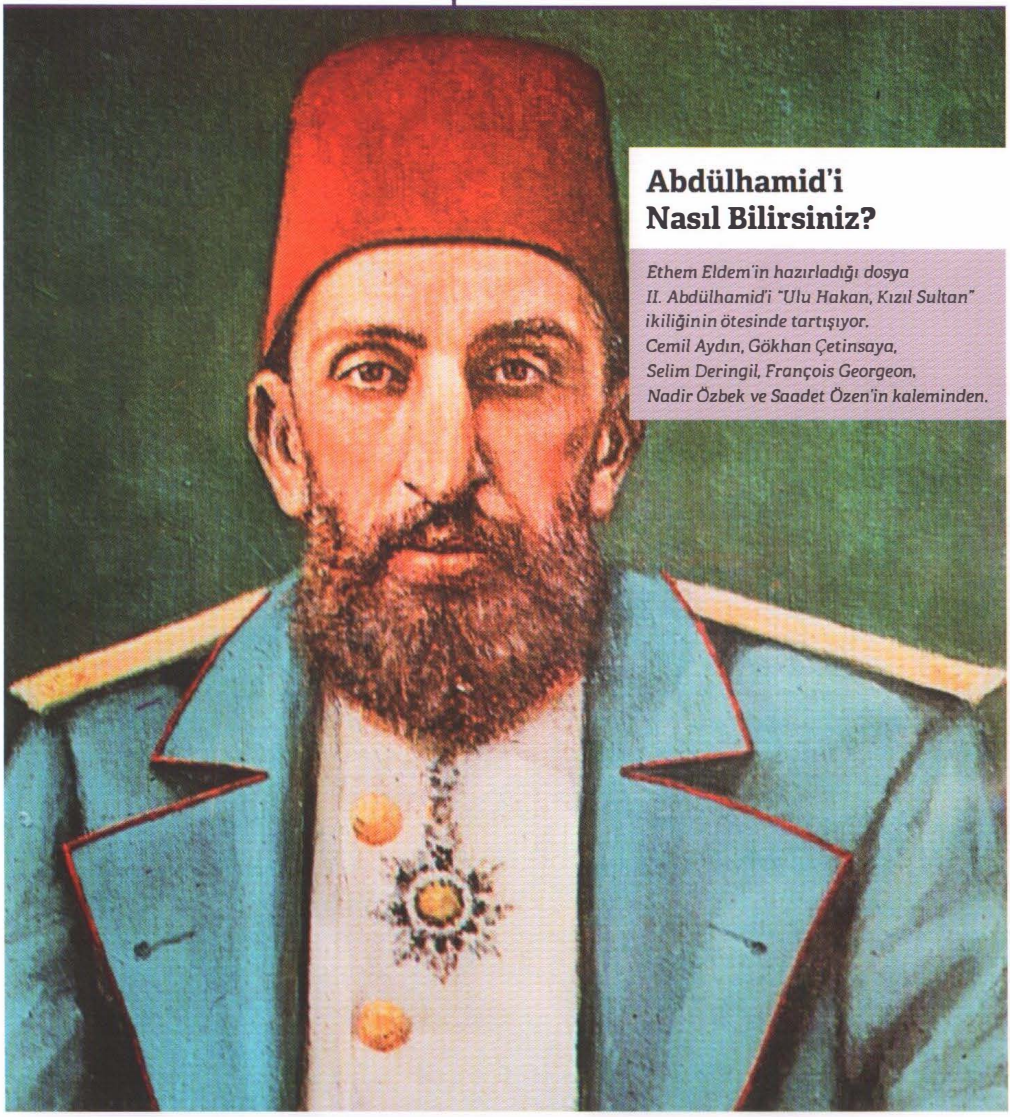
TOPLUMSAL
tarih

301
OCAK 2019

Karagöz'de Kadınların Yeri ve Mizaha Katkıları AHMET AKŞİT

"Kolonyalizmi Seyretmek: Trablusgarp Savaşı (1911-1912)" OYA KASAP ORTAKLAN

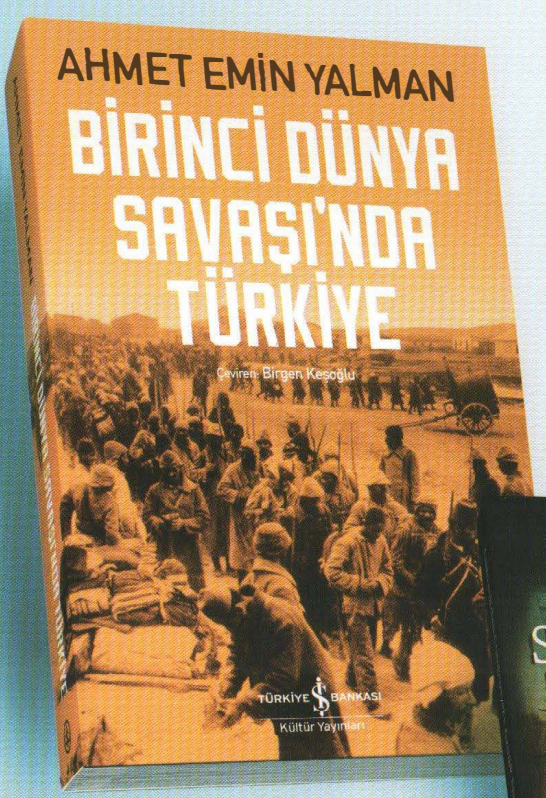
Abdülhamid'i Nasıl Bilirsiniz?

Ethem Eldem'in hazırladığı dosya II. Abdülhamid'i "Ulu Hakan, Kızıl Sultan" ikiliğinin ötesinde tartışıyor. Cemil Aydın, Gökhan Çetinsaya, Selim Deringil, François Georgeon, Nadir Özbek ve Saadet Özen'in kaleminden.

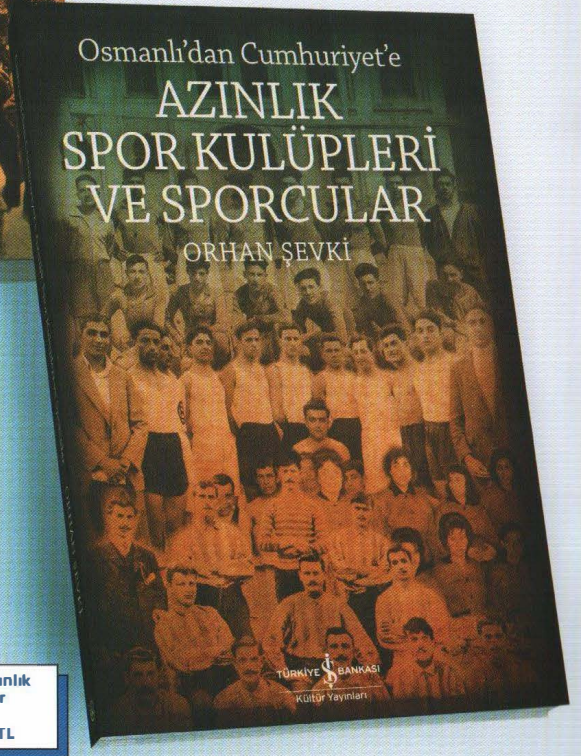
"MECMUA-İ HAVADİS'TEN AGOS'A: ERMENİCE BİLMEYEN ERMENİLER VE BASIN" MURAT CANKARA

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 15 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN YENİ ESERLER

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye
Ahmet Emin Yalman
Çev. Birgen Keşoğlu
392 sayfa, 32 TL

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcular
Orhan Şevki
184 sayfa, kuşe, renkli, 48 TL

İzmir-Konak kitabevimiz açıldı.
Konak Mah.
Anafartalar Cad.
No: 2 Konak/İzmir
Tel: (0232) 484 77 21

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

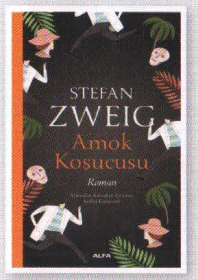
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

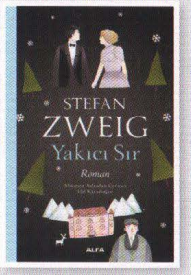
ALFA

KLASİKTEN FELSEFEYE, EDEBİYATTAN MİTOLOJİYE

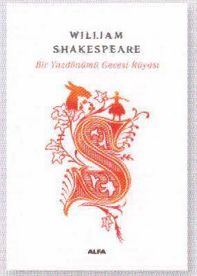
EN YENİLER...

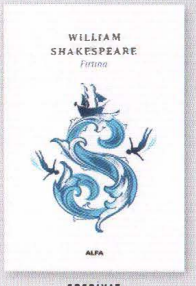
KLASİK

KLASİK

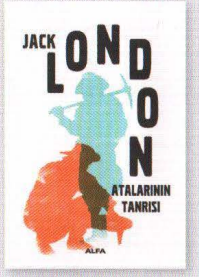
EDEBİYAT

EDEBİYAT

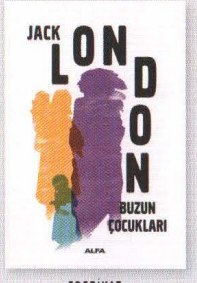
EDEBİYAT

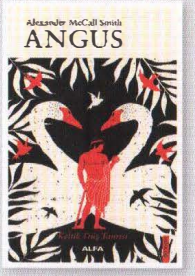
EDEBİYAT

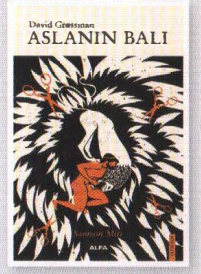
EDEBİYAT

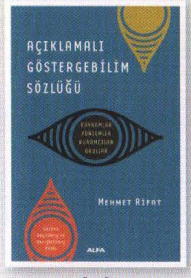
EDEBİYAT

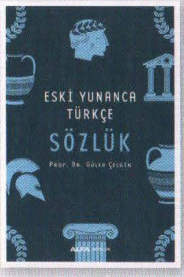
MİTOLOJİ

MİTOLOJİ

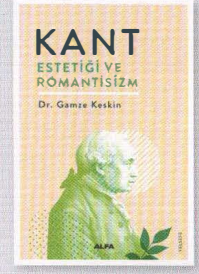
SÖZLÜK

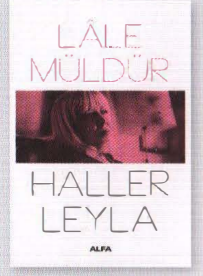
SÖZLÜK

FELSEFE

FELSEFE

EDEBİYAT

www.alfakitap.com | /alfakitap

MERHABA,

II. Abdülhamid dönemi tarihçiliği, özellikle son yirmi, otuz yıl içerisinde yazılmış bir dizi doktora tezi ve monografi sayesinde, "Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı?" tartışmasını aşmaya yönelik önemli adımlar attı. Ancak tarih gibi tarihyazımı da düz bir çizgide ilerlemiyor. Doğaldır ki günümüzün toplumsal-siyasal tartışmalarının terimleri, tarih kurgumuzu da önemli oranda belirliyor. II. Abdülhamid dönemine yönelik güncel merakı özel olarak koşullayan hususun ise, bugün Türkiye'de kurulmakta olan rejimin meşruiyetini 33 yıl süren Abdülhamid döneminde arama kaygısından kaynaklandığına şüphe yoktur. Merkezileşmiş bir propaganda makinasına dönüşen medyamızda Abdülhamid dönemi üzerine yayınlanan popüler diziler, belgeseller ve yazı dizilerinden, birçoğu devlet büyüklerinin himayelerinde gerçekleştirilen akademik konferanslara ve projelere kadar "Abdülhamid tutkusunun" ardında böyle bir politik kaygı yatmaktadır.

Yayın kurulu üyemiz Edhem Eldem tarafından hazırlanan bu dosyadaki yazılar, hem Abdülhamid dönemi tarihçiliğinin kat ettiği mesafeyi hatırlatmayı hem de bu dönemin günümüzde en çok tartışma konusu edinilen yönlerine dair yeni ve eleştirel perspektifleri sunmayı amaçlıyor. Tabii tarihin bu derece politikleştirilmiş bir dönemine dair yazarken, dosya yazarları da kendi aralarında tartışmaktan geri durmadılar. Dosya için kaleme aldığı uzunca giriş yazısında Edhem Eldem'in, Selim Deringil'in kendisine yönelik eleştirilerine cevaben ifade ettiği gibi bu tartışmaların duygusal ve hatta tepkisel bir boyut kazanmaması günümüz Türkiyesi'nde pek mümkün olamıyor. Aralarındaki görüş ve vurgu farklarına rağmen, dosyada bir araya getirilen makaleler, dengeli ve sentez yapmaya imkan veren bir bütün oluşturuyorlar. Bunun da ötesinde, hem yöntem hem de teorik yaklaşım bakımından döneme yönelik yeni araştırma gündemleri sunuyorlar. Nadir Özbek'in geniş kitlelerin yaşanmış deneyimlerinin temel kurucu unsur olarak tarihsel anlatının merkezine yerleştirileceği, "Abdülhamidsiz" ve "Devletsiz" bir Abdülhamid dönemi tarihçiliği çağrısının böylesi bir önemi bulunuyor. *Toplumsal Tarih*'in önümüzdeki sayılarında bu tartışmayı yeni ve özgün çalışmalarla ilerleten bir dosya daha yapacağımızı umuyorum.

Dosya dışındaki sayfalarımızda yer alan Ahmet Akşit'in makalesi, 19. yüzyıl sonundan başlayarak "ıslah" edilmelerinden önce Karagöz oyunlarında kadınların temsilinin ne kadar çeşitli olduğunu gösteriyor. Oya Kasap Ortaklan'ın makalesi ise kolonyalist söylemin sinematografik dili nasıl değiştirdiğini Trablusgarp Savaşı'na ilişkin çekilen filmler üzerinden tartışıyor.

Okurlarımız daha dergiyi ellerine almadan kapak tasarımının bütünüyle değiştiğini fark etmişlerdir. Yeni kapağımızı hazırlayan Gökhan Pahlı'ya, dergiye sunduğu tüm emekleri için teşekkür ederiz.

"I. Dünya Savaşı" konulu dosyamızla şubat ayında buluşmak ümidiyle...

Barış Alp Özden

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
KAPAKTAKİ ABDÜLHAMİD
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 OSMANLI'DA GAYRİMÜSLİM BASINDAN
MECMUA-İ HAVADİS'TEN AGOS'A: ERMENİCE BİLMEYEN ERMENİLER VE BASIN
Hazırlayan: Murat Cankara

14 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

22 **2018'DE SULTAN II. ABDÜLHAMİD**
Edhem Eldem

28 **HİLAFETİN SON PARILTILARI**
François Georgeon

32 **SULTAN ABDÜLHAMİD'İN PAN-İSLAMİZMİ ANTİ-EMPERYALİST MİYDİ?**
Cemil Aydın

40 **MEMALİK-İ MAHRUSA: YİRMİ YIL SONRA**
Selim Deringil

46 **"İSTİSNA HALİ": "DEVLETSİZ", "ABDÜLHAMİDSİZ" OSMANLI-TÜRKİYE TARİHİ YAZMANIN İMKÂNLARI**
Nadir Özbek

54 **SULTAN ABDÜLHAMİD'İN HATIRATI MESELESİNE BİR ZEYL**
Gökhan Çetinsaya

60 **PADİŞAHIN BİNBİR SURETİ**
Saadet Özen

68 **KARAGÖZ'DE KADINLARIN YERİ VE MİZAHA KATKILARI**
Ahmet Akşit

74 KOLONYALİZMİ SEYRETMEK:
TRABLUSGARP SAVAŞI (1911-1912)
Oya Kasap Ortaklan

82 EŞİTLİĞE, ÖZGÜRLÜĞE VE DİRENİŞE ADANMIŞ BİR YAŞAM:
DOLORES IBÁRRURI
Mehmet Utku

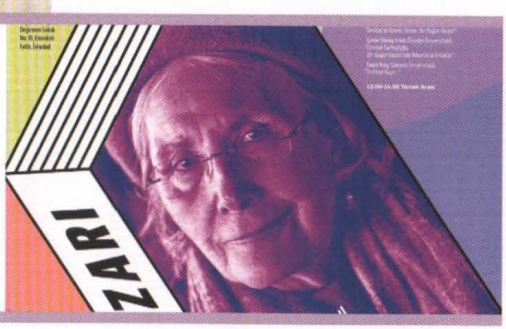

Kapak: Fausto Zonaro'nun II. Abdülhamid portresi

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration* dergisinde II. Abdülhamid'in görüntüsünün kapakta yer aldığı beş ayrı sayıyı tanıtıyor.

20 BİR ÇAĞ YAZARI: ADALET AĞAOĞLU

Zeynep Büyükpalta, Adalet Ağaoğlu için düzenlen sempozyumda sunulan bildirileri ve Ağaoğlu'nun yaptığı konuşmayı aktarıyor.

68 KARAGÖZ'DE KADINLARIN YERİ VE MİZAHA KATKILARI

Ahmet Akşit, Karagöz oyunlarında görülen farklı kadın tiplerini ve mizaha katkılarını değerlendiriyor.

74 KOLONYALİZMİ SEYRETMEK: TRABLUSGARP SAVAŞI (1911-1912)

Oya Kasap Ortaklan, Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerden hareketle sinemanın kolonyalizme dair tahayyülleri nasıl biçimlendirdiğini tartışıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 301, Ocak 2019

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Barış Alp Özden

YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisoden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah.
Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Aralık 2018

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah.
Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacaklarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını veyazar ismini belirtmek zorunludur.

KAPAKTAKİ ABDÜLHAMİD

L'Illustration dergisinde yer alan "Türkiye" ile ilgili yorum ve görüntülerine ayırdığım "*L'Illustration*'dan seçmeler" bölümünü bu sayıda istisnai olarak derginin tek bir sayısına değil, II. Abdülhamid'in görüntüsünün yer aldığı beş ayrı sayıya ayırmaya karar verdim. Pek tabii ki bu kararın dayanağı, bu sayıda Abdülhamid'in konu edildiği ve editörlüğünü üstlendiğim bir dosyanın yer almasıdır. Tahmin edileceği gibi *L'Illustration*'da onunla ilgili çok fazla görüntü mevcuttur; dosyanın önemine binaen seçici davranarak sadece kapakta yer aldığı sayıları ele aldım. Bunlar ise benim tespit

L'ILLUSTRATION

JOURNAL UNIVERSEL

RÉDACTION, ADMINISTRATION, BUREAUX D'ABONNEMENTS
13, rue de Tournon, Paris

34e ANNÉE. — VOL. LXVIII. — N° 1750.
SAMEDI 9 SEPTEMBRE 1876

SUCCURSALE POUR LA VENTE AU DÉTAIL
6bis, rue de Richelieu, Paris

Prix du numéro : 75 centimes

Abonnements

LE SULTAN ABD-UL-HAMID

Sultan Abdülhamid. İstanbul'da Abdullah Biraderler'in fotoğrafından. *L'Illustration*, 1750 (9 Eylül 1876)

Ce numéro est accompagné de gravures en couleurs et d'un supplément musical.

L'ILLUSTRATION

Prix du numéro : 75 centimes — SAMEDI 22 OCTOBRE 1898 — 56e Année. — N° 2904

UNE PAIRE D'AMIS.

İki Arkadaş.
***L'Illustration*, 2904**
(22 Ekim 1898)

edebildiğim kadarıyla beş adettir. İlki, cülusundan bir hafta sonra çıkan 9 Eylül 1876 tarihli sayıdır;[1] ikincisi, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ikinci ziyareti münasebetiyle 22 Ekim 1898 tarihinde yayınlanmıştır.[2] Son üçü ise Abdülhamid'in saltanatının sonuna rastlamaktadır: Jön Türk ihtilalini takip eden haftalarda çıkan 8 ve 22 Ağustos 1908 tarihli sayılarla tahttan indirilmesinden on gün kadar sonra yayınlanan 8 Mayıs 1909 sayısı.[3]

Bu beş kapağı ilginç kılan, Abdülhamid'in saltanatının bir tür resimli özetini oluşturmalarıdır: 1876'da genç bir padişah olarak tahta çıkması, 1898'da uluslararası sahnedeki başarısının bir tür doruğu olarak Almanya'yla ve özellikle II. Wilhelm'le ittifak oluşturması, 1908'de otuz yıllık istibdadının liberal bir ihtilal ile devrilmesi, 1909'da tekrar iktidarı ele geçirmek için

31 Temmuz günü İstanbul'da Sultan Abdülhamid cülusundan beri ilk defa olarak tebaasının merakına ve fotoğrafçıların objektifine teslim oluyor. *L'Illustration*, 3415 (8 Agustos 1908)

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 8 AOUT 1908

A CONSTANTINOPLE, LE 31 JUILLET. — Le sultan Abdul-Hamid, pour la première fois depuis son avènement, se livre à la curiosité de ses sujets et à l'objectif des photographes.

düzenlediği söylenen karşı ihtilalin fiyaskosundan sonra tahttan indirilmesi; otuz üç yıllık bir dönemin en çarpıcı anları...[4]

Fakat bu kapakların diğer bir özelliği, dosya içinde Saadet Özen'in gayet ilginç bir şekilde aktardığı gibi, "en az resmedilen hükümdar" sıfatıyla tanınan Abdülhamid'in görüntüsünün ilginç bir seçkisini oluşturmalarıdır.[5] 1876'da cülus ettiğinde Abdülhamid'in bilinen sadece iki resmi portresi mevcuttu. Bunların ilki 1867'de Londra seyahati esnasında W. ve D. Downey tarafından çekilmişti. Kapakta kullanılan diğeriyse 1869'da Abdullah Biraderler tarafından çekilmişti. Bu portre kıtlığı, dergi ve kartpostal yayıncılarının bu iki erken resmi tekrar tekrar kullanmalarına neden olmuştu. Padişahı II. Wilhelm ile birlikte gösteren kapak bunun iyi bir örneğiydi. Burada yer alan Abdülhamid imajı, 1867 Londra fotoğrafına bir vücut uydurulmasıyla elde edilmişti. Kapaktaki tek uydurulmuş şey bu değildi: Kaiser ile padişahın kol kola görüntülenmesi gravür yoluyla gerçekleştirilmiş bir montajdan ibaretti.

L'ILLUSTRATION

Prix du Numéro : 75 Centimes. SAMEDI 22 AOUT 1908 68e Année. — N° 3417.

ABDUL-HAMID

« Trente-quatrième sultan de la famille d'Osman », « khan des khans » et « pâdichah », aujourd'hui souverain constitutionnel

Abdülhamid, Âl-i Osman'ın otuz dördüncü sultanı, hanlar hanı, padişah ve bugün meşruti hükümdar. ***L'Illustration*****, 3417 (22 Ağustos 1908)**

Jön Türk ihtilalini takip eden günlerde yayınlanan dergi nüshalarındaki fotoğraflar Abdülhamid'ın basında çıkan güncel fotoğraflarının ilk örnekleriydi. 8 Ağustos nüshasının kapağında bu özellikle belirtiliyordu. Her iki nüshada da kullanılan görüntüler poz verilmiş portreler değil. Cuma selamlığı sırasında çekilmiş enstantanelerdi. Uzun poz süresinden sonra elde edilen fotoğraftan gravür yoluyla dergiye aktarılan resimlerden, anında çekilen ve olduğu gibi derginin sayfalarına taşınabilen görüntülere geçilmişti.

Son kapak ise bambaşka nitelikteydi. Burada ne poz ne de enstantane söz konusuydu. Ne fotoğrafçı, ne de ressamın bulunduğu bir ortamda vuku bulmuş bir olay, şahitlerinin sözlü aktarımından hareketle hayali bir şekilde resmedilmişti. *L'Illustration*'un gedikli ressamlarından Louis Rémy Sabattier (1863-1935) resmin altında yer alan ve milletvekili Emmanuel Carasso'ya (Karaşu) atfedilen anlatıma ve muhtemelen Abdulhamid'ın basında son çıkmış fotoğraflarına dayanarak padişaha tahttan indirildiğinin bildirildiği anı canlandırmıştı.[6]

Bir saltanatın sonu. «...İçinde bulunduğu aceleyi ve huzursuzluğu ele veren itinasızlıkla sivil giyinmişti. Kolları hareketsiz bir şekilde sarkıyordu. Elleri hafifçe titriyordu; genellikle zaten düşük olan omuzları daha da düşmüş, ona zavallı bir ifade veriyordu...» (Abdülhamid'e tahttan indirildiğini tebliğ eden Meclis-i Mebusan azalarından Carasso (Karasu) Efendi'nin anlatımından). *L'Illustration*, 3454 (8 Mayıs 1909)

L'ILLUSTRATION

Prix du Numéro : 75 Centimes. SAMEDI 8 MAI 1909 65e Année. — N° 3454.

FIN DE REGNE

DİPNOTLAR

1 "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Sultan II. Abdülhamid'in Cülusu", *Toplumsal Tarih*, 123 (Mart 2004), s. 8-10.

2 "*L'Illustration*'dan Seçmeler: İki Arkadaş!" *Toplumsal Tarih*, 170 (Şubat 2008), s. 22-23.

3 "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Abdülhamid'in Düşüşü - I." *Toplumsal Tarih*, 119 (Kasım 2003), s. 6-9.

4 Edhem Eldem, "Görüntülerin Gücü: Fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması ve Etkisi, 1870-1914", Zeynep Çelik ve Edhem Eldem (der.), *Camera Ottomana. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite, 1840-1914* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), s. 116-119.

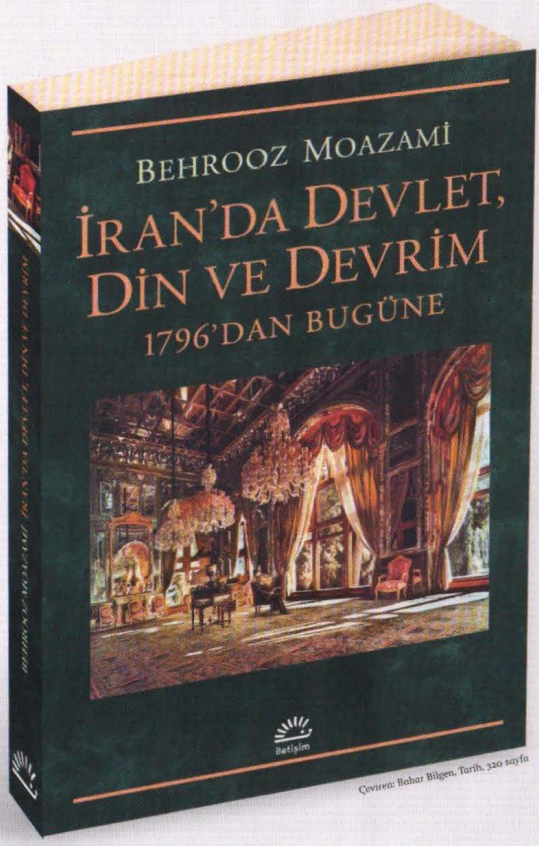
5 Bkz. s. 60-67.

6 Bu görüntüyü Şehzade Abdülmecid Efendi'nin yapmış olduğu *Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i* isimli tabloyla karşılaştırmak ilginç olabilir (Tuval üzerine yağlıboya, 172 x 234 cm. Milli Saraylar tablo koleksiyonu, env. 11/1270). Abdülmecid'in bu tabloyu ne zaman yaptığı bilinmiyor, ama mekânla ilgili herhangi bir bilgiye sahip olmayan Sabattier'nin aksine olayın geçtiği odayı halıdan paravana, aynada duvar tezyinatına kadar ayrıntılı bir şekilde resmetmiş olması dikkat çekicidir. Keza padişaha Meclis'in kararını bildiren kişilerin muhtemelen fotoğraflarını temin edebildiğinden onları gayet dikkatli bir şekilde çizmiştir; oysa Sabattier Abdülhamid'den başka figürc yer vermemiştir. İki resimde en çok örtüşen, Abdülhamid'in fesli, sakallı, koyu paltolu olarak, bitkin bir ifade ve vücut diliyle temsil edilmiş olmasıdır.

iletişim

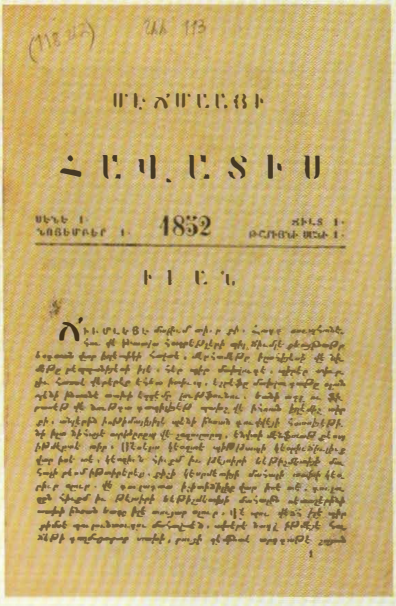
Analitik bir çerçeve içinde İran'ın son iki yüz yıllık siyasi tarihi

Behrooz Moazami, kendine-özgücülüğe düşmeksizin, İran'ı Batıdışı bir modern devlet oluşum tecrübesi olarak analiz ediyor, bu tecrübedeki özgül toplumsal katılım ve seferberlik dinamiklerine dikkat çekiyor. İran'ın son iki yüz yıllık siyasi tarihini analitik bir çerçeve içinde anlatan bir kitap...

MECMUA-İ HAVADİS'TEN AGOS'A: ERMENİCE BİLMEYEN ERMENİLER VE BASIN

Yayın hayatına 1852'de İstanbul'da başlayan *Mecmua-i Havadis*, tamamen Ermeni harfleriyle Türkçe çıkan ilk süreli yayınlardan biridir.[1] Ayrıca bir ek de veren ve zaman içerisinde aylık, haftalık, günlük olarak basılan *Mecmua*; bir kaynağa göre 1877, diğerine göreyse 1883'e kadar yaşamıştır.[2] Her ne kadar ilk sayılarda üst başlık kullanılmadığı görülüyorsa da, ikinci yılın başından itibaren kapağında "Evropa'da ve mahal-i sairde bir mah layl zarfında zuhur edip, istimaye duyulmayal şayan olan havadisat-ı mütenevviyeye; ve ulûm ve fünûn, ve zanaat ve şiir ve letaife mahsus bir risaledir" ifadesi yer almakta; ilerleyen yıllarda "Siyasî, İdarî, İlmî ve Zirai" ibaresinin de üst başlığa taşındığı anlaşılmaktadır.[3] İlk yıl itibarıyla 32 sayfa çıkan ve fiyatı 8 kuruş olan *Mecmua*'nın Bursa, Kayseri, Ankara ve Bilecik'te temsilcilikleri bulunmakta ve zaman içinde temsilciliklerin sayısının artacağı duyurulmaktadır.

Mecmua-i Havadis Sayı 1 Kapak

Mecmua'nın kurucusu ve editörü, Osmanlı/Türk tarihyazımında Vartan Paşa olarak da bilinen Hovsep Vartanyan'dır (1816-1879).[4] "Devlet adamı, gazeteci, müellif ve mütercim" Vartanyan,[5] son yüz yıllık Osmanlı tarihi için birkaç bakımdan çok dikkate değer bir isimdir. Bahriye'de baştercümanlık, Encümen-i Dâniş, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Ahmet Cevdet Paşa'nın kurduğu takvim komisyonunda üye olarak görev yapmıştır. Sadece Osmanlı bürokrasisindeki yeriyle değil, gerek Katolik gerekse bütün Ermeni cemaati içindeki hizmetleriyle de önemlidir Vartanyan. *Hamazkyatz* (Ulusal Birlik) Derneği'nin kurucularından, Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin (bir süreliğine) yönetim kurulu üyelerindendir. Bunların haricinde, bilinen ilk Türkçe romanın –ki Ermeni harfleriyle Türkçedir–, *Akabi Hikâyesi*'nin (1851) yazarı; *Mecmua-i Havadis*, *Tercüman-ı Efkâr*, *Manzume-i Efkâr*, *Mamul* [Basın] gibi süreli yayınların kurucusu, editörü, yazarı veya başyazarıdır. Kısacası Vartanyan, Osmanlı'nın çoğul kimlikli aydınlarını en iyi temsil eden isimlerden biridir. Katolik, Ermeni ve Osmanlı kimlikleri birbirini dışlamaz; onu bağlı olduğu kiliseye, mensubu bulunduğu cemaate ve vatandaşı olduğu ülkeye aynı anda hizmet etmekten alkoymaz.

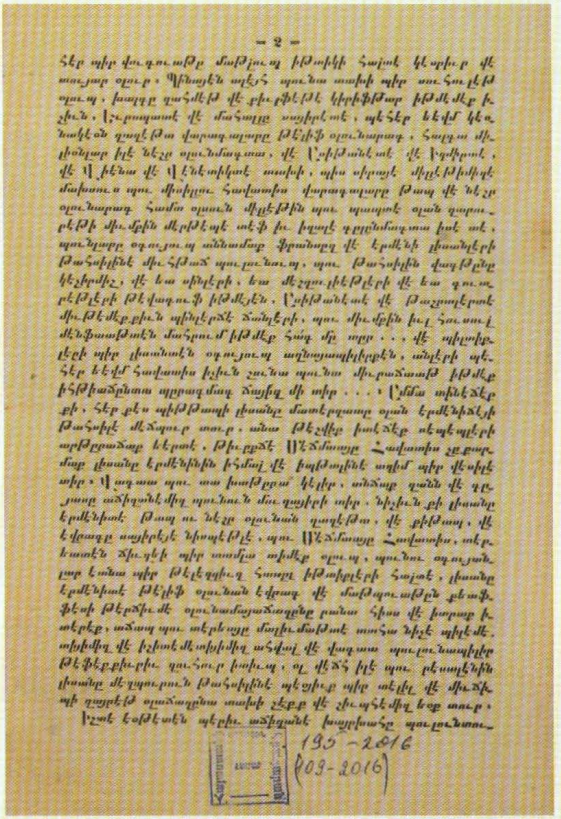
Aşağıda okuyacağınız parçalar, *Mecmua*'nın ilk sayılarında yer alan ve genellikle baş sayfada bulunan "İlan" başlıklı bölümlerden birinci ve ikincisidir. Bunlardan ilk sayıda yer alanı Vartanyan imzasıyla, diğeri ise imzasız yayımlanmıştır; ileriki sayılarda da imzasız yayımlanan bu bölümlerden bazılarının hiç başlığı yoktur. *Mecmua*, Kırım Savaşı'nın arifesinde ve 1863 tarihli Nizamname-i Millet-i Ermeniyan'a, yani önce Ermeni Anayasası'na sonra da Kanun-ı Esasî'ye giden yolda; Garabed Ütücüyan'ın çıkardığı ve ilerleyen yıllarda Genç Ermeniler'in sesi haline gelerek Ermeni cemaatinin dönüşümünde çok önemli bir rol üstlenen *Masis*'le aynı yılda, 1852'de, yayımlanmaya başlamıştır. Bundan iki yıl önce Protestan Ermeniler Babıali tarafından ayrı bir cemaat olarak tanınmış; bir yıl önce ise, *Akabi Hikâyesi* imzasız olarak İstanbul'da basılmıştır. Din adamlarının bağnazlığını yeren ve faciayla biten bir aşk hikâyesi üzerinden Ermeni kiliselerinin birliğini savunan bu roman Vatikan'ın şimşeklerini hemen üzerine çekmiş ve yazarın 1852'de yayımlanan *Boğboğaz Bir Âdem* başlıklı kitapçığıyla birlikte yasaklanmıştır.[6] 1851, aynı zamanda, Encümen-i Dâniş'in resmen kurulduğu yıldır. Encümen'in başlıca görevleri arasında Türkçenin geliştirilmesi, sade bir Türkçeyle kitaplar yazılmasını teşvik etmek bulunmaktadır.[7] Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'nın Keçecizade Fuat Efendi'yle birlikte hazırlamış olduğu ve alanında bir ilk olarak değerlendirilen *Kavaid-i Osmaniye* başlıklı Türkçe gramer, *Encümen*'in açılışında padişaha sunulmuş ve kitap olarak basılmasına karar verilmiştir.[8]

Mecmua'nın ilk sayılarına bakıldığında, başta Osmanlı padişahları olmak üzere, Babıali'yi ilgilendiren büyük devletleri yönetenlerin uzun uzun, çoluk çocuklarının adına varıncaya

kadar tanıtıldığı; "Havadisat-ı Ecnebiye", "Havadisat-ı Dahiliye", "Havadisat-ı Mütenevviye" ve "Son Havadisat" gibi başlıklar altındaysa siyasî, askerî, ekonomik, bürokratik gelişmelere dair haberlerin verildiği görülmektedir. Bunun dışında, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfiyle ilgili bir tefrika da yer alabilmektedir derginin sayfalarında. Kısacası, en azından çıkış yılı itibarıyla, uluslararası siyaset, piyasa ve bürokrasi ağırlıklı bir yayın görünümündedir *Mecmua*. Bununla birlikte, aşağıda Latin harflerine aktarılarak sunulan parçalara ve yer darlığı nedeniyle buraya alınmayan benzerlerine bakıldığında, *Mecmua-i Havadis*, Osmanlı basınının ilk yıllarında gazete ve dergilerin karşılaştıkları, çözmek durumunda kaldıkları sorunlara dair kayda değer ipuçları taşımaktadır. Bu bölümlerde temelde "gazete" denen şeyin ne olduğu ve ne işe yaradığı "Evropa'ya" referansla anlatılmakta; gazetenin planlanan içeriği tanıtılmakta, abonelik ve dağıtım şartlarına ilişkin bilgi verilmekte ve okurdan rağbet görmesi dilenmektedir. Öte yandan, tahsil edilemeyen abonelik ücretleri, abone sayısının istenen düzeyde olmaması, "haber" denen şeyin çabucak eskimesi nedeniyle aylık bir yayının çektiği sıkıntılar, okurdan gelen talepler (örneğin halkın anlayacağı "daha açık bir Türkçe") doğrultusunda yeniden şekillenme arzusu, yayını "dışarıdan" yazarlara açma zarureti fakat bir yandan da siyaseten riskli her şeyi ("devlet, millet, mezhep ve şahsa dokunacak" şeyleri) dışarıda tutma çabası, maliyetlerin yüksek olmasına bağlı olarak "reklam" yayınının gerekçelendirilmesi, "galeli vakitler"de "milleti terbiye etmek, ışıklatmak, okumaya davet etmek" ve "gelen geçen vukuatı olduğu gibi nakl etmek" ikilemi; tüm bunlar *Mecmua*'nın "İlan" bölümlerinin belli başlı motifleri arasındadır.

Son olarak, *Mecmua*'le aynı yıl çıkmaya başlayan *Mecmua*'nın hedef kitlesinin farklılığı da dikkate değerdir. Vartanyan'ın yaptığı ilk iş, niçin Türkçe bir yayın çıkardığını açıklamaktır: bunun Ermeniceye zararı olmak bir yana, yararı olacağına inanmaktadır. Bu hem Ermeni harfli Türkçenin modern Ermenicenin gelişiminde oynadığı dolaylı role (modern Ermenicenin ilk grameri Ermeni harfleriyle Türkçe kaleme alınmıştır) hem de *Aşod*'a kadar uzanacak olan "Ermenice bilmeyen Ermeniler ve basın" meselesine işaret etmek bakımından anlamlıdır. Nitekim sadece Vartanyan'ın çıkarttığı yayınlarda veya kaleme aldığı eserlerde değil, Ermeni harfleriyle Türkçe metinlerin önemli bölümünde böylesi bir gerekçelendirme, açıklama çabasına şahit olmak mümkündür.[9] Aşağıda sunulan alıntılarda kullanılan dil de ayrıca dikkate değerdir. Ermeni harfli Türkçe metinlerin genelinde rastlayamayacağımız, bürokratik bir "Osmanlıca"dır Vartanyan'ınki. Hatta, yine başka bir yerde rastlayamayacağımız şekilde, telaffuzda inceltme gerektiren yerlerde Ermeni alfabesindeki "L" (lün) harfinin üzerine bir nokta bile koyar. Ancak öte yandan, daha açık, daha anlaşılır bir Türkçeyle yazma zorunluluğunu da hissetmektedir şüphesiz. Bunu hem Encümen-i Dâniş'teki görevinden hem de gazeteye geldiğini tahmin ettiğimiz okur tepkilerinden çıkarabiliriz. Nitekim yukarıda adı geçen *Akabi Hikâyesi* ve *Boğboğaz Bir Âdem*'de farklı bir dille; argonun ve diyaloğun bol, terkiplerin ise çok az olduğu gündelik Türkçeyle yazmıştır.

"Osmanlı basını"yla ilgilenenler hep Şinasi'nin *Tercüman-ı Ahval*'e yazdığı "Mukaddime"yi okuyacak değiller ya, işbu vesileyle biraz da Vartanyan'ın "İlan"larını okusunlar...

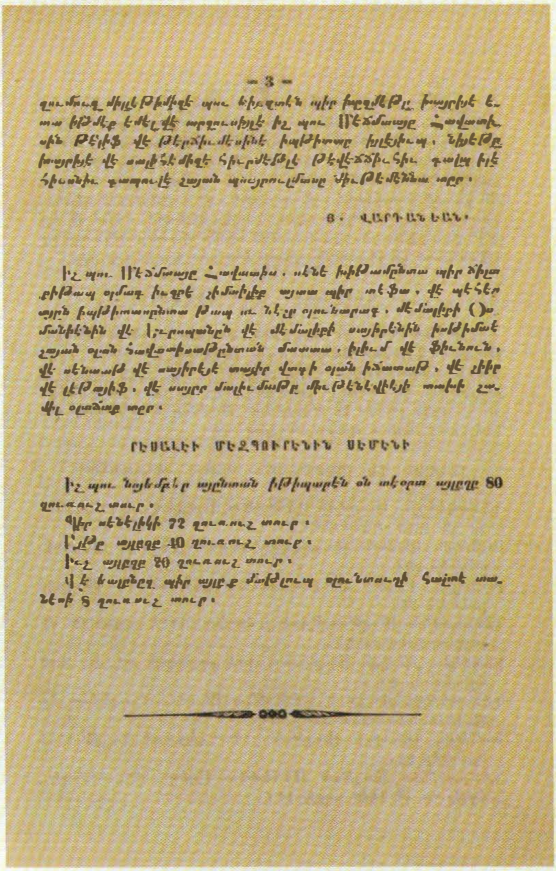
Mecmua-i Havadis Sayı 1 Sayfa 2

İLAN
(1 KASIM 1852, SAYI 1)

Cümleye malumdur ki, Hakk Subhanehu ve Taala Hazretleri bilcümle kâinatı yoktan var eylediği halde, merhamet-i ilahiyesi ve nimet-i rabbaniyesi ile, her bir mahluka, birer türlü hassa [kabiliyet] vererek ihya edip, eşref-i mahlukatı olan ben-i insana dahi azam-ı lutfunu [en büyük lütfunu], yani akl u feraset ve nutka kabiliyet bahş ve ihsan eylemiştir ki, onların istimaliyle [onları kullanarak] ben-i insan kuvve-yi hassiyetini ila-nihaye artırıp ve çoğaltıp, enva-i menfaat kesb [türlü menfaatler elde] etmektedir. Mesela gözde bittabi görücülük var ise de, gözün hükm ü tesiri yetişmediği mahali resm ettirerek, kişi görmediği mahali dahi görür olur; ve kulakta işiticilik var ise de, kulağın hükm ü tesiri yetişmediği mahalin sedalarını dahi insan yazı ile duyar olur. Ve bu veçh ile bir kimse bulunduğu mahalden ahere nakl etmeye haceti kalmayarak dahi, ru-yi zeminde [yeryüzünde] dikkate şayan her bir vukuatı matlub [talep] ettiği halde görür ve duyar olur. Binaenaleyh buna dahi bir suhulet [kolaylık] olup, halkı zahmet ve külfete giriftar etmemek [sokmamak] için, Evropa'da ve mahall-i sairede, beher yevm gönagön [her gün türlü türlü] gazete varakaları telif olunarak, halka milyonlar ile neşr olunmakta, ve Asitane'de ve İzmir'de, ve Viyana ve Venedik'te dahi bis-siraye [yayılarak] milletimize mahsus bu misillü varakaları tab ve neşr olunarak hamd olsun milletin bu bapta olan zarureti mümkün mertebe def ü izale kılınmakta [ortadan kaldırılmakta] ise de, bunları okuyup annamak Fransız ve Ermeni lisanları tahsiline muhtac bulunup, bu tahsilin vaktini geçirmiş, veya sinleri [yaşları], ya meşguliyetleri veya kudretleri tevakuf etmeyen [elverişli olmayan], Asitane'de ve taşralarda mütemekkin [yaşayan] binlerce canları, bu mümkün-ül-husul [elde edilmesi mümkün] menfaatten mahrum etmek hak mı dır?... Ve bildikleri bir lisandan okuyup ağnayabilirken, onları beher yevm [her gün] havadis için şuna buna müracaat etmek ihtiyacında bırakmak caiz midir?... Amma denecek ki, herkes bittabi lisan-ı maderzadı [anadili] olan Ermeniceyi tahsile mecburdur; ona teşvik edecek sebepleri artıracak yerde, Türkçe *Mecmua-yı Havadis* çıkarmak lisan-ı Ermeni'nin ihmal ve iptaline azim bir vesiledir. Vakıa [doğrusu] bu da hatıra gelir, ancak zann ve kıyas-ı acizanemiz [acizane zan ve hükmümüz] bunun mugayiridir [tersidir]; niçin ki [çünkü] lisan-ı Ermeni'de tab u neşr olunan gazete, ve kitap, ve evrak-ı saireye nispetle, bu *Mecmua-yı Havadis*, deryadan cüzi bir damla demek olup, bunu okuyanlar edna bir telezzüz hasıl ettikleri halde [azıcık da olsa lezzet alırlarsa], lisan-ı Ermeni'de telif olunan evrak ve matbuatın kâffesi tercüme olunamayacağını rana [pekâlâ] hiss ve idrak ederek, acep bu deryayı malumatta daha nice bilemediğimiz ve işitemediğimiz ahval ve vakaa bulunabilir tefekkürü zuhur edip, ol veçh ile bu risalenin lisanı mezburun [okurun] tahsiline büyük bir delil [rehber] ve mucib-i gayret [gayret vesilesi] olacağına dahi şekk ve şüphemiz yoktur.

İşte öteden beri acizane hayırhahı bulunduğumuz [hayrını dilediğimiz] milletimize bu yüzden bir hizmet-i hayriye eda etmek emel ve arzuzuyla işbu *Mecmua-yı Havadis*'in telif ve tercümesine ibtidar eyleyip [girişip], niyet-i hayriye ve salihemize hürmetle teveccüh-i kalp ile hüsn-ü kabule şayan buyurulması mütemennadır [samimiyetle beğenilerek güzel karşılanmaya layık bulunmasını temenni ederiz].

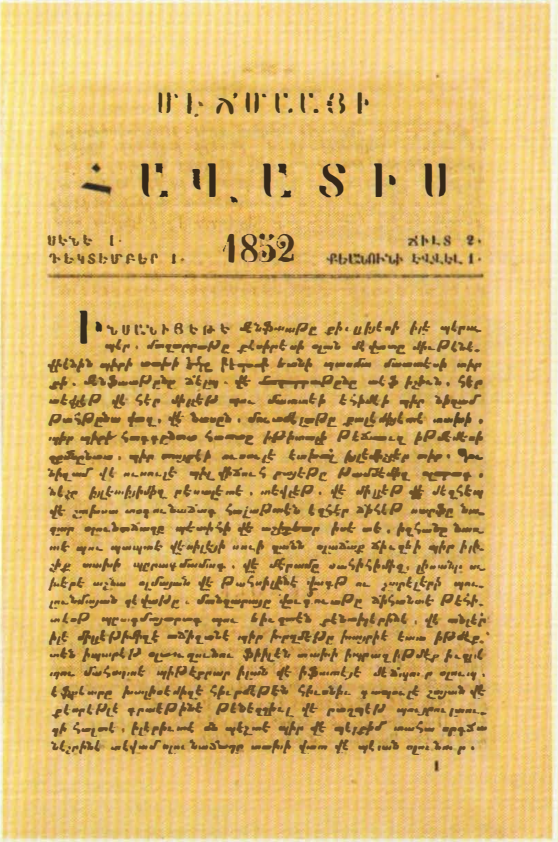
H. Vartanyan

Mecmua-i Havadis Sayı 1 Sayfa 3

(1 ARALIK 1852, SAYI 2)

İnsaniyete menfaat-i külliyesi ile beraber, mazarrat-ı kesiresi İpek çok zararları] olan mevad-ı müteneviyenin İçeşitli işlerden] biri dahi Emr-i Tabâat yani basma maddesidir İmatbaacılıktır] ki, menfaatini celp ve mazarratını def için, her devlet ve her millet bu madde-i ehemmeyi len mühim işil bir nizam tahtına vaz İaltına alarak], ve nasın İinsanlarını, muamelat-ı kalemiyede [yazıyla] dahi, birbiri hakkında hadd-i itidali tecavüz etmemesi zımnında İölçülü sınırları aşmaması maksadıyla], bir daire-i usule ithal eylemişlerdir [düzenlemişlerdir]. Bu nizam ve usule bil-vücuh riayet-i tammemiz olarak [her bakımdan riayet ederek], neşr eylediğimiz risalede, devlet ve millet ve mezhep ve şahsa dokunacak haletten ez-her-cihet sarf-ı nazar olunacağı İşeylerden her yönden kaçınılacağı] bedihi ve aşikâr ise de, izhan-ı näsda bu bapta vesile-yi su-i zann olacak cüzi bir ilişik dahi bırakmamak İbu konuda insanların zihninde yanlış anlaşılmaya vesile olacak en ufacık bir şüphe dahi bırakmamak], ve meram-ı sahihimiz, lisan-ı ahere aşina olmayan İbaşka bir dil bilmeyen] ve tahsile vakt u çareleri bulunmayan zevatı, manzara-yı vukuat-ı cihanda tehi-dest İdünyada olan bitenler karşısında eli boş] bırakmayarak bu yüzden kendilerine, ve onlar ile milletimize acizane bir hizmet-i hayriye eda etmekten ibaret olduğunu fiilen dahi ibraz etmek İortaya koymak] üzre bu mahalde bittekrar ilan ve ifadeye mecbur olup, efkâr-ı halisemize hürmeten hüsn-ü kabule şayan ve kesretle kıraatine tenezzül ve rağbet buyurulduğu halde İsamimi düşüncelerimize hürmeten hoş karşılanır ve çokça okunursa], ileride on beşte bir ve belkim daha sıkça neşrine devam olunacağı dahi vaat ve beyan olunur.

ՄԵՍՍԱՒԱԿԱՏԻՒ

ՀԱՒԱՏԻՍ

ԱՄՍՈՅ Ա· 1852 ԹԻՒ 2·

Mecmua-i Havadis Sayı 2 Kapak

DİPNOTLAR

1 Yarı resmi bir yayın organı olarak 1840'ta çıkmaya başlayan *Takvim-i Vekâyi*'nin ve William Churchill tarafından 1843'te yayınlanmaya başlayan *Ceride-i Havadis*'in Ermeni harfli Türkçe versiyonları *Mecmua-i Havadis*'in öncülleri sayılabilmekle birlikte, her iki gazete de aslen başka bir yayının Ermeni harfli versiyonlarıdır. Khaçadur Vosganyan'ın 1840-41 yıllarında çıkardığı *Aztarar Püzantyan* İBizans Habercisi] ise, Hasmik Stepanyan tarafından Ermeni harfli Türkçe bir yayın sayılmakla beraber Zakarya Mildanoğlu onu "İstanbul'daki ilk bağımsız Ermenice gazete" olarak sunmaktadır. Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, 1727-1968* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005), 554; Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 17. Stepanyan ayrıca, bu yayının, aynı adla Ermenice bir dergının devamı olduğu bilgisini vermektedir. Gazetenin sayılarına ulaşamamakla birlikte, her hâlükârda *Aztarar Püzantyan*'ın tamamıyla Ermeni harfli Türkçe bir yayın olmadığı ya da, diğer örneklerde olduğu gibi, başka bir yayının Ermeni harfli Türkçe eki veya devamı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, *Mecmua-i Havadis*'i ilk bağımsız ve tamamen Ermeni harfli Türkçe süreli yayın olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

2 Bu konuda da Stepanyan'ın ve Mildanoğlu'nun verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır. Stepanyan'a göre, yayın hayatını 1877'e kadar sürdüren *Mecmua*'nın *Ilave-i Mecmua-i Havadis* başlıklı eki 1853'te yayınlanmaya başlamış, bu ek 1861-64 arasında da *Ruzname-i Mecmua-i Havadis* başlığıyla haftada iki kez çıkmıştır. Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar*, 555–56. Mildanoğlu'na göreyse, 1883'e kadar çıkmaya devam eden *Mecmua*, 1861'den itibaren belli aralıklarla *Ruzname-i Mecmua-i Havadis* başlıklı bir ek vermiştir. Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar*, 391.

3 Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar*, 556.

4 Mildanoğlu şu isimleri de editörler arasında saymaktadır: Hovagim Tülbentçiyan, Hovhannes Markaryan, Boğos Kırışçiyan, Hovhannes Tolayan. Stepanyan ise Vartanyan'a ek olarak yalnızca Tolayan'ı vermektedir.

5 Vartanyan'ın kısa yaşam öyküsü için, bkz. Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003), 373–74.

6 Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için, bkz. Murat Cankara, "Reading Akabi, (Re-)Writing History: On the Questions of Currency and Interpretation of Armeno-Turkish Fiction," *Cultural Encounters in the Turkish-Speaking Communities of the Late Ottoman Empire* içinde, ed. Evangelia Balta (İstanbul: The1515 Press, 2014), 53–75.

7 Cahit Bilim, "İlk Türk Bilim Akademisi: Encümen-i Daniş," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3, no. 2 (1985): 87.

8 Abdullah Uçman, "Encümen-i Daniş," *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), 178.

9 Bu konuda bir inceleme için, bkz. Murat Cankara, "Çifte Maduniyet, Çifte İşlev: Ermeni Harfli Türkçe Basında Dil ve Kimlik," *İLEF Dergisi* 2, no. 2 (2015): 105–30.

Dün Geceki Merasim

1 OCAK 1919

İKDAM

Dün gece saat on ikide sâl-ı cedidi (yeni yılı) tes'iden limanımızda bulunan bilumum sefainden düdükler çalmaya, havai fişekler yakılmaya başlanmış ve yarım saat kadar devam etmiştir.
Hatta ahalimizden birçokları bu merasimden endişeye düşmüşlerse de neticede hakikati anlayarak sükunet bulmuşlardır.

Yarımşar Kilo Şeker Tevzii

2 OCAK 1919

İKDAM

laşe Nezaretinden:
İstanbul ahalisinden beher nüfusa yirmi yedi kuruş mukabilinde yarımşar kilo şeker tevzi edilecektir. [...]

Kahve Fiyatı Düşüyor

6 OCAK 1919

İKDAM

Kahve fiyatı bu günlerde düşmüştür. Yunanistan'dan kahve gelmekte olduğundan okkası üç yüz elli kuruşa kadar inmiştir. Limon ve portakal da Yunanistan'dan geldiğinden bunların da fiyatı düşüyor.

İstanbul Şarkın ve Garbın İncisi

8 OCAK 1919

İKDAM

İstanbul, dünyanın en mühim mevki-i ticarisidir. Avrupa ile Asya'nın Karadeniz'le Bahr-i Sefidin nokta-i telâkisi üzerinde olarak haiz olduğu bu ehemmiyet, senelerden beri olduğu gibi bilhassa son günlerde tamamıyla tezahür etti. Umumiyetle her taraftan İstanbul'un akıbeti mevzu-i bahs oluyor. Yunanlı komşumuz şehr-i şehire tesahub etmek emrinde neticesi pek sönük zuhur eden bir hayli propagandada bulundular. Vakıa Deraliyye'nin akıbeti de sulh konferansının mukarreratına tabidir. Bununla beraber konferansa iştirak edecek azanın en ileri gelenleri tarafından şehrimiz hakkında söylenen sözlerden neticenin ümit intizarımız hilâfına zuhur etmeyeceğini memnuniyetle görüyoruz. Wilson Türklerle meskun yerlerin Türk hakimiyetine terk edileceğini bildirdiği gibi İngiltere Hariciye Nazırı da bilhassa İstanbul için buna yakın beyanatta bulunmuştur. Binaenaleyh İstanbul'un akıbeti hususunda sakinlerinin nispeti, istatistiği doğrudan doğruya nazar-ı itibara alınacaktır. Bunu düşünerek İstanbul'un en son istatistiğinin dercini pek faideli addediyoruz
Nüfusu: 1 105 124
İslam % 63
Rum % 22
Ermeni %15

Berlin'de İhtilal; Müsademeler

9 OCAK 1919

İKDAM

Almanya sulh ve sükuna avdetten niçin uzak olduğunu gösteriyor. Dünkü bir telgraf Ebert Kabinesinin müfritlerle mücadelede mağlup olduğunu ve çekilmekte muztar (çaresiz)kaldığını bildiriyordu. Henüz Ebert'i hiçbir kabine istihlâf etmemiş (yerine geçmemiş) olacak. Zirdeki telgraf sabık hükümet taraftarlarıyla Spartaküslerin şedid bir mücadeleye giriştiklerini Amele Fırkasının da müfritlere iltihak eylediğini tebliğ ettiğinden ve yeni kabine bu mücadelenin akıbetine göre teşekkül edecek müfritlerin reisi Liebknecht mevkie geçerse vay Avrupa'nın başına!
Londra 7-Berlin'de bir ihtilal-i dahiliye zuhur etmiştir. Bir taraftan hükümetin diğer taraftan müfritlerle birlikte hareket eden polisten matrud (kovulmuş) Eichhorn galip gelebilmek emeliyle öldüresiye bir mücadeleye koyulmuştur.
Kopenhag'dan gelen bir telgranamede, Berlin ahvali hakkında vürud eden en son haberlerin Münih'ten çekilen bir telgrafnamede bildirildiği haber veriliyor. [....]

Sulh-i Umumi Sulh Konferansı mı, Harp Kongresi mi?

11 OCAK 1919

İKDAM

Londra – Fransız matbuatı, Rusya ve Almanya'daki harekat-ı ihtilalkâraneyi göğsünden atmak meselesiyle meşguldür. Bu mesele Sulh Konferansında mevki-i tezekküre konacak meselelerin en mühimidir. Binaenaleyh konferansın açılır açılmaz bir harp kongresi şeklini alacağı tahmin ediliyor.

İaşenin Erzak Tevzii

12 OCAK 1919

İKDAM

laşe Nezareti Kanunusani için bilumum devair-i memurine âtideki miktarda erzak i'tâ edeceği haber alınmıştır:
Maaşı altı yüz kuruşa kadar olanlara: Beş kilo şeker, dört kilo patates.
Maaşı 600den 1000 kuruşa kadar olanlara: On kilo şeker, sekiz kilo patates. Maaşı bini mütecaviz olanlara: On beş kilo şeker, on altı kilo patates tevzi edilecektir.

Berlin'de Kanlı Sayfalar

12 OCAK 1919

İKDAM

Londra 10 Kanunusani- Berlin Polis Müdürü Eichhorn'un infisâli (ayrılması), bugün Berlin Hükümetinin resmen muzaffer olduğunu gösterir gibi oluyor. Mümâileyhin tardı, müfritlerin bilâ kayd ü şart kabulünü dermeyen ettikleri şartlardan biri idi. Çarşamba günü Spartaküs Grubu, Hariciye Nezaretine hücum etmiş ise de, mağlup ve ricata mecbur edilmiştir. Nısfü'l-leylde müsademe şehrin cenubunda, henüz devam etmekte idi. Hükümet askerleri istasyonlara bombalar ile hücum etmişlerdir. Tayyareler, bu kıtaatın hücumlarına muavenet etmekte idiler. Altmış beş kişi telef olmuştur. Zevahire göre müfritler tahsin ettikleri mahallerin birçoklarından dışarıya çıkarılmışlardır. Maamafih başlıca hatlarda trenler seyr ü seferlerine devam ediyorlar. Hükümet kıtaatı, müfritleri daha birçok noktadan ve fabrikalardan dahi tard etmiştir. Hükümetin vaziyeti saatten saate iyileşmektedir. [....]

İstanbul'da Çiçek Hastalığı Hükümfermadır Derhal Aşılanmak Lazımdır

13 OCAK 1919
İKDAM

Emraz-ı sariye Mücadele Heyeti Riyasetinden:
Dersaadet'te elyevm çiçek hastalığı hükümfermadır. Bu yüzden ölümler vuku bulacağından emraz-ı sariye mücadele memurin-i sıhhiyesi tarafından tasrih edilen mevakide her gün meccanen çiçek aşısı tatbik edilecektir. Hemen müracaat edilmesi ve seyyar aşı memurları tarafından hanelere müracaat vukuunda mümânaat olunmaması sıhhat-ı umumiye namına aile reislerinin tekrar nazar-ı dikkatlerine vaz' ve ilan olunur.

Yıl Başı: Silah Atmak Yok

13 OCAK 1919
İKDAM

Polis Müdüriyetinden:
Yılbaşı Yortusu münasebetiyle silah atmak gibi hâlâtın vukuunda mütecasirleri haklarında zabıtaca şiddetle takibat-ı kanuniye icra edileceğinden bu gibi hâlâttan tevakki edilmesi lüzumu ilan olunur.

Tevfik Paşa Kabinesinde Tebeddül

14 OCAK 1919
İKDAM

Tevfik Paşa Kabinesinin keyfiyet-i istifası Meclis-i Vükelânın pek geç vakte kadar devam eden müzakeratı neticesinde takarrür etmiş ve Tevfik Paşa hazretleri evvelki gece geç vakit istifanamesini zat-ı hazret-i Padişahiye takdim eylemiştir. İstifa taraf-ı hazret-i Padişahiden kabul ve yeni kabinenin teşkili tekrar müşarünileyhe tevdi buyrulmuştur. Tevfik paşa bu itimad-ı hümayuna arz-ı teşekkür ederek rüfeka-yı mesaisini intihab ve Kabineye yeniden ithal olunacak zevat ile müdavele-i efkâr ve muvafakatlerini istihsal eyledikten sonra mabeyin-i hümayuna azimetle Heyet-i Cedide-i Vükelanın esamisini mübeyyin listeyi zat-ı hazret-i şehriyariye arz ve takdim eylemiş ve tasvib-i padişahiyi mübeyyen hatt-ı hümaun-ı şeref ısdar buyrulmuştur.

Dünyanın Altıda Biri Olan Rusya'da Kat'i Harekat Başlıyor

16 OCAK 1919
İKDAM

Avrupa gazetelerinin heyet-i umumiye-i münderecatından anlaşıldığına göre İtilaf Devletleri Rusya'da asayişi iade, Bolşevizmi imha ve muntazam bir hükümet tesis etmek için fiiliyat ve icraata karar verilmişler ve bir icraat programı dahi yapılmıştır. Harekata evvelce denildiği gibi İlk Baharda değil, bu günlerde mübaşeret edilecektir. Gerçi Rusya'ya zaruri olarak sevkiyat-ı askeriye icra edilecekse de bu sevkiyat bir muharebe mahiyetinde olmayacak, polis ve inzibat maksadını istihdaf eyleyecektir. New York gazetelerinin istihbaratına göre Reisicumhur Wilson dünyanın altıda birini teşkil eden Rusya'da daimi bir anarşi mevcut oldukça Sulh Konferansında sulh âlemi temin etmek mümkün olamayacağına kesb-i kanaat etmiştir.
Hatırlardadır ki birkaç gün evvelki telgraflardan biri Bolşavizmin müessisleri olan Lenin ile Troçki arasında bir itilaf zuhur ederek Troçki dost ve meslektaşı Lenin'i tevkif eylediğini bildiriyordu.

Nezdinde Ermeni Çocukları Bulunanlar

16 OCAK 1919
İKDAM

Polis Müdüriyet-i Umumisinden:
Bazı aile ve zevat ve darüleytam nezdinde Ermeni kızları ve çocukları olduğu zabıtaca haber alınmaktadır. Kimlerin nezdinde bu kabil kız ve çocuk var ise nihayet bir hafta zarfında en yakın polis merkezine teslim etmeleri muktezidir.
Aksi takdirde hanelerinin hin-i taharrisinde kimin nezdinde Ermeni kız ve çocuk bulunacak olursa şediden tecziye olunacağı son defa olarak ilan olunur.

Şehit Çocukları, Muhacir ve Mülteci Yetimleri

16 OCAK 1919
İKDAM

Memalik-i Osmaniye dahilinde mevcut ve miktarı yüz bine karib olan evlad-ı şüheda ile muhacir ve mülteci eytamının birçoğu şimdiye kadar ordu-yu hümayunların menzil hastaneleri ile nekahethanelerinde ve bazı vilayetlerdeki eytamhanelerde infâk ve iaşe edilmekte iken bu müesseselerin peyderpey lağv edilmekte olması, evlat ve eytam-i mezkûrenin açıkta ve sefalet içinde perişan kalmalarını intac edeceği cihetle bu bâbda icap eden tedabir ve teşebbüsat bilâ ifâte-i vakit (vakit kaybetmeden) tatbik ve icra olunmak üzere Dahiliye, Hariciye, Maliye ve Maarif nezaretlerince memur edilecek birere kişiden mürekkep bir komisyon teşkili Meclis-i Vükelâ kararıyla makam-ı sami-i sadâretpenahiden mezkûr nezaretlere tebliğ kılınmıştır.

Harb-i Umumi Netayic-i Feciasından

18 OCAK 1919
İKDAM

Harb-i Umuminin en elim neticelerini Le Journal gazetesinin St. Petersburg'da bulunan muharriri gazetesine gönderdiği bir mektupta şu suretle tasvir ediyor: Bulşevizmin tevlid ettiği sefalet Petersburg'da o kadar müthiş bir dereceye vasıl olmuştur ki şimdi hariçten gelen sebzelerle ta'yiş etmekte bulunan halkın kışın bu sebzeler de kesilirse nasıl idame-i hayat edeceği düşünülmektedir. Bolşevik rüesası ve bunların etrafını almış olanların bu gibi meselelerle uğraştıkları yoktur. Sokaklarda binlerce dilenci vardır. Bu sefiller ordusu her sınıf halktan teşekkül etmiştir. İçlerinde memur, amele, zabit, talebe ve giydikleri elbiseden hangi sınıfa mensup oldukları anlaşılmayan kadınlar vardır. Her adımda yanınıza bir şahıs sokulur ve kulağınıza: "Bana bir şey verir misiniz? Açım!" cümlesini mırıldanır. Kapı içlerinde açlıktan yürüyemeyecek derecede bir takım bedbahtların oturmuş olduğu görülür. Bunlar

hiçbir söz söylemeden sadakaya muntazırdırlar. Gece iyice tenvir edilemeyen sokaklarda bir takın kadın ve erkeklerin el uzattığını görürsünüz. Her gece bunlardan çoğu sokak ortasında terk-i hayat etmiş bulunur ki sabah olmadan evvel bir takım kamyonlar en belli başlı yerlerde dolaşarak cesetleri toplarlar. Bu yüzden günde kaç kişi terk-i hayat ediyor? Bu hususta zikredilen rakamlar pek müthiştir. Devlet devairindeki işler o kadar intizamsız, karışıktır ki bu rakamların hakikat olup olmadığını da anlamak kabil değildir. Hakikat bilinmese bile malum olan bir şey vardır ki o da hastanelerin dolu olmasıdır. Bu hastanelerden birinin baştabibi bana hastalardan dörtte üçünün açlıktan veya kötü mevad yemiş olmaktan yatağa düştüğünü söylemiştir. [...]

Koca Amerika Avrupa'nın İaşe Memuru

18 OCAK 1919

İKDAM

Washington 17 Kanunusani- Mebusan Meclisi Avrupa'nın iaşesi için talep edilen yüz milyon dolar tahsisatı dün i'tâ etmiştir. Fransa, İngiltere ve İtalya'nın muavenete ihtiyaçları olmadığından bu memleketler müstesna olmak üzere Avrupa'nın her tarafına kaymak ve toz şeklinde mütekâsif süt gönderilecektir. Amerika Hükümeti bu hususta Amerika'daki fabrikalara şartlarını bildirmelerini tebliğ etmiştir. Malum olduğu üzere Avrupa'da çocuklar arasında ölümlerin müthiş bir nispette artması süt fiyatının pahallılığından ileri gelmektedir.

Yunan Askeri Gelmiş

18 OCAK 1919

İKDAM

Rumca gazetelerden okunduğuna göre dün bir Fransız nakliye vaporuyla dört bin Yunan fistanlı asker gelmiştir. Mezkür vapor Yunan'ın limanımızda bulunan Averof zırhlısının yanına demir attığından mezkür vaporda bulunan Yunan kara askeri ile Averof'taki bahriye askeri arasında alkışlar, zitto sesleri teâti edilmiştir. Mezkür askerin cihet-i sevki malum değildir.

Tehcir Edilenlere Amerikalıların Yardımı

19 OCAK 1919

İKDAM

Rum ve Ermenilerden tehcir edilenlere tevzi edilmek üzere Amerika'dan şehrimize gönderilecek evrak için münasip depolar taharri edilmekte olduğundan Amerikalılardan mürekkep bir komisyon refakatinde birkaç zabit bulunduğu halde Üsküdar ve Paşalimanındaki askeri anbarlar ile değirmeni muayene etmiştir. Amerika Hükümeti Ermeni ve Rumlara muavenet etmek için Avrupa'da yüz elli azadan mürekkep bir komisyon teşkil etmiştir. Bu komisyonun riyasetini bir Amerikalı milyoner deruhte etmektedir. Azası meyanında Amerika'nın sabık İstanbul sefiri ve Hahambaşı bulunmaktadır. Komisyonun İstanbul şubesine Robert Kolej direktörü tayin edilmiştir. Komitenin iane-i umumiye ile teşkil edilmiş otuz milyon dolar sermayesi vardır.

Müfritlerin Reisi Liebknecht Kurşunla Vuruldu

19 OCAK 1919

İKDAM

Londra 17- Liebknecht'in vefatı hakkında şu tafsilat elde edilmiştir: Liebknecht ve Rosa Luxemburg Berlin yakınlarında Wilmersdorf 'ta bir hanede tevkif edilerek bir süvari fırkası erkan-ı harbiyesi dairesine götürülmüşlerdir. Liabknecht'e Hükümet tarafından hakkında verilecek karara intizaren hapishaneye sevk edileceği bildirilmiş ve ahalinin kendisini görmemesi için gizli bir kapıdan çıkarılması da muhafazasına memur olanlara tenbih edilmiştir. Liebknecht bir askeri otomobile bindirilmiş ve kaçmaya teşebbüs ettiği takdirde üzerine ateş edileceği de tefhim olunmuştur. Bu sırada ahali gizli kapının mahrecine birikmiş olduğundan ahaliyi yarmak icap etmiştir. Liebknecht muhafızlarla otomobile girdiği zaman ahali tarafından kafasına şiddetli bir darbe yemiştir. Otomobil ahalinin taarruzunu men için sürat ile koşmaya başlamıştır. Yolda otomobil ihtimal ki fazla süratten dolayı sakatlanmıştır. Muhafaza zabiti Liebknecht'e yürüyerek gidebilecek halde olup olmadığını sormuştur. Yüz metre kadar ilerledikten sonra Liebknecht muhafızların elinden kurtularak koşmaya başlamıştır. Liebknecht durması için vaki olan tenbihatı dinlemediğinden efrad-ı muhafazanın hepsi birden ateş ederek kendisini öldürmüşlerdir. Bir rivayete göre Rosa Luxemburg otomobil ile hastaneye götürülürken ahali tarafından üzerine revolverle ateş edilerek katledilmiştir. [...]

İstanbul'un Türklerin Elinde Kalması

20 OCAK 1919

İKDAM

Ahiren Paris'ten gelen mevsûkü'l-kelim (inanılır) bir zatın ifadesine göre Romanya'nın menafii İstanbul'un Türklerin elinde kalmasını istilzam eylediğinden Romanya Hükümeti Paris ve Londra kabineleri nezdinde bu hususta teşebbüsatta bulunmuştur. İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Türklere bırakmaya karar vermiş oldukları aynı zatın cümle-i ifadatındandır.

Yeni Muhtelit Bir Sansür Heyetinin Teşkili

21 OCAK 1919

İKDAM

Sansür meselesinin aldığı yeni şeklin suret-i tatbikiyesine ait müzakerat dün hitam bulmuştur. Matbuat Müdürü Salih Bey, Miralay Thomson ve tetkik-i matbuata memur Fransız zabiti ile Erkan-ı

Harbiye'den Hüsrev Bey dün içtima etmişler ve bu bâbda İtilaf mümessilleri tarafından verilen nota münderecatının müzakeresiyle iştigal eylemişlerdir. Notada dermeyan olunan şerait, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından tetkik edilmiş ve bazı noktalarının tadili suretiyle kabulü takarrür etmiştir. Bu cümleden olmak üzere sansür heyeti tarafından ihraç olunan fıkaratı tekrar neşreden gazete sahip ve müdür-i mesulleri hakkında ahkam-ı cezaiye tatbiki esas itibariyle kabul olunmuş ise de tekrarı halinde aynı eşhasa velev başka bir nam ile olsun imtiyaz verilmemesine ve matbaasının seddine dair İtilafçılar tarafından serd olunan teklif bu gibilere ancak Meclis-i Vükela kararıyla imtiyaz veyahut gazetesinin neşrine müsaade olunabileceği şeklinde kabul edilmiştir. Bu bâbda tanzim kılınan dört maddelik layiha-i kanuniye Meclis-i Vükelâ kararıyla arz-ı atebe-i ulya kılınacak ve kanun-ı muvakkat suretinde tatbik olunacaktır.

Gazetelere hangi meselelerin derç edilmeyeceğine dair altı maddelik bir talimatname ihzar edilmiştir. Talimatname mevadına nazaran Düvel-i İtilafiye harekat-ı askeriyesine ait mebâhis ile menafine muhalif fıkarat ve anasır-ı muhtelife aleyhine neşriyat, sansürün men' eylediği fıkaratın yerlerine gazetelerinde bi'l-iltizâm boş bırakan bazı gazetelerin bu kasdi muamelatının devamına mahal kalmamak üzere bi'l-iltizâm sayfalarında boş yer bırakılması men' edilmiştir. Muhtelit sansürün tatbikatına dün geceden itibaren başlanmıştır.

Yine Spartaküsler

22 OCAK 1919

İKDAM

Londra 20 Kanunuevvel-Almanya'dan yazıldığına göre Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un katline karşı protesto makamında olarak müstakil sosyalistler yarından Cumartesine gününe kadar tatil-i eşgale karar vermişlerdir. Liebknecht ve Rosa'nın katli hakkında tahkikat icrasına memur askeri komisyon vakıanın tavzihine hadim malumat i'tâ edebilecek olana on bin mark mükafat vaat etmiştir.

Osmanlı Mesai Fırkası

28 OCAK 1919

İKDAM

Mesai Fırkası namıyla bir fırkanın teşekkülünü yazmıştık. Aldığımız malumata göre bu Fırkayı, İmalat-ı Harbiye umum fabrikaları, Şimendifer, Fes, mensucat fabrikaları, Ağaçlı madeni, deniz amelesi ve bazı müessesat-ı hususiye memurin ve müstahdeminin intihab ettikleri murahhaslar, erbab-ı sa'y ve sanatın hukukunu müdafaa için vücuda getirmişlerdir

Fırka Riyasetine Makine Mühendisi Memduh, müntehib Heyet-i İdare: Fişek Şube Memuru Müslihiddin, Tophane Şube memurlarından Yusuf, mensucat usta başısı Rıza, Şimendifer Fabrikası usta başısı Vahdeddin, Ustabaşı Seyid, Demirhane Şube memuru Hüseyin, Lütfi, muhabere memuru İsmail, İhsan Beylerdir.

Telefon Memurları Dün Tatil-i Eşgal Ettiler

28 OCAK 1919

İKDAM

Telefon memurları Müdüriyet-i Umumiyeden bir mektupla ber-vech-i âti metalebatta bulunmuşlardır:

(1)Telefon memurlarına son dört sene zarfında tahsis edilmiş olan maaşların tetkik ve hakkaniyet dairesinde yeniden tadili için memurinin intihabıyla bir komisyon teşkili; (2) müstahdemin maaşlarının tezyidi; (3) tahsisat-ı fevkaladenin ilgası ; (4) 1918 senesi için umumi bir ikramiye.

Müdüriyet bu metalebattan yalnız birincisini esas itibariyle kabul etmiş, üçüncüsünü suret-i kat'iyyede ve ikinci ile dördüncüsünü de kısmen reddeylemiştir.

Müstahdeminin teşkil ettikleri grev komisyonu müdüriyetin tekliflerini Posta ve Telgraf ve Nafıa Nezareti memurları dahi hazır bulunduğu halde tetkik etmiş ve müdüriyetin cevabı gayrı kâfi görüldüğünden dün sabah saat sekiz buçuktan itibaren grev ilan edilmiştir.

Gazete Fiyatlarına Zam

30 OCAK 1919

İKDAM

Ahval-i hazıra dolayısıyla kağıt ve malzeme-i saire fiyatı fevkalade tezayüd eylemiştir. Hariçten kağıt celp edilerek bu galânın (pahallılığın) mündefi olacağı mülahazasına mebni Türkçe gazeteler fiyatı tezyidden ictinab eylemişlerse de ahval-i mebhüsenin devamı maatteessüf daha ziyade tahammül imkanının selb etmiştir. Buna mebni, karşı rüfekamızın esasen çoktan beri tevessül eylediği tedbirin Türkçe gazeteler tarafından da ittihazına mecburiyet hasıl olmuştur. Türkçe olarak intişar etmekte olan yevmi gazeteler, tatil-i neşriyat eylemek tehlikesine mani olmak üzere Şubat'ın birinci gününden itibaren her nüshanın fiyatını 2 kuruşa iblağa karar verilmişlerdir. Ahval müsaade eder etmez bu tedbirin derhal ref edileceğini ilana hacet görmüyoruz.

İçtima ve Nümayişlerin Kat'iyyen meni

31 OCAK 1919

İKDAM

Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinden: Dersaadet'te halen idare-i örfiye devam etmekte olduğundan idare-i örfiye mukarreratı hilafına yapılacak mitinglerle alenen vukua gelecek içtima ve nümayiş ve tezahüratın icabat-ı kanuniyeye tevfikan kat'i surette men'i selamet-i vatan namına cümle-i mukarrerattan bulunmayla hilafına hareket edilmemek her kezce malum olmak üzere merci-i aidinin iş'arına atfen ilan-ı keyfiyet olunur.

KÜTÜPHANE KONUŞMALARI – VII

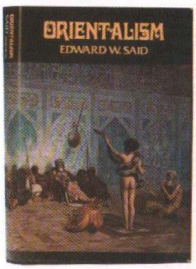
KIRKINCI YILINDA EDWARD SAID'İN ORYANTALİZM'İ

Tarih Vakfı ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) ortaklığında organize edilen Kütüphane Konuşmaları serisi kapsamında Zeynep Çelik, üzerinde çalıştığı yeni kitabı ile bağlantılı olarak Oryantalizm yorumlarının 1978'den bu yana dönüşümünü merkezine alan geniş içerikli bir konuşma gerçekleştirdi.

BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

ANAMED Kütüphanesi'nde düzenlenen ve moderatörlüğünü Ayşe Ozil'in yaptığı konuşmada Çelik, Edward Said'in eserinin görsel sanatlar ve mimarlık tarihi alanlarındaki yansımalarını ele aldı. *Journal of the Society of Architectural Historians* tarafından talep edilen yazısının bu sorgulamanın derinleşmesine ve kitap projesine vesile olduğunu belirten Çelik, esasen Said'in görsel sanatlar veya mimarlık ile doğrudan bir ilgisi olmamasına ve kitapta da hiç konu edinmemesine karşın bu alanların Oryantalizm'in çizdiği kavramsal çerçeveden çokça etkilendiğini tespit ederek sözlerine başladı. Bu noktada kitabın 1978'deki ilk baskısının kapağını gündeme getiren Çelik, farklı baskılarda kullanılan kapak görsellerinin derinlemesine incelenebilecek bir konu olduğunun altını çizdi. Birinci baskıda kullanılan Jean-Léon Gérôme'un "Yılan Oynatıcısı" (c.1879) tablosunun kitabı çok iyi özetlediğini, birçok Oryantalist temayı vurucu açılardan kapsadığını ve oldukça rahatsız edici olduğunu belirtirken, Türkçe (ve diğer dillerdeki) baskılarının kapaklarında bu resmin kullanılmamasının ilgi çekici olduğunu vurguladı.

Kitabın ilk çıktığı andan itibaren entelektüel dünyada bir bomba etkisi yarattığını,

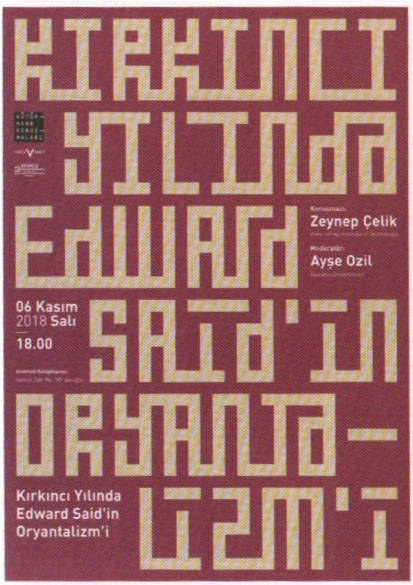

Kitabın ABD'de yayınlanan ilk baskısının kapağı. Edward Said, Orientalism (New York: Pantheon Books, 1978).

yapılan eleştirilerin bazılarının olumlu, kimilerinin ise kuvvetle olumsuz olduğunu dile getiren Çelik, Said'in geçtiğimiz on yıllar boyunca ideolojik kavgalara çokça malzeme edildiğini ve çeşitli politik kesimlerin Oryantalizm'i kendi amaçları doğrultusunda yorumladığını belirtti. Çelik, Oryantalizm'in temelindeki tartışmaların aslında mimarlık tarihi gibi alanlarda şu veya bu şekilde önceden de gündeme geldiğini, 70'lerin başlarından itibaren özellikle İslam mimarisi alanında yapılan çalışmalarda bazı kavramlara özen gösterilmeye başlandığını belirtti.

Konuşmanın devamında Oryantalist söylemin eleştirisine çeşitli disiplinlerden örnekler verildi. Jack Goody'nin *The Theft of History* adlı kitabından hareketle Avrupa'nın dönemselleştirme (*periodization*) aracıyla dünya tarihini nasıl manipüle ettiğini anlatan Çelik, Osmanlı tarihi için de bu hegemonik ilişkilerin izlerinin "uzun 19. yüzyıl" gibi dönem tariflerinde bulunabileceğini belirtti. Çelik, Edward Said'in eserinin tüm disiplinleri bağlam içinde düşünmeye iten yapısının altını çizerken ve onun edebiyatı politik bağlamına oturttuğunu söylerken, mimarlık tarihini de politika bağlamında düşünmenin önemini vurguladı. Jane Austen'in *Mansfield Park* romanı üzerinden kolonilerin ve buralarda çalışan işçilerin seslerinin Said tarafından duyurulduğunu anlatan Çelik, son zamanlarda bu tür seslerin mimarlık tarihinde de ortaya çıkmaya başladığını belirtti.

Son olarak, Osmanlı'nın kendi oryantalizmi konusuna değinildi. Ayşe Ozil'in sorusu üzerine Osmanlı oryantalizmine örnek oluşturabilecek eserlerden bahseden Çelik, bunların iç içe geçmiş karmaşık yapısından söz etti. Öte yandan, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Oryantalist söyleme karşı Said'in çok sonra yapacağına benzer karakterde eleştiriler gizli olduğunun da altını çizen Çelik, Ömer Seyfeddin'in "Gizli Mabet" hikayesindeki "proto-Said" anlatıyı öne çıkardı. Bunun yanı sıra Halid Ziya, Fatma Aliye ve Ahmed Mithat'in eserlerinde ciddi bir Oryantalizm eleştirisi görülebileceğini belirten Çelik, bu eleştirilerin edebiyat dışında da görüldüğünü, bambaşka bir gündem çerçevesinde de olsa 1932'de Kadro dergisinde Şevket Süreyya Aydemir'in kaleme aldığı "Eurocentrism'in Tasviyesi" başlıklı makalesinde ciddi bir dönemselleştirme eleştirisi yaptığını vurguladı. Yeni kitabında bu örneklere yer vermeyi planladığını aktaran Çelik, bu çabaların Oryantalizm çalışmalarına yeni bir pencere açmasını umduğunu ifade etti.

Etkinliğin Tarih Vakfı gönüllülerinden Gökhan Pahlı tarafından tasarlanan afişi

KÜTÜPHANE KONUŞMALARI – VIII

İNKILAP VE TRAVMA 1908-1938

Tarih Vakfı ve ANAMED ortaklığında organize edilen Kütüphane Konuşmaları serisi kapsamında Zafer Toprak, Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908–1928 kitabı üzerinden "Yeni Hayat" şeklinde tanımlanan yaşam tarzının 1920'lerde yarattığı travmadan ve 1930'larda yapılan reformlarla bu travmanın nasıl üstesinden gelindiğinden bahsetti.

NAZ BAYDAR

ANAMED Kütüphanesi'nde düzenlenen ve moderatörlüğünü Asım Karaömerlioğlu'nun üstlendiği konuşmaya "Her köklü dönüşümün yaşandığı ortamda bir tür toplumsal travma yaşanır" sözleriyle başlayan Toprak'a göre Selanik'te kurgulanan reform sürecinin önemli bir parçası olan yeni hayat kavramı, *Genç Kalemler* dergisinin yazarlarından Ziya Gökalp'in tanımını yaptığı üzere köklü dönüşümleri hedefliyordu. Bu kavramla yeni ve milli aile ile çekirdek aile modeli hedeflenmiş, kadının özgürlüğü ve kadın örgütlenmesi gündeme gelmiştir.

Toprak kitabının "aşağıdan tarih" alanına yönelik bir çaba olduğunu belirterken, bu travmayı anlamak için o dönemde toplumun en mağdur kesimi olan kadınlara bakılması gerektiğini vurguladı. Türkiye'de Balkan Savaşı ile başlayan ve I. Dünya Savaşı ile devam eden yıllarda toplumda önemli çözülmeler görülmekte, nüfus azalmakta, yaşam beklentisi 30'un altında düşmekte ve yüksek oranda çocuk ölümleri görülmektedir. Bu yıllarda erkeklerin cephede bulunması, savaşın getirdiği yoksulluk ve geçim derdi özellikle kadınları vurmuştur. Zafer Toprak'a göre Meşrutiyetle beraber sokağı keşfeden kadın I. Dünya Savaşında daha da görünür olmuştur. Savaş yıllarında tarımda, devlet fabrikalarında, ordu alaylarında çalışan kadınların geçim derdi sebebiyle fuhuş giderek yaygınlaşan bir pratik haline gelmiştir. Fuhuşla beraber artan salgın hastalıkların, özellikle frenginin toplum sağlığını ciddi ölçüde tehdit ettiğini belirten Toprak, bu çözülmenin 1920'li yıllar boyunca devam ettiğini belirtti. Toprak, bu yıllarda fuhuşun, alkolün, uyuşturucunun yaygınlaştığını, genç kız ve kadın intiharlarında da artış eğiliminde olduğunu vurguladı.

Toprak'a göre 1928'den itibaren Türkiye'de kültür devrimi olarak nitelendirilebilecek on yıllık bir aydınlanma dönemi yaşanmış ve toplumsal travmaların üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Bu dönemde yeni aile modeli ile evliliklerin özendirilmesi, fuhuşun önlenmesi, sağlık reformları ile salgın hastalıkların önüne geçilmesi nüfus artışında etkili olmuştur. Alkol konusunda önemli tedbirlerin alınması, gençliğin farklı üretken alanlara yönlendirilmesi, özellikle Halkevleri'nin açılması gösterir ki 1930'larda Türkiye'de devlet, toplumun yaşadığı travmayı atlatmak için ciddi bir çaba göstermiştir. 1928 harf devriminin kültür alanında gerçekleştirilen en radikal dönüşümlerden biri olduğunun altını çizen Toprak, bugünkü laikliğin temelinin 1930'larda atıldığını ve bu geçiş sürecinde bilimsel alanda vurgunun sosyolojiden antropolojiye ve tarihten de arkeolojiye kaydığını sözlerine ekledi.

Konuşmasının son bölümünde görsellere de yer veren Toprak, 1908'de Türkiye'de yeni hayatla ortaya çıkan seküler anlayışın görünümlerinden örnekler verdi. Bunun yanı sıra kadın hareketinin 1908 yılında Selanik'te başladığını Müslüman ve gayrimüslim kadınların bir arada olduğu bir konferansın fotoğrafı ile anlatan Toprak, kadın sorunun ilk kez bu tarihlerde gündeme geldiğini belirtti. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde aynı kamusal alanı paylaşan kadın hemşirelerin ve erkek doktorların fotoğrafı, I. Dünya savaşında sokak çöpçüsü olarak çalışan kadınların fotoğrafı göstermektedir ki kadınlar savaş yıllarında daha da görünür olmuştur.

Soru cevap kısmında ise Toprak yeni hayat kavramındaki dönüşümün sadece kadınların değil, çocukların ve gençlerin de hayatını değiştirdiğini ifade etti. 1920'lerde çıkan dergilerin ve kurulan paramiliter gençlik örgütlerinin, ulus bilincini aşılamaktaki rolünden bahsederken 1930'larda bu örgütlerin yerlerini izci topluluklarına bıraktığını da sözlerine ekledi.

BİR ÇAĞ YAZARI:
ADALET AĞAOĞLU EDEBİYATINA ÇOK DİSİPLİNLİLİK VE TÜRKİYE ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN YAKLAŞMAK

Adalet Ağaoğlu'na Boğaziçi Üniversitesi tarafından Fahri Doktora unvanı verilmesiyle bağlantılı olarak, 15 Aralık 2018'de Tarih Vakfı ile Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü iş birliğiyle bir sempozyum düzenlendi. Yaptığı konuşmayla Adalet Ağaoğlu'nun da yer aldığı programda, Ağaoğlu'nun hayatı üç temel bölümde ele alındı.

ZEYNEP BÜYÜKPALTA

1929'da yılında Ankara'da doğan Adalet Ağaoğlu, eserleriyle Türkiye'nin 1930'lardan bu yana uzanan tarihini yorumlamıştır. 1970'te dönemin birçok aydını gibi kamu görevinden istifaya zorlanan Ağaoğlu, o tarihten bu yana hayatına sadece yazarak devam etmiş ve hemen her dönemde baskı ve yasaklamalarla karşı karşıya kalmıştır.

70 yılı aşan yazarlık serüveni boyunca birçok önemli ödüle layık görülmüş olan Adalet Ağaoğlu'na geçtiğimiz 30 Kasım'da Boğaziçi Üniversitesi tarafından Fahri Doktora unvanı verildi. Tarih Vakfı'nın da kurucu mütevellilerinden olan Adalet Ağaoğlu'na Fahri Doktora unvanı verilmesiyle bağlantılı olarak 15 Aralık 2018'de Tarih Vakfı ve Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü iş birliğiyle "Bir Çağ Yazarı: Adalet Ağaoğlu Edebiyatına Çok Disiplinlilik ve Türkiye Çalışmaları Üzerinden Yaklaşmak" başlıklı bir sempozyum gerçekleştirildi. Tarih Vakfı'nın Adalet Ağaoğlu adını taşıyan okuma salonunda gerçekleştirilen ve yedi saat süren sempozyum, Ağaoğlu'nun yazarlık serüvenine ve yayımladığı eserlere ilgiyi pekiştirmenin yolunu açma hedefiyle gerçekleştirildi.

Programın koordinatörü Prof. Dr. Erol Köroğlu'nun ardından Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Doç. Dr Fatma Büyükkarcı Yılmaz ile Tarih Vakfı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın açış konuşmalarıyla başlayan programın ilk konuşmacısı Adalet Ağaoğlu oldu. Konuşmasında Tarih Vakfı'na teşekkürlerinin ardından, oyun yazarlığıyla başlayan yazarlık serüveninde maruz kaldığı engel ve yasaklar karşısında kalıcı eserler bırakma arzusunun kendisini roman yazarlığına teşvik ettiğini aktaran Ağaoğlu, gücünü ve cesaretini okurlarının ilgi ve desteğine borçlu olduğunu ifade etti.

Tarih Vakfı'nın kuruluş sürecine de değinen Ağaoğlu; tasfiye ve yasaklanma sürecinin ardından İstanbul'daki yaşamına adapte olmaya çalıştığı yıllarda, kendisine yaşanan akademisyen ve aydın kıyımı karşısında dik durabilmek umuduyla Prof. Dr. İlhan Tekeli tarafından yapılan girişim teklifinden ve ardından gönüllü emeklerle gerçekleşen vakıflaşma sürecinden söz etti. Ağaoğlu, yayın hayatına 25 yıldır kesintisiz olarak devam eden Toplumsal Tarih'in başarılarından bahisle, derginin dünden bugüne tüm emekçilerine teşekkür ve takdirlerini iletti.

Ağaoğlu'nun, "Bugün burada kendimi gençleşmiş hissettim." sözleriyle sona erdirdiği konuşmasının ardından başlayan sempozyum programında, Ağaoğlu'nun hayatı üç temel dönem üzerinden üç oturumda ele alındı. Tarih Vakfı'nın düzenlediği proje ve etkinliklerde kadın-erkek sayı dengesine gösterilen titizliğin altını çizen Mehmet Ö. Alkan, Ağaoğlu adına düzenlenen sempozyumda oturum başkanlarının özel olarak kadınlar arasından seçildiğini belirtti. "Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Görünen Türkiye: 'Dar Zamanlar'", "Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Görünen Türkiye: 'Dar Zamanlar' ve Ötesi" ve "Adalet Ağaoğlu'nun Romanları Dışındaki Eserlerinde Görünen Türkiye" başlıklarını taşıyan oturumlar; Prof. Dr. Nüket Esen, Prof. Dr. Füsun Üstel ve Dr. Öğr. Üyesi Meral Camcı başkanlığında gerçekleştirildi.

Programın koordinatörü Prof. Dr. Erol Köroğlu, yaptığı değerlendirmede Türkiye Çalışmaları diyebileceğimiz çok disiplinli ya da disiplin-aşırı beşeri ve sosyal bilimler alanı kapsamında Ağaoğlu'nun eserleri üzerine Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkması planlanan bir çalışmanın müjdesini verdi:

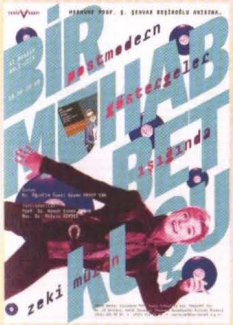
> Bu sempozyumla, planlama aşamasında öngördüğümüz birkaç hedef doğrultusunda yol aldık. Öncelikle Adalet Ağaoğlu'na verilen onursal doktora payesi de, vakıftaki sempozyum da ona duyduğumuz minneti ifade etmeyi ve bu kadar verimli ve yaratıcı geçen yaşamını kutlamayı hedefliyordu. Adalet Hanım'ın sempozyumdaki varlığı, yaptığı tarihi konuşma, bu hedefe ulaştığımızı kanıtlamakla kalmadı, bundan da öte, harcanan çabayı anlamlı kıldı. Bir diğer hedefimiz, Ağaoğlu'nun tüm eserini Türkiye Çalışmaları alanıyla ilişki içinde, çok yönlü ve kapsamlı olarak tartışacak, İngilizce yayıncılıkta geçen bir terimle "*companion*" olarak ele alacak bir makaleler derlemesine ilerlemek. Sempozyumdaki etkileyici sunumları, disiplinler arası ve hatta disiplin aşırı başka katılımlarla genişleterek, kitap yönünde ilerleyeceğiz. Adalet Ağaoğlu'nun yaşamı ve eseri çok yönlü bir çabayı öngörüyor, gerektiriyor.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

ZEYNEP BÜYÜKPALTA

Tarih Vakfı aralık ayına, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'yla başladı. Kütüphane Konuşmaları'nın aralık ayındaki konuğu Prof. Dr. Zafer Toprak oldu. 4 Aralık'ta Asım Karaömerlioğlu'nun moderatörlüğünde gerçekleşen konuşma, Zafer Toprak'ın son kitabı *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928* temelinde şekillendi.

Aralık ayında Tarih Vakfı, etkinlikler açısından oldukça yoğun bir ay geçirdi. 11 Aralık 2018 Salı günü Merhume Prof. Dr. Ş. Şehvar Beşiroğlu anısına düzenlenen "Bir Muhabbet Kuşu: Postmodern Göstergeler Işığında Zeki Müren" başlıklı etkinlik; Merhume Prof. Dr. Şefika Şehvar Beşiroğlu ile Dr. Öğr. Üyesi Şeyma Ersoy Çak'ın ortak çalışmasıyla Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan ve 2. Baskısı satışa sunulan *Bir Muhabbet Kuşu – Postmodern Göstergeler Işığında Zeki Müren* başlıklı kitap etrafında şekillendi. Konuşmada Dr. Şeyma Ersoy Çak; Türkiye tarihinin ikonik sanatçılarından Zeki Müren'in müzikal "temsil"ini radyo sanatçılığı, plak ve gazino solisliği gibi farklı dönemler üzerinden değerlendirdi. Şeyma Ersoy Çak'ın Zeki Müren'in söylemleri ve toplumsal bir figür olarak varlığını, müzikal kimliğini ve sosyokültürel alanda temsiliyetini irdelediği anlatıma, Prof. Dr. Namık Sinan Turan ve Doç. Dr. Gülçin Özkışı kültür tarihi ve cinsiyet kuramlarıyla eşlik ettiler.

2018 Güz döneminde 1. Dünya Savaşı'nın 100. Yıldönümü münasebetiyle büyük savaşın sonunda ve mütareke döneminde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gerçekleşen gelişmeleri ve bu gelişmelerin sonuçlarını siyasal, ekonomik ve sosyal tarihin sunduğu bakış açılarından yararlanarak yerel ve uluslararası boyutta masaya yatıran Perşembe Konuşmaları aralık ayında iki toplantı gerçekleştirdi. 13 Aralık günü gerçekleşen ilk toplantının konuğu, "Amerikalı Diplomatların Gözünden Büyük Savaş Sonrasında Türkiye" başlıklı sunumuyla Hakan Özoğlu oldu. 27 Aralık'ta gerçekleşen ikinci toplantı ise Ömer Turan ve Güvan Gürkan Öztan'ın "1915, Stratejik İkrar ve Hesaplaşma: 100. Yılında Mütareke Dönemini Düşünmek" başlıklı sunumlarıyla gerçekleşti.

Aralık ayının ışı'i ise Tarih Vakfı ve edebiyat dünyası adına oldukça önemli bir gün oldu. Yaptığı konuşmayla Adalet Ağaoğlu'nun da programında yer aldığı "Bir Çağ Yazarı: Adalet Ağaoğlu Edebiyatına Çok Disiplinlilik ve Türkiye Çalışmaları Üzerinden Yaklaşmak" başlıklı sempozyum yedi saat sürdü. Vakfın kurucu mütevellilerinden olan Ağaoğlu'na Boğaziçi Üniversitesi tarafından 30 Kasım

2018 tarihinde onursal doktora unvanı verilmesiyle bağlantılı olarak Tarih Vakfı ve Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü iş birliğinde Tarih Vakfı'nın Adalet Ağaoğlu adını taşıyan okuma salonunda gerçekleştirilen sempozyumda, Ağaoğlu'nun hayatı üç temel döneme ayrılarak ele alındı.

Etkinlik ve projelerinin İstanbul'a sıkışıp kalmasından kaçınan ve tüm Türkiye'de karşılıklı etkileşimlere açık iş birlikleri geliştirme hedefine dayalı politikalar izleyen Tarih Vakfı aralık ayında da Anadolu'da çeşitli proje ve protokollere imza attı. Mardin'de kültürel miras alanıyla ilgili 20 öğretmenle birlikte 17-18 Aralık 2018 tarihlerinde; Tarih Vakfı ile Dicle Kalkınma Ajansı ve Mardin Müzesi ortaklığında yürüttüğü "Yukarı Dicle Vadisi Somut Olmayan Kültürel Mirasını Koruma ve Farkındalık Yaratma Projesi" faaliyetleri kapsamında kültürel miras eğitimlerinin ilk etabı Mardin'de gerçekleştirildi.

Tarih Vakfı'nın Anadolu'ya yönelik faaliyetlerinin aralık ayındaki ikinci girişimi ise 15 Kasım 2018 tarihinde Tarih Vakfı ve Eskişehir Tepebaşı Belediyesi'nin düzenli ortak etkinlikler gerçekleştirmek üzere imza attığı protokol kapsamında gerçekleştirilen "Tarih Konuşmaları" serisi altındaki "Türkiye'de Futbol ve Futbol Tarihi: Dönemler Portreler, Tartışmalar" başlıklı panel oldu. Eskişehir'de Y. Doğan Çetinkaya, Bağış Erten ve Kemal Yakut'un katılımıyla gerçekleştirilen panelin moderatörlüğünü Mehmet Ö. Alkan üstlendi.

2018'de Sultan II. Abdülhamid

EDHEM ELDEM

Bundan birkaç ay önce, Yıldız Teknik Üniversitesi bünyesinde açılmış olan Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi[1] tarafından "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi" konulu kapsamlı bir konferans düzenlendi. Konferansın web sayfasında yer alan ve Abdülhamid'i tanıtmayı hedefleyen kısa metnin son paragrafında 1876-1881 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı zorluklar sıralanmaktaydı: 93 Harbi'nde Rusya'ya karşı hezimet, Kıbrıs ve Bosna-Hersek'in kaybı, Avrupa devletlerinin giderek artan sömürgeci iştahı vs. Bu felaketlere istenseydi başkaları da eklenebilirdi: Mali bunalım, Bulgaristan meselesi, Balkanlardan muhacir göçü... Fakat en ilginci şüphesiz paragrafın son cümlesidir:

> Bu ağır kriz dönemini ayakta kalarak atlatan Abdülhamid otoritesini yeniden kurar. Esasında 1881'den itibaren iktidarı bütünüyle eline alan Sultan Abdülhamid imparatorluğu parçalanmaktan korumuş, meşrutiyetçileri sindirmiş, Babıali'ye boyun eğdirmiş, ulemayı denetimi altına almış, orduya hâkim olmuştur.[2]

Buradan anlamamız gereken, Abdülhamid'in hızlı bir şekilde duruma el koymuş ve neticede krizi dizginleyerek iktidarını sağlamlaştırmış olduğudur. Bunun doğru olduğu konusunda pek şüphe yoksa da asıl ilginç olan, bu başarının olumlu adımları arasında Babıali'ye – yani meşru hükümete – "boyun eğdirmek" ve meşrutiyetçileri – yani 1876 Kanun-ı Esasi'siyle Tanzimat'ı daha liberal ve temsile dayalı bir hale getirmek isteyenleri – sindirmek gibi marifetlerin yer almasıdır. Aslında burada yapılan, Abdülhamid'in otokratik rejimini – dönemin ifadesiyle istibdadını – krizin çözümü için sadece gerekli değil, meşru saymaktır.

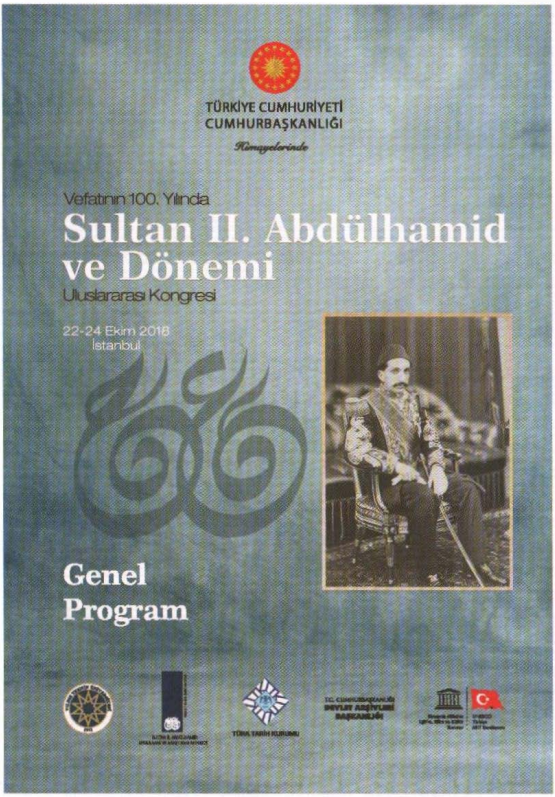
Kongrenin ele alacağı konuların listesi başka bir ilginçliğe işaret etmektedir. Bu liste, neredeyse hepsi "Sultan II. Abdülhamid döneminde ..." diye başlayan tam 33 konudan oluşmaktadır: Hayatı ve yönetim anlayışı, eğitim, sağlık, sanat, uluslararası iktisadi rekabet, dil ve edebiyat, kadın, basın-yayın, toplumsal ve dinsel hayat, ilh...[3] Bu tür bir liste genel bir odaksızlık ve kırkambarcılık meyline işaret etmenin ötesinde, benim gibi yaşı kemale ermiş kişilere 1970'lerin ve 1980'lerin Atatürk konulu konferanslarını hatırlattığından eminim. Özellikle 12 Eylül darbesini takip eden yıl içinde yaşanan 100. yıl furyasında "Atatürk ve ..." kalıbından çıkmış konu başlıklarının sıralandığı konferans programları hemen akla gelmektedir. Bundan çıkarılacak sonuç, Abdülhamid'in artık büyük ölçüde bir araştırma veya merak konusu olmaktan çok, siyasi ve ideolojik bir kurguya dönüşmüş olduğudur. Bundan birkaç sene evvel Kemalizm ile "Hamidizm" arasındaki bağlantıya işaret etmiştim.[4]

Gerçi ilginçtir ki büyük bir kutlama olarak tasarlandığı belli olan bu konferansın epeyce sönük geçtiği anlaşılıyor. Açılışa katılmaları ümit edilen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kültür ve Turizm Bakanı Ersoy davete icabet edemediler ve düzenleyiciler eski Millet Meclisi başkanıyla hanedanın birkaç hevesli üyesiyle yetinmek zorunda kaldılar. Medyadaki yansımalarıysa – görebildiğim kadarıyla – gayet az ve kısa süreli oldu. Konferansın içeriğine gelince, kendim gitmediğim için pek bir şey söyleyemeyeceğim, ama giden güvenilir bir iki kişiden duyduğum kadarıyla tahmin edilecek yüzeysellikte Hamid güzellemeleriyle malumu ilamcı bildirilerin pek ötesine gidilmemişti.

Önemli siyasi figürlerin toplantıyı teşrif etmemesi veya edememesine dayalı aşırı yorumlara lüzum yok; Abdülhamid tutkusunun en yüksek mevkilerde biraz hız kaybetmiş olduğunu varsaysak bile – ki pek o fikirde değilim – medyada, yerel tarihçilikte ve popüler kültürde bu konuda bir durulma olduğunu söylemek zordur. *Payitaht Abdülhamid* isimli dizi gösterimine devamı etmekte,[5] başta *Derin Tarih* olmak üzere popüler tarih dergilerinin kapak ve içeriğinden "Ulu Hakan" konulu yazılar ve görseller eksilmemekte, gazetelerde ve web sayfalarında onunla ilgili haber, yorum ve görüntüler bombardımanı devam etmekte, belediyelerden muhtelif devlet kurumlarına kadar birçok ortamda Abdülhamid'in öncülüğünün örnekleri sıralanmaktadır. Bunun siyasi ve ideolojik bir moda olduğunu görüp önemsememek veya "bu da geçer yahu" kabilinden bir teselli bulmak mümkünse de doğrusu ben bu kadar hafife alamıyorum. Bir yandan insan, bir vatandaş olarak ülkesinin demagoji ve ucuz otoriter ideolojilerin girdabından bir türlü kurtulamamasını kendine yediremiyor; fakat daha da önemlisi bir tarihçi olarak, ilgi ve uzmanlık alanının bu kadar kolay bir şekilde siyaset, ideoloji ve popülizm tarafından yozlaştırılıp adeta hedefe alınmasını hazmetmek iyice zorlaşıyor. Bu yüzden – özellikle bu derginin sayfalarında – gerçek manada tarih araştırmasından çok, siyaset ve topluma hakim olup tarihe ve tarihçiliğe tehdit oluşturduğuna inandığım çeşitli sorun, olgu ve kurguları ifşa edip eleştirmeyi amaçlayan yazılar kaleme aldım.[6] Bir yıl önce yayınlanan sonuncu yazım Osmanlı – ve özellikle Abdülhamid dönemi – siyasi kültürüyle

Cumhuriyet ve günümüz Türkiye'si arasındaki devamlılık meselesine eğilerek tarihi analiz ile siyasi söylem arasındaki dengeyi ikincisinin lehine iyice kaydırdığım bir deneme oldu. Bu yüzden de dosya içinde görüleceği üzere başımı belaya soktum ve en azından kısmen cevap vermek mecburiyetinde kalacağım bazı eleştirilerin hedefi oldum.[7]

Bu dosyayı hazırlarken yukarıda izah ettiğim gibi başlıca iki amacım vardı. Bunların ilki Abdülhamid kurgusunun bugün siyaseten kullanımının yüzeyselliğini ve esas itibariyle gerçek tarihçiliğe verdiği zararı ortaya koymaktı. Diğeri ise bu sözde tarihçilik karşısında neler yapmanın mümkün olduğunu göstermek için aynı döneme eleştirel bir gözle bakan özgün çalışmaları ve/ya geleceğe yönelik araştırmaları teşvik için bir gündem yaratmaktı. Bu amaçla konu ve dönemle ilgili çalışmalarını özellikle kıymetli ve öncül bulduğum birkaç meslektaşımı dosyaya katkıda bulunmak üzere ikna ettim. Başvurduğum kişilerin neredeyse hepsi bu davetimi çok kısa bir sürenin getirdiği cendereye rağmen kabul ettiler; kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır.

22-24 Ekim tarihleri arasında düzenlenen "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi" uluslararası kongresin program kitapçığının kapağı

Necip Fazıl ve takipçilerinin menakıpnameyi andıran eserleri istisna tutulursa Abdülhamid hakkındaki yegâne kapsamlı biyografinin yazarı François Georgeon, padişahın hilafet siyaseti hakkında gayet aydınlatıcı bir yazıyı kaleme aldı.[8] İlginç bir şekilde, (benden) genç neslin temsilcilerinden Panislamizm ve İslam âlemi konusunda çok ses getiren çalışmalar yapmış olan Cemil Aydın aynı konuda – yani Abdülhamid'in hilafet ve İslam siyaseti konusunda – eleştirel bir yazıyla günümüzde hakim anlatının ne kadar tarihi gerçeklerden uzak olduğunu mükemmelen ortaya koydu.[9] Tam yirmi yıl önce çok yankı uyandıran ve bence hâlâ dönemle ilgili en ilginç kitaplardan birinin yazarı olan Selim Deringil'in bu sayıda yer almaması olmazdı; o da beni kırmadı ve günümüzde Abdülhamid'le ilgili mevcut literatürün – iyisiyle, kötüsüyle – son derecede faydalı bir değerlendirmesini kaleme aldı.[10] Bu fırsatla da biraz önce bahsettiğim son makalemi gayet sert bir şekilde eleştirmekten geri kalmadı... Eski öğrencim ve artık meslektaşım, Abdülhamid döneminde sosyal devlete benzer bir oluşumun gelişmesiyle ilgili çok önemli bir çalışma yayınlayan Nadir Özbek de benzer bir şekilde tarih yazımına odaklanarak, çok daha kuramsal bir seviyede Abdülhamid tarihçiliğinin ürünleriyle bazı sorunlarını eleştirel bir şekilde mercek altına aldı.[11] Bunu yaparken aynı makalem bir kez daha eleştirilerden nasibini almış oldu. Özel bir dosyanın editörünün kendisini hedef alan eleştirilerle dolu iki yazının yazarlarını "kendi eliyle" katkıya davet etmiş olmasını neyin en iyi izah edeceğine tam karar veremedim. Kaderin cilvesi mi, aymazlık mı, İlahi adalet mi, görünmez kaza mı, Allah'ın sopası mı, yoksa örnek alınacak bir açık fikirlilik mi? Sanıyorum olumlu düşünüp bu durumu henüz çok iş yapılması gereken bir alanda gerekli ve faydalı bir tartışma fırsatı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Dosyanın diğer bir yazısını Abdülhamid döneminin mühim bir veçhesi olan taşra idaresi konusunda gayet önemli bir çalışma yapmış olan Gökhan Çetinsaya'ya borçluyuz.[12] Gerçi yazısı bu konuyla değil, Abdülhamid denince genellikle akla gelen başlıca sorunlardan biriyle, yani kendisine atfedilen ama doğruluğu son derecede tartışmalı olan hatırat meselesiyle ilgilidir. Nihayet, eski öğrencilerimden Saadet Özen, biraz benzer bir şekilde Abdülhamid ile birlikte devamlı anılan bir konuyu, padişahın kendi portresinin yapılması ve teşhir edilmesi konusundaki yasağı ele almaktadır. Dönemin görsel malzemesiyle ilgili yıllardır biriktirdiği malzeme ve tecrübeye dayanarak bu yasağın aslında hiç de sanıldığı kadar katı olmadığını zengin örnekler sayesinde

Aydan Çelik'in kaleminden Abdülhamid

ve sağlam bir analitik çerçeve içinde ortaya koymaktadır.

Bu yazıların sayesinde ortaya faydalı ve dengeli bir dosyanın çıktığını ümit ediyorum. Hem yeni ve özgün malzemeyi hem de var olan birikim hakkında sentez yorumlarını bir araya getirerek, genel olarak da hem yöntem hem kuramsal çevre hem de siyasi bağlam açısından dengeli bir dağılım sağlandığını, dolayısıyla da farklı okuyucuların ilgisini çekebilecek bir malzeme biriktiğini düşünüyorum. *Toplumsal Tarih* dergisinin 25 yıl ile 300 sayıyı geride bıraktığı, baskı adedini artırıp bir genişleme hamlesi yaptığı bu noktada, bu girişimin verimli olacağını içtenlikle umuyorum. Bu dosyada yer alan yazıların farklı tarz ve kapsamlarının derginin akademik alan ile popüler alan arasında seyreden tarzını iyi yansıttığı fikrindeyim. Vurgunun kâh daha kuramsal kâh daha belgeci/deneyci olduğu, kimi yazıda yeni özgün malzemeye, kiminde ise mevcut birikimin eleştirel incelemesine öncelik verildiği bu dosya, bence, konuya önyargı veya siyasi beklentiyle değil de merakla yaklaşacak olan herkese bir şey katacak niteliktedir.

Bu yazıların kapsayıcılığı ve derginin yer sınırları düşünüldüğünde bana bu kısa sunuştan başka pek fazla bir görev düşmüyor. Projenin ilk safhasında Abdülhamid'in "halka ilişkiler" dehasının bir örneği olarak "Padişahım çok yaşa!" ifadesi üzerinden geleneksel alkışın modern slogana dönüşümünü ele alan bir yazı yazmayı düşünmüştüm. Elde ettiğim yazıların zenginliği ve doyuruculuğu karşısında bu projeyi ötelemeyi ve bu sunuş metniyle Abdülhamid'e ayrılmış bir *Illustration* bölümü tasarlamakla yetinmeye karar verdim. Ne var ki yukarıda da belirttiğim üzere yazıların ikisinde bu konuyu kısmen de olsa ele alan bir makaleme eleştirilerin bulunması nedeniyle bu eleştirilere fazla uzatmadan cevap verme ihtiyacı duyuyorum.

Selim Deringil'in itiraz ve eleştirilerini özetleyecek olursam, mesele Abdülhamid'i, söz konusu yazımda Türkiye'deki otoriter ve keyfi geleneğin, devletin içi boşalmış veya karanlık – derin – oluşunun ve yargının iktidara bağımlılığı gibi olumsuz olguların sorumlusu, yani "Türk devletinin bütün sorunlarının müsebbibi" olarak göstermeme dayanmaktadır. Selim Deringil'e göre bu konudaki hatalarım, 1) Abdülhamid'i tek müsebbip veya tek öncül olarak gösterip sonrasındaki etken ve nedenleri hesaba katmamam; 2) bunu yaparken – dersini çalışmamış bir tarih öğrencisi gibi – tipik bir teleoloji tuzağına düşmem; 3) Abdülhamid'e bu kötülükleri bağlarken zımnen kendisine olduğundan çok daha fazla bir güç ve zekâ atfetmem.

İlk iki nokta birbirine bağlıdır. Her şeyden önce müsebbip ile öncül aynı şey değildir. İlki, nedensellik ilişkisi gerektirir, oysa ikincisi sadece belirli bir olguyu ilk ortaya koymuş veya "icat" etmiş olmayı. Benim genellikle söylediğim, Abdülhamid'in Osmanlı-Türk siyasi geleneğinde birkaç önemli olgunun öncüllüğünü yapmış olmasıdır. Bunlar kabaca: 1) Tanzimat'ın iyi kötü oluşturmaya çalıştığı hukuk devletini dağıtmak ve yerine kendi etrafında kümelenen keyfi ve otokratik nitelikte bir düzen kurmak; 2) Tanzimat'ın oluşturduğu – çok sorunlu da olsa – meşruti ve temsili idare şeklini bir anda kesip atmak ve otuz sene müddetle baskı altında tutmak; 3) Osmanlı İmparatorluğu'nun – gene kör topal da olsa – eşitlik kavramı üzerinden çokuluslu luk denemesine son verip onun yerine Müslüman "millet-i hakime" üstünlüğüne dayalı bir sisteme dönmek; 4) bunu yaparken İslam'a dayalı bir ideolojiyi modern araçlarla yayarak imparatorlugun niteliğini bu yönde değiştirmek; 5) Balkan göçünden sonra Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasındaki çekişme ve kutuplaşmayı artırarak etnik temizliği andıran ilk modern katliamların zeminini hazırlamak; 6) "ya biz, ya onlar" ve "devletin bekası" gibi ulus devletin habercisi kavramları geliştirmiş ve pekiştirmiş olmak; 7) Yıldız

Mahkemesinde olduğu gibi hukuku tamamen hükümranlığının altına alıp siyasi emellerinin bir aracı haline getirmek..

Bu (ve daha fazlası) olgularda Abdülhamid'in öncül bir rol oynamış olması kendinden sonra olanların müsebbibi, hele *tek* müsebbibi olmasını gerektirmez. Bu öncüllüğünü tanımak İttihat ve Terakki'nin veya Kemalist rejimin kendi dönem ve bağlamlarına özgün müdahalelerini hiçe saymayı da gerektirmez. Bunun teleolojik olması için, Abdülhamid'in yaptıklarının kendinden sonra gelen dönemlerde olanların tek veya başat belirleyicisi olması gerekir; oysa benim vurguladığım belirleyicilikten çok devamlılıktır.Tabii ki teleoloji riski her zaman mevcuttur, hatta bir dereceye kadar eşyanın tabiatından sayılabilir, zira tarih daima ilerisinin – bugünün veya daha yakın bir geçmişin – bilinciyle yazılır.[3] Burada önemli olan benzerlik, ilham veya devamlılık gibi olguları nedensellik ile karıştırmamak, dolayısıyla da belirlenimci (*determinist*) kurgulardan kaçınmaktır. Abdülhamid konusuna dönecek olursak benim asıl vurgulamak istediğim nedensellik değil, öncüllük ve devamlılıktır. Abdülhamid'in derin devleti, devletin bekası kavramını, siyasallaşmış hukuku "icat" etmiş olması bunların sonraki dönemlerde veya bugün devam ediyor olmasını veya hortlamasını kaçınılmaz yapan bir şey değildir; ama Osmanlı ve Türk siyasi kültürünün repertuarında mevcut olduklarını ve dolayısıyla da olası hallerde gündeme gelebileceklerini gösteren bir tespittir.

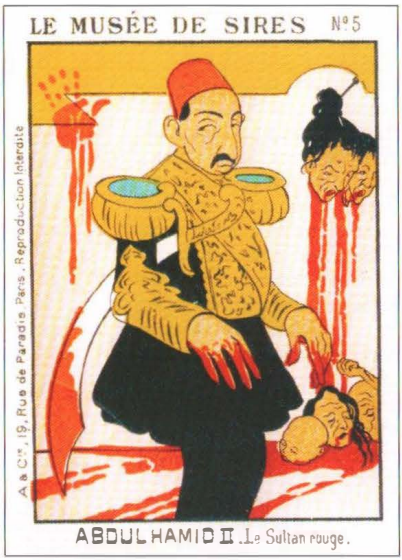
Selim Deringil'in bu tespitlerle Abdülhamid'i olduğundan daha güçlü ve duruma hakim gösterme riski bulunduğu eleştirisi ilkesel olarak makuldür. Fakat unutmamak gerekir ki Abdülhamid'in saltanatı 33 yıl, istibdadı ise neredeyse 30 yıl sürdüyse bunun dayandığı bir sistem ve bu sistemin toplum üzerinde kalıcı etkileri olması kaçınılmazdır. Hafiye teşkilatının bazen komik derecede ifrata vardığına, binlerce jurnalin saçma sapan nedenlerle yazıldığına, sonunda da birçoğunun çöpe gittiğine şüphe yoktur. Fakat bu durum, çok daha az sayıda da olsa ciddiye alınan jurnallerin birçok kişinin hayatını karartmaya yettiği gibi, jurnalcilik ve ihbarcılık müessesinin "verimsiz" bile olsa ülke içinde güvensizlik, korku, sinme, kin, düşmanlık gibi hislerin etrafı sarmasına neden olmuştur. Bu anlamda jurnallerin ancak binde biri okunuyor olsa bile sistem gene de amacına ulaşmakta, toplumu müthiş bir baskı altında tutmayı başarmaktaydı. Dolayısıyla bu eleştiride Barry Unsworth'ın bir romanından uyarlanmış olan *Pascali's Island* isimli bir filmin "delil" olarak sunulması bir yana, eksik ve fazla dar bir analiz söz konusudur.

Zaten bu eleştiride bana en şaşırtıcı gelen, "en hafifinden insafsızlık", "bu denli ağır biçimde suçlamak", "günah keçisi yapmak" gibi tabirlerle yüzeye çıktığını hissettiğim duygusal boyuttur. Benimle ilgili olmasa da bunun en ilginç tezahürü, *Payitaht İstanbul* dizisini eleştirirken Selim Deringil'in İngiliz elçisini tokatlama sahnesinin saçmalığını haklı olarak ortaya koyarken, onun yerine Engin Akarlı'nın doktora tezinden aldığı ve Abdülhamid'in İngiliz elçisi tarafından azarlandıktan sonra "Ben senin gırtlağına sarılmasını bilirdim, ama ne yapayım, *memurum*, yapamam!" sözlerinin altındaki "çaresizlik, bastırılmış kızgınlık ve eziklik" hislerinin "uyduruk bir tokat sahnesinden çok daha anlamlı ve acıklı" olduğu yönündeki sözlerdir. Aslında bu sözleri aktaran, Abdülhamid'in Selanik'teki sürgün yıllarındaki doktoru Hüseyin Atıf Bey'dir. Dolayısıyla bu sözlerin, olayın üzerinden on beş sene kadar geçtikten sonra tahttan indirilmiş bir hükümdar tarafından sarf edilmiş olduğunu düşününce biraz dikkatli olmak gerektiği kanısındayım. Kişilerin özellikle siyasi başarısızlıktan sonra kendilerini temize çıkartmak için geriye dönük olarak anılarını çarpıtmaya meyilli olmaları bir yana, otuz sene kadar Osmanlı topraklarını en otokratik şekilde yönetmiş olan Abdülhamid'in kendini "memur" olarak tanıtmasını "anlamlı ve acıklı" bulmadığım gibi, hiç de inandırıcı olmayan bir riyakârlık olarak gördüğümü söylemeliyim.

Bu da zaten makalemin en sorunlu yanını ortaya koymaktadır. Selim Deringil eğer Abdülhamid'e haksızlık ettiğimi düşünüp beni insafa davet ettiğinde bir bakıma duygusal davranmış oluyorsa, ben de tam aksine Abdülhamid'e karşı tarafsız olmakta zorlanarak ve döneminde uygulanmış olan hukuksuzluk ve şiddeti vurgulamaya çalışarak aynı şekilde bir duygusallık sergilemiş oluyorum. Buna bir de güncel boyutu eklemek gerekir: Günümüzde Abdülhamid hayranlığı artıp bunun uğruna tarih disiplininin en temel ilkelerinin feda edildiğini gördükçe tam aksine Abdülhamid'e yüklenmeye giderek artan bir ihtiyaç duymaktayım. Başka bir deyişle yazımın ister istemez tepkisel, dolayısıyla da duygusal bir boyutu olduğunu inkâr edemem. Bu durum ise bazı tespit ve iddialarımın daha keskin, hatta abartılı bir hal almasına neden olabilmektedir. Yazımın aslında akademik bir makaleden çok farklı olarak bir tür deneme formatında olması bunun belki de en belirgin tezahürüdür.

Bunun izlerini sanıyorum Nadir Özbek'in eleştirilerinde görmek mümkündür. Çok daha soğukkanlı ve kuramsal düzeyde düşünülmüş olan bu yazıda payıma düşen eleştiri birkaç düzeyde şekillenmektedir. Bunların ilki, Selim Deringil'in de üzerinde durduğu Abdülhamid'e fazlaca yüklenme ve belirleyici bir rol biçme meyli olarak özetlenebilir. Buna hem öncüllük/nedensellik açısından hem muhtemel bir tepkisellik bakımından cevap verdiğim için tekrar değinmeyeceğim. Sadece belirtmem gerekir ki Nadir Özbek'e göre Abdülhamid'e bu tür bir yüklenme, takip eden dönemlerde ve özellikle bugün görülen sorunların kendi dinamikleri ve nedenlerine odaklanmak yerine tarihte belirleyici bir kökenden kaynaklanan bir "ayrı/özel yol" (*Sonderweg*) arama çabasına dönüşme riskini taşımaktadır.

İkinci nokta, Abdülhamid'e atfettiğim olumsuz rolün gereği, kendisinden

Kızıl Sultan Abdülhamid. [Auguste Jean-Baptiste Roubille], *Le Musée de sires* (Paris: A la Cie, 1900). Fransa'nın meşhur karikatür ve reklam sanatçısı Auguste Roubille'in (1872-1955) çizdiği kartpostal boyutunda (9 x 14 cm) karikatürlerden oluşan bu albüm, Fransızca "*sire*" (balmumu) ile "*sire*" (hazret, hükümdar) kelimeleriyle oynayarak 1900 yılında dünyanın başlıca liderlerini bir araya getirmektedir

önce gelen Tanzimat elitinin hukuk devletini "kör topal" olarak nitelesem de gene de fazlasıyla yüceltmiş olduğumdur. Bu durumu vurgulamak için de "anekdot" olarak nitelediği iki karşı örnek vermektedir. Biri, hukukçu kimliğiyle bilinen Ahmed Cevdet Paşa'nın Kozan dağlarında yerli halka zulüm işlemekten çekinmediği, hatta keyif aldığı; diğeriyse Tanzimat'ın "kurucu babası" Mustafa Reşid Paşa'nın Banker Cezayirliyan'la birlikte ancak oligarşik olarak tanımlanabilecek bir düzen kurmuş olduklarıydı. Daha genel anlamda vurgulanan, Tanzimat döneminin hiç de sanıldığı kadar toz pembe ve adaletin hakim olduğu bir düzen olmadığı, ciddi hukuksuzluk, adaletsizlik ve şiddet vakalarının yaşandığının unutulmaması gerektiğidir.

Bu konuda pek aynı fikirde değilim. Tanzimat dönemini "kör topal" olarak tanımlamamın bu tür sapma ve çelişkileri kapsayacak kadar esnek olduğunu ümit etmenin ötesinde, şu veya bu paşanın zulme, rüşvete veya yolsuzluğa meyyal olması konusundaki münferit örneklerin sorunlu olduğunu düşünmekteyim. Tanzimat'ı bir özgürlük ve adalet cenneti olarak hayal etmeden de Abdülhamid'in oluşturduğu rejim ile olan bazı temel farklılıkları vurgulamanın mümkün olduğu kanısındayım. Abdülhamid'den önce Abdülaziz de özellikle saltanatının son beş yılında istibdada ciddi şekilde meyletmiş, tahtını bir bakıma da bu meylinden dolayı kaybetmişti. Bu anlamda 1876 yılı içinde yaşanan darbe ve anayasanın ilanı – özellikle de Midhat Paşa'nın şahsında – Tanzimat'ın çelişkisini temsil ediyor gibidir: Önce zulüm sayılanı alt etmek için cebre ve hukuksuzluğa başvurmak, ardından da adaleti tesis için eşitlikçi bir meşrutiyet kurmaya çalışmak... Özünde Abdülhamid'in Abdülaziz'den daha iyi veya daha kötü olduğunu söylemek mümkün değilse de, en büyük özelliği herhalde amcasının başaramadığını yapabilmiş ve bunu otuz sene müddetle sürdürebilmiş olmasıdır. Nedenleri ne olursa olsun ortaya çıkan rejim Tanzimat sisteminden farklı ilkelere dayanarak ve modernitenin desteğiyle o zamana kadar kullanıl(a)mamış olan birçok siyasi ve ideolojik aracın sayesinde yepyeni ve birçok açıdan çok daha etkin bir sistem ortaya çıkmıştır.

Buna mukabil Nadir Özbek'in "devletsiz ve Abdülhamid'siz son dönem Osmanlı tarihi yazmak" ve devlet/hukuk devleti kavram ve normlarının belirleyiciliğinden kurtulmak konularındaki önerisinin çok yerinde olduğunu kabul etmek gerekir. Ne var ki buradaki en büyük sorun olarak, bu konuda ihtiyaç duyulan kuramsal çerçeve ve önermeleri – Özbek'in de gösterdiği gibi – Batı literatüründe büyük ölçüde bulmak mümkünse de, Osmanlı tarihi bağlamında bu tür çalışmaların oturtulabileceği somut veri ve malzemenin bulunup değerlendirilmesinin henüz emekleme aşamasında olduğunu kabul etmek gerekir. Belki de bu dosyanın bu yönde cesaretlendirici bir rol oynayabileceğini ümit etmek gerekir.

DİPNOTLAR

1 Üniversitelerde kurulan merkezlerin adında "uygulama ve araştırma" ifadesini içermesinin bir mecburiyet olduğu bilinmekle beraber, II. Abdülhamid'i konu alan bir merkez söz konusu olunca "uygulama" sözünün yer alması insanı ister istemez gülümseten bir durumdur.

2 http://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr/ii-abdulhamid/

3 http://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr/kongre/

4 Edhem Eldem, "Kemalizm Öldü, Yaşasın Hamidizm", *Toplumsal Tarih*, 247 (Temmuz 2014), s. 50-54.

5 Bu dizi başlalığından beri bir türlü cevabını bulamadığım bir soruyu sormadan edemeyeceğim. "Payitaht Abdülhamid" ne demektir? Payitaht başkent demek olduğuna göre bu başlığı kullanmak, Atatürk üzerine yapılacak bir filme "Başkent Atatürk" demek kadar saçmadır. Acaba yapımcıları bunun farkında mı değiller, payitahtın manasını mı bilmiyorlar, yoksa seyircinin bilmeyeceğine güvenerek tumturaklı bir Osmanlıca tabir yaratmak mı istemişler? Gerçekten anlamış değilim.

6 E. Eldem, "Geç Osmanlı Döneminden Günümüze İnşikal Eden Bir *Kitsch* Nümunesi: Arma-i Osmani", *Toplumsal Tarih*, 192 (Aralık 2009), s. 56-65; "Türkiye'de Arkeoloji ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, 232 (Nisan 2013), s. 22-25; "Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak", *Cogito*, 73 (Bahar 2013), s. 260-282; "Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge", *Toplumsal Tarih*, 254 (Şubat 2015), s. 76-85.

7 E. Eldem, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine", *Toplumsal Tarih*, 288 (Aralık 2017), s. 24-37.

8 François Georgeon, *Abdulhamid II. Le sultan calife* (Paris, Fayard, 2003); *Abdülhamid II. Le crépuscule de l'Empire ottoman* (Paris: CNRS Editions, 2017); *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006).

9 Cemil Aydın, *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought* (New York: Columbia University Press, 2007); *The Idea of the Muslim World: A Global Intellectual History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017).

10 Selim Deringil, *The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (Londra ve New York: I. B. Tauris, 1998); İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002). "Memalik-i Mahrusa" ifadesinin tercümesini kullanan kitabın İngilizce başlığının etkileyiciliği karşısında Türkçe baskısına verilen başlığın aldatıcılığı bende hep hayal kırıklığı yaratmıştır.

11 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)* (İstanbul: İletişim, 2002).

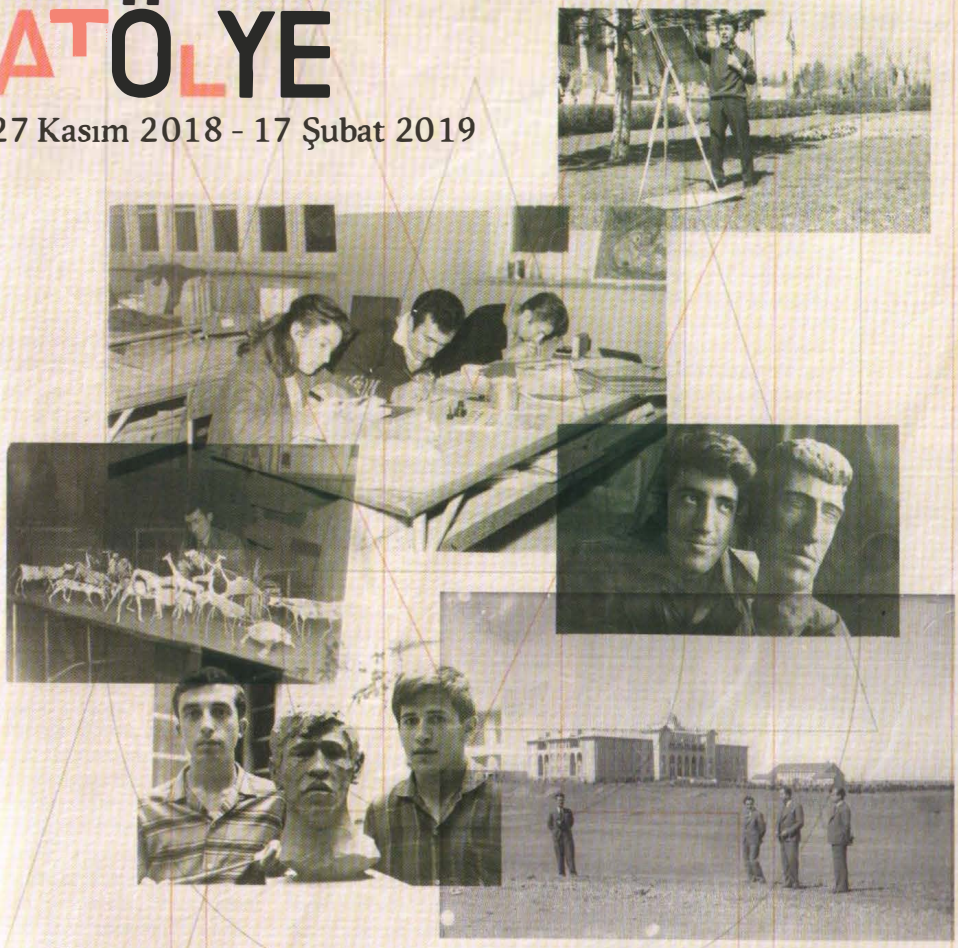
12 Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908* (Londra ve New York: Routledge, 2006).

13 Bu arada küçük bir hatırlatma: Teleoloji, Selim Deringil'in dediği gibi "bugünün değer yargılarıyla geçmişi değerlendirmek" değildir. Yunanca "*telos*" (son) kelimesinden türetilmiş ve öne sürülen iddiaların varılmak istenen sonuca göre şekillendirilmesi, tarihte de özellikle ileride (bugün) olacak olanlara doğru evrilen bir nedensellik ilişkisinin belirleyiciliği için kullanılan bir kavramdır. "Bugünün değer yargılarıyla geçmişi değerlendirmek" ise anakronizm veya daha da doğrusu *presentism* (şimdicilik?) olarak adlandırılır. Nadir Özbek'in Abdülhamid döneminden bahsederken "sosyal devlet" tanımını kullanması buna örnek olarak verilebilir. Dosyanın editörü olarak görevim S. Deringil'in bu hatasını görür görmez düzeltmek olmalıydı. Ne var ki bu kadar eleştirinin içinde "bizim öğrencilerimizi hep uyardığımız" türünden ağneli bir sözün eşliğinde bu hatayı yakalayınca bırakmaya karar verdiğimi itiraf etmeliyim. *Mea culpa, mea maxima culpa*..

1932'DEN 1973'E GAZİ RESİM-İŞ

İDEALİST MEKTEP, ÜRETKEN ATÖLYE

27 Kasım 2018 - 17 Şubat 2019

SALT
kurucu Garanti Bankası
saltonline.org
Giriş ücretsiz

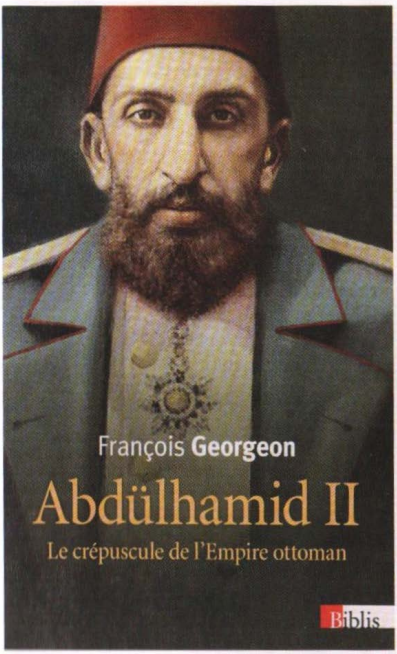
SALT GALATA

HİLAFETİN SON PARILTILARI

FRANÇOIS GEORGEON

Abdülhamid'in yürüttüğü hilafet politikası, padişahın Müslüman tebaasının gözünde meşruiyetini güçlendirmeyi, saltanat mevkiini yeniden kutsallaştırmayı ve imparatorluğun Müslümanları arasındaki birliği ayakta tutmayı hedeflerken, aynı zamanda dönemin büyük güçleriyle olan eşitsiz ilişkide kendisine bir koz sağlıyordu.

1924 yılında, Avrupa devletlerine Lozan antlaşmasını dayattıktan ve Cumhuriyeti ilan edip başkenti Ankara'ya naklettikten birkaç ay sonra, Mustafa Kemal İslam'ın bin yıllık bir kurumu olan hilafeti lağvetmişti. Arapçada "yerine geçen" veya "yerini tutan" manasındaki halife terimi İslam ümmetinin başında Hz. Muhammed'in yerine geçenlere veriliyordu. Raşidin halifeleri olarak bilinen Peygamberin ilk dört halifesi Kureyş kabilesine mensup olduklarından hilafet, cemaat üzerindeki cismani iktidarı temsil etmekteydi. Onları, İslam medeniyetin altın çağı boyunca Şam'da Emevi hilafeti, ardından da Bağdat'ta Abbasi hilafeti takip etmişti. Fakat kısa sürede Kurtuba ve Kahire'de hilafet adını taşıyan yerel güçler ortaya çıkmış ve İslam dünyasının birliği bozulmuştu. Bağdat'ın 1258'de İlhanlılar tarafından alınmasıyla hilafet, Kahire'ye taşınmış ve o tarihten sonra büyük ölçüde siyasi bir kurgu mertebesinde kalmıştı. Bu kurum, son parlak dönemini on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında "son büyük padişah" Sultan II. Abdülhamid'in zamanında yaşamıştır.

François Gerogeon, *Abdülhamid II (1876-1909). Le crépuscule de l'Empire ottoman*, 2. baskı (Paris: CNRS Editions, 2017)

Osmanlı döneminde hilafet on sekizinci yüzyılın sonlarında yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Rusya'yla 1774'te imzalanan ve Kırım Hanlığı üzerinde Osmanlı hakimiyetine son veren Küçük Kaynarca antlaşmasında Osmanlı padişahının Müslüman Kırım Tatarları üzerinde "İslam dininin halifesi" olarak ruhani bir iktidar muhafaza ettiği belirtiliyordu. Yaklaşık aynı dönemde hilafetin, 1517'de Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı padişahı I. Selim'e son Abbasi halifesi el-Mütevekkil tarafından devredildiğine dair efsane yayılmaya başladı.[1] Böylece Osmanlı devletinin topraklarını ve Müslüman nüfusunun bir kısmını başka devletlere kaybetmeye başladığı bir dönemde hilafet kavramı, Osmanlı sınırlarının dışında yaşayanlar dahil bütün Müslümanlar üzerindeki "ahlaki ve ruhani iktidar" olarak yeniden anlamlandırılıyordu.

Hilafet konusunun yeniden alevlenmesi 1870'lere rastlar. Avrupa'nın İslam dünyası üzerindeki hakimiyeti Kafkaslarda, Orta Asya'da, Doğu Hindistan'da ve İngiliz Raj'ında artmaktaydı. Müslümanların gözünde Osmanlı İmparatorluğu giderek tek güçlü İslam devleti ve dolayısıyla onların da tek kurtuluş ümidi olarak belirmeye başlamıştı. Bu yörelerden heyet ve elçiler İstanbul'a gelerek Avrupalılara karşı halifenin desteğini istiyor, böylece Osmanlı iktidarının İslami boyutunun öne çıkmasına neden oluyordu. Osmanlı topraklarında ise Tanzimat'ın seküler politikaların yarattığı kimlik krizine tepkiyle artık "İslam birliği"nden bahsedilir olmuştu. Abdülhamid'in 1876'da tahta çıkmasından üç ay sonra ilan edilen Kanun-ı Esasi'de, padişahın "şahsında İslam'ın yüce hilafetini" temsil edip, halife olarak da "İslam dininin koruyucusu" olduğu belirtilmekteydi.

Hezimetle biten 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) esnasında geleneksel müttefiklerinden yardım alamayan Osmanlılar, İslam dünyasından destek almaya çalıştılarsa da ne Kafkaslardaki Müslümanları ayaklandırma girişimleri, ne de Afganistan'ı harbe sokmak konusundaki gayretleri netice vermiştir. Ne var ki iletişim teknolojisinin ve

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına yayınlanmış bir kartpostalda II. Wilhelm, Franz-Joseph ve V. Mehmed Reşad portreleriyle cihat çağrısının zikredilmesi

özellikle basının gelişmesinin yarattığı yeni bir olguyla bu savaş, bütün İslam dünyasında Osmanlı hilafetine karşı yepyeni dayanışma duyguları tetiklemiştir. Hindistan Genel Valisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na endişesini özetle şu şekilde aktarıyordu: İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemediği takdirde cihat tehlikesiyle karşı karşıya kalınabilir. Gariptir ki imparatorluk savaştan hezimetle çıkarken İstanbul'daki halife ümmetin gözünde görülmemiş bir itibar kazanmıştı.

Abdülhamid, hilafeti iç siyasetinin temellerinden biri haline getirmiştir. Dinin birlik ve dayanışma için güçlü bir etken olduğunu düşünerek İslam'ı imparatorluğun siyasi ve toplumsal inşasının temeli olarak görmekte, dolayısıyla da hepsinden önce Müslüman tebaasının fikrini kale almaya kararlıydı. Böylece saltanatında gerçek bir "hilafet politikası" oluşturmaya başlamıştır.[2]

Bu politika her şeyden önce ona kişisel gücünü pekiştirmeye imkân vermiştir. Savaş sayesinde Babıali ve nezaretleri etkisiz hale getirerek kendi siyasi iradesini güçlendirdikten sonra iktidarına dini bir boyut da kazandırmak için hilafeti kullanmıştır. Saltanatında Kuran'ın bir ayeti sıklıkla zikredilirdi: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de" (Nisa 59). Osmanlı hükümdarlarının konumunu zayıflatmış olan Tanzimat'ın seküler eğilimlerinden sonra hilafet politikası saltanata tekrar kutsallık kazandırma teşebbüsü olarak görülebilir. Padişah ayrıca iktidarına yeni bir toplumsal temel oluşturmaya çalışıyordu. Tanzimat döneminde İstanbul'un Batılılaşmış bürokratları siyasi yapının omurgasını oluşturuyorlardı. Fakat onların başarısızlığı – ya da Abdülhamid'in başarısızlık olarak gördüğü – padişahı toplum içinde başka dayanaklar aramaya itiyordu. Özellikle daha geleneksel ve genellikle yabancıların çıkarına neticeler vermiş olan reformlara düşman olan taşranın Müslüman orta sınıflarına yöneliyordu.

Abdülhamid'i hilafeti vurgulamaya iten başka bir dürtü mevcuttu: Savaştan sonra ortaya çıkan yeni jeopolitik düzen. Hıristiyan çoğunluklu toprakların kaybı ve Kafkaslarla Balkanlardan gelen muhacir dalgaları nedeniyle imparatorluk giderek İslamlaşmıştı. 1876 öncesinde %66 olan Müslüman nüfus oranı artık %75'e yükselmişti. İhtiyaç duyulan, bu çoğunluğa dayanarak birlik yaratmak, bu amaçla da Türk, Arap, Arnavut ve Kürtleri ortak bir kimlik etrafında yakınlaştırmaktı. Savaşın ertesinde Arnavutluk, Kürdistan, Suriye, hatta Hicaz'da kargaşalar baş göstermişti. Abdülhamid bu hareketleri yarım asırdır Balkanlarda Hıristiyan nüfus arasında ortaya çıkmış olan milliyetçiliğin ilk işaretleri olarak yorumlamaktaydı. Dolayısıyla bir an evvel bu merkezkaç güçlere karşı bir önlem olarak küresel, birleştirici bir ilke bulmak gerekiyordu. Bu ilke, imparatorluğun Müslüman nüfusunun birleştirici aracı olarak düşünülen hilafetti. Aynı anda da özellikle Hıristiyan Araplar tarafından yürütülen ve Osmanlı hilafetinin meşruiyetini hedef alan ve Osmanlıların gasp ettikleri hilafetin Araplara geri dönmesi gerektiğini iddia eden kampanyaya karşı koymak gerekiyordu.

1878 ile 1882 arasındaki kısa süre içinde imparatorluk Bulgaristan, Bosna-Hersek, Kıbrıs, Tunus ve Mısır gibi toprakları üzerindeki fiili hakimiyetini kaybetmişti. Bu kayıpların her birinde padişah, bu bölgelerdeki Müslüman nüfus üzerindeki ruhani haklarının korunmasını ve özellikle hutbede adının geçmesini sağlamaya özen gösteriyordu. Hilafet bağlantısı sayesinde bu topraklar Osmanlı haritalarında gözükmeye devam ediyordu. Hilafet, imparatorluğun toprak kaybına ideolojik bir cevap oluşturuyordu.

Abdülhamid döneminde Mekke

Abdülhamid iktidarının dini boyutunu perçinlemek için yoğun bir temsil politikası geliştirmiştir.[3] Kullandığı unvanların arasında "hilafetpenahi", "emirü'l-müminin" veya "zillullah fi'l-arz" gibi dini tabirler giderek önem kazanırken, resmi törenlerde kırmızı zemin üzerinde ay yıldızdan oluşan Osmanlı bayrağının yanında halifenin yeşil sancağı kullanılmaktaydı. Padişahın yeni bir imajını da yaymak söz konusuydu. Kimi "gâvur" diye anılan Tanzimat döneminin "Batılı" padişahlarının imajının yerine erdemli, âdil, sade, cömert, seleflerinin av veya sayfiye gibi şımarıklıklarından uzaklaşarak Yıldız Sarayı'nda inzivaya çekilmeyi seçmiş bir hükümdar görüntüsü yaratmak söz konusuydu. Başka bir deyişle dinine, ahlaka, edebe, geleneğe saygılı bir halifeye yakışır bir hayat süren padişah imajı yaratılmıştı.

Hilafet politikasının Müslüman topluma nüfuz edebilmesi için yeni aracılara ihtiyaç vardı. Abdülhamid şeyhlerden ve en revaçtaki tarikatlardan destek alarak kitlelerle daha yakın bir ilişki kurmaya çalışıyordu. Çoğu Arap kökenli olan ve sarayda ikamet eden bu kişiler hilafet politikasını yerel boyutuyla uygulamakla mükelleftiler. Bu bölgelerdeki itibarını artırmanın yolunu arayan padişahın maddi desteğiyle Suriye veya Irak'ta tekkeler inşa ettiriyorlardı. Padişahın kendisi de imparatorluk ölçeğinde yürüttüğü hayırseverlik siyasetinin gereği olarak camilerin, okulların, çeşmelerin, hastanelerin inşa veya tamirini sağlıyordu. Diğer taraftan yayıncılık, basın, hatta okullar, halifeye ve emirlerine itaat konusunu tekrarlayarak hilafete hizmet etmekteydi. Tanzimat döneminde hukuka ve kanuna itaat fikri geliştirilmişken, bu dönemde iş tersine dönmüştü: Devlet ile padişah özdeşleştirildiğinden, kendisine itaat şarttı.

Halife olarak konumunu meşrulaştırmak için Abdülhamid İslam'ın koruyucusu ve Haremeyn-i Şerifeyn'in (Mekke ve Medine) hadimi (hizmetçisi) unvanlarını özellikle vurgulayarak sıklıkla kullanmaktadır. Zaten Haremeyn'in bulunduğu Hicaz'ı imparatorluğun ilk vilayetleri mertebesine yükseltmiş, İstanbul'dan atanan valiyle iktidarı paylaşan Mekke Şerifi'ne özellikle ihtimam göstermişti. Her sene Hacın düzgün bir şekilde düzenlenip hacıların bulaşıcı hastalıklardan korunmasına çabalayıp,[4] Mekke ve Medine'de fakirler için imaret, hastane, su şebekesi gibi kamu hizmetlerini sağlıyor, para dağıttırıyor, hacı kervanlarının Bedevi saldırılarına karşı korunmasına önayak oluyordu. 1900 yılında ise hacıların ulaşımını kolaylaştırmak için Şam'ı Mekke ve Medine'ye bağlayacak olan Hicaz demiryolu projesini başlatmıştı. Bütün dünyadan Müslümanların maddi katkıda bulundukları bu demiryolu 1908 yılında Medine'ye varmıştı. Neticede Abdülhamid Hicaz'daki Osmanlı varlığını kuvvetlendirmiş, Mekke ve Medine'yi olası bir yabancı müdahaleden kurtarmış ve dünya çapında İslam halifesinin meşruiyetini korumayı başarmıştı.

Bu hilafet politikası Avrupa'yı korkutmuyor değildi. Girmeleri yasak olan İslam'ın kutsal şehirlerinin Avrupa ve Hıristiyan Batı aleyhinde genel bir ayaklanmanın merkezi haline gelmesinden Avrupalılar endişeliydi. Ayrıca Kafkaslarda Nakşıbendiler veya Kuzey Afrika'da Sünusiler gibi sömürge düzenine karşı mücadele etmiş ve etmeye devam etmekte olan Müslüman tarikatlarının etkisinden de korkuyorlardı; uluslararası bir ağ oluşturan ve sömürge idarelerinin içine girmeyi başaramadığı bu tarikatların bazılarının da padişah tarafından Yıldız'dan yönetildiğine inanıyorlardı. Avrupa'nın en büyük korkularından biri, cihadın Abdülhamid'in elinde bir silaha dönüşmesiydi. Halife olarak bu yolla sömürgelerdeki Müslüman halkları sömürgeci Hıristiyan devletlere karşı ayaklanmaya itmesi mümkündü. İstanbul'dan gelecek bir çağrı karşısında halifeye olan sadakat sömürgeci düzenin merkezine karşı olan sadakatin önüne geçmez miydi?

Panislamizm tabirinin Avrupa'da kullanılmaya başlaması tam da Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına rastlamaktaydı. O dönemde Osmanlılar daha "İttihad-ı İslam", yani İslam birliğinden bahsetmekteydi. Aslında Panislamist tehlike kavramını icat edenler, Tunus üzerindeki hakimiyetlerini (1881) meşrulaştırmak kaygısındaki Fransızlardı; bunu yaparken de İstanbul'u, Müslümanları Fransız himayesine karşı örgütlenmeye teşvik etmekle suçlamaktan geri kalmıyorlardı. Bu noktadan itibaren Panislamizm sömürge idarecilerinin korkulu rüyası haline gelmişti. Orhan Koloğlu'nun ifadesiyle "iki

Müslümanın birlikte kahve içmesi bile Panisläm ilan edilir" olmuştu.[5]

Hıristiyan Batıyı saran bu korkuyu nasıl değerlendirmek gerekir? Abdülhamid gerçekten de sarayının duvarlarının ardından dünya çapında İslami bir ayaklanma mı hazırlamaktaydı? Aslına bakılırsa Yıldız'da bazı İslami şahsiyetler ve Arap şeyhleri mevcutsa da tutarlı ve birlik halindeki bir gruptan bahsetmek mümkün değildi. Bunların her biri belirli bir alana uzmanlaşmış "danışmanlar" olup kendi cemaatlerine hitap etmekteydi. Aralarında bir fikir birliği yoktu ve hilafetin hizmetinde bir tür "lobi" oluşturmaktan uzaktılar. Padişahtan ilhamını alan bir İslamcı "enternasyonal" veya bir tür Müslüman "Komintern" sözkonusu değildi. Cihada gelince, saltanatı boyunca Abdülhamid bu çağrıya müracaat etmekten imtina etmiştir. Onun gözünde cihat, bir korkutma ve sindirme siyasetinin parçası olarak tehdit mertebesinde kalmalıydı. Büyük devletlerle oturmuş olduğu poker masasında bir blöften ibaretti.

Yine de Abdülhamid, ulema yollayarak, tarikat ağını kullanarak, Kuran dağıtarak, konsoloslarını devreye sokarak, basını kontrol ederek, madalya ve nişanlar ihsan ederek İslam dünyasına yönelik bilinçli bir siyaset güdüyordu. Amacı, sömürge idaresi altındaki Müslüman kamuoyu üzerinde bir etki yaratmak, Müslümanlara Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir İslam devleti olduğunu, halifenin de ruhani önderleri olduğunu hatırlatmaktı. 1878 hezimetine rağmen, imparatorluk hala son büyük İslam devleti olarak itibarını koruyabiliyordu. Muhakkak ki sömürge altındaki Müslümanlar, safça bir tutumla, halifenin ve Osmanlı devletinin gücünü olduğundan fazla görüyorlardı. Fakat bu da Abdülhamid'in işine geliyordu. Bu sayede büyük devletlerle olan ilişkilerinde kullanılmak üzere ve kendi ifadesiyle "bütün Müslümanları birleştiren bağlar ne kadar da güçlüdür" diyebilmek için elinde bir koz bulunduruyordu.[6] Büyük Macar şarkiyatçı Arminius Vambéry'nin tabiriyle "Panislamizm korkuluğu"[7] sayesinde padişah düvel-i muazzama (büyük devletler) ile olan pazarlık gücünü artırırken, dünyadaki itibarını da yükseltmiş oluyordu. Emperyalizmin hakim olduğu bu dönemde, hilafet politikası dünya çapında temsilcileri, donanması ve sermayesi olmayan fakir bir imparatorluğun adeta *Weltpolitik*'i (dünya siyaseti) halini almıştır.

Abdülhamid'in yürüttüğü hilafet politikası, padişahın Müslüman tebaasının gözünde meşruiyetini güçlendirmeyi, saltanat mevkiini yeniden kutsallaştırmayı ve imparatorluğun Müslümanları arasındaki birliği ayakta tutmayı hedeflerken, aynı zamanda dönemin büyük güçleriyle olan eşitsiz ilişkide kendisine bir koz sağlıyordu. Pekiyi bu siyaset amacına ulaşmış mıdır? İmparatorluğun Müslüman nüfusu içinde milliyetçi akımların ortaya çıkmasını geciktirmiş olduğu kesinse de, bu pek uzun süreli olmamıştır. Arap milliyetçiliği 1908 Jön Türk ihtilalinden kısa bir müddet sonra doğmuş, Arnavutluk ise 1912'de bağımsızlığına kavuşmuştu. Diğer taraftan İslam'a yapılan bu vurgu, milletler arasındaki düşmanlıkları depreştirmiş, Ermeniler de bunun ağır faturasını ödeyen ilk topluluk olmuştur. Ayrıca Abdülhamid desteğini hilafette ararken İslam'da reform fikrini herhangi bir şekilde teşvik etmemiştir. Birçok modern okul kurarken, medreseleri adeta çürümeye terk etmiş, tarikatların ise en Sünni ve muhafazakârlarını destekleyen bir tutum takınmıştır. Onun saltanatında İslam'ı modern dünyaya uyarlama yönündeki gayretler herhangi bir destek veya kabul görmemiştir. Kısacası, hilafet siyaseti hiçbir dini yenilik ve yenilenmeye kapı açmadığı gibi, tam aksine, birçok kişinin gözünde İslam'ın tepki ve irtica olarak algılanmasına yol açmıştır.

Hicaz demiryolu madalyası

1909'dan sonra Abdülhamid'in selefleri de, Mustafa Kemal'in Cumhuriyet çerçevesinde yürütmekte olduğu milliyetçi ve laik politika kapsamında hilafete artık ihtiyaç duymayıp lağvedinceye kadar halife unvanını taşımışlardır.

1914'te, Birinci Dünya Savaşı'nın en başlarında padişah ve halife olarak Sultan V. Mehmed Reşad, sömürgelerdeki Müslümanları ayaklandırmak için cihat ilan etmiş fakat bu ümidi boş çıkmıştı. Ne var ki sınırlı yetkilere sahip olan son padişahların bir hilafet politikası güttüklerini, yani Abdülhamid gibi bu kurumu iç ve dış siyaset aracı olarak kullandıkları söylenemez. Son büyük Osmanlı padişahı aynı zamanda modern çağın ilk ve son halifesi olarak tarihe geçmiştir.

DİPNOTLAR

1 Bkz. Gilles Veinstein, « Califat », *Dictionnaire de l'Empire Ottoman*, F. Georgeon, N. Vatin ve G. Veinstein (der.), Paris, Fayard, 2015. En son yayınlar arasında, Hugh Kennedy, *Caliphate: The History of an Idea*, New York, Basic Books, 2016 ve Hüseyin Yılmaz, *Caliphate Redefined. The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*, Princeton, Princeton University Press, 2018.

2 Bkz. François Georgeon, *Abdülhamid II. Le crépuscule de l'Empire ottoman*, Paris, CNRS Editions, 2017, s. 257-285.

3 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra, I.B.Tauris, 1998.

4 Sylvia Chiffoleau, *Le voyage à La Mecque. Un pèlerinage mondial en terre d'islam*, Paris, Belin, 2015; Tıbbi boyutla ilgili bkz., *Hatıralar II. Abdülhamid'in Hac Siyaseti. Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz Hatıraları*, Gülden Sarıyıldız ve Ayşe Kavak (der.), İstanbul, Timaş, 2009.

5 Orhan Koloğlu, "Dünya Siyaseti ve İslam Birliği", *Tarih ve Toplum*, XIV/83, s. 268.

6 Ali Vehbi bey, *Avant la débâcle de la Turquie. Pensées et souvenirs de l'ex-sultan Abdul-Hamid*, Paris-Neuchâtel, ty., s. 168.

7 Arminius Vambéry, "Pan-Islamism", *Living Age*, 251, 10 Kasım 1906, s. 356-367.

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN PAN-İSLAMİZMİ ANTİ-EMPERYALİST MİYDİ?

CEMİL AYDIN

Abdülhamid'in mevcut anti-emperyalist imajının aksine, İngiliz-Osmanlı ittifakını pekiştirme gayesini önceleyen uzlaşmacı hilafet siyaseti; kendisinin haleflerı ve Almanlar elinde 1914'te bir Osmanlı-İngiliz çatışmasına dönüştüğünde, olayın tüm tarafları ve Abdülhamid'in kendisi için de beklenmedik ve istenmeyen bir gelişme olacak ve bizzat Abdülhamid tarafından "ismi var, cismi yok" diye tanımlanan İslam âlemi ve hilafet fikirleri, 1914-1924 arasındaki en tesirli dönemine Abdülhamidsiz girecektir.

II. Abdülhamid'in 1876-1909 arasındaki 33 yıllık saltanatı döneminde, dünyanın değişik bölgelerindeki Osmanlı tebaasından olmayan Müslüman kamuoyunun Osmanlı sultanlarının halifeliğini tanıması, bizzat Abdülhamid'in geliştirdiği küresel ve anti-emperyalist bir Ittihad-ı İslam siyasetinin başarısı olarak görüle gelmiştir. Son zamanların popüler televizyon dizilerinde İngiliz elçisini tokatlayan, Açe'den Hindistan'a kadar olan bölgedeki Müslümanlarını sömürge yönetimlerine karşı isyana teşvik eden ve tüm enerjisini İslam ümmetinin bekasına adayan bir halife portresi çizilen Sultan Abdülhamid'in bu sert erkek imajı, onu neredeyse bir direniş ve diriliş lideri kılmaktadır. Sanki Abdülhamid'in 1876 yılında tahta çıktığında kendisine tevdi edilen misyonun tarifi Osmanlı topraklarının yönetimi değil de, İslam âlemindeki mazlum Müslümanları Avrupa'nın haçlı zihniyetinden ve Hristiyan Batı medeniyetinin tahakkümünden korumakla görevli bir halifelikmiş gibi anlatılan tarih masalı, ironik olarak dönemin Avrupa basınındaki "Kızıl Sultan" Abdülhamid imajıyla da örtüşmektedir. İngiliz, Rus, Fransız ve Hollanda sömürge memurları ve istihbarat ajanlarının bir kısmı da Abdülhamid'i dünyanın dört bir köşesindeki Müslüman halkı Hristiyan sömürge idarelerine ve hükümdarlara karşı itaatsizliğe teşvik eden bir komplonun beyni olarak gösteren raporlar yazıp, sömürge medyasında bu imajın oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Ana hatları 1960'lar sonrası soğuk savaş Türkiye'sinde şekillenen bu Pan-Islamist Abdülhamid hikâyesinin gözlüğüyle bakıldığında, 1908'deki Meşrutiyet ilanı ise, İslam âlemini savunan halifeye karşı yapılmış laik bir "Batılılaşma ihaneti" gibi görünmektedir.

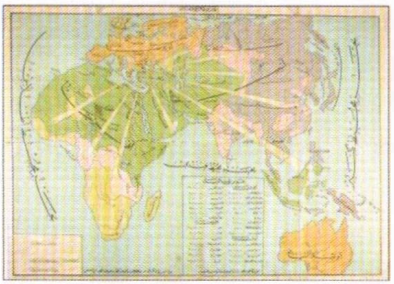
Kahire Punch Dergisinde Osmanlı'nın Hristiyan İmparatorluklara karşı mücadelesini gösteren karikatür-Arkada Çin ve Japon imparatorlukları seyrediyor

Aslında Abdülhamid döneminin hilafet siyasetinin detayları bu anti-emperyalist halife imajının aksine mutedil, uzlaşmacı ve çatışma karşıtı bir dengeci manevi halife portresi çizmektedir. Zaten, kaderin cilvesi olarak, 1914 yılı Kasım ayında İslam âlemi adına Almanya ve Avusturya ile el ele verip Hristiyan âlemine cihat ilan eden ekip, Abdülhamid'i

tahtan indiren Jön Türkler olacaktır. Günümüzdeki şeyh kerameti ve menakıpnamesi gibi anlatılan Abdülhamid Han'ın siyasi zekâsının örnekleri arasında gösterilen Çin'e veya Japonya'ya elçiler göndermek gibi tarihi vakıaların içinde, Müslüman halkı sömürge idaresine karşı direnişe teşvik etmek veya İngilizlere karşı cihat ilan etmek yoktur. Bilakis, Abdülhamid Han'ın yabancı elçilerle yaptığı görüşmelerde ve Avrupa kamuoyuna verdiği mesajlarda, kendi manevi tebaası olarak gördüğü Müslüman halkı Hristiyan hükümdarlarına itaate teşvik etmesi öne çıkmaktadır. Örneğin, Abdülhamid, Amerikan elçisi Oscar Strauss ile görüşmesinde, Amerika'nın Filipinleri işgali esnasında karşılaştıkları Müslüman direnişi için arabuluculuk yapma ve halife olarak oradaki Müslümanlardan Sulu sultanlarını işgalci Amerikan idaresiyle uzlaşmaya teşvik etme sözü vermişti. Dönemin Amerikan başkanı McKinley, Strauss'u 1899 yılında Abdülhamid'i yazmaya ikna ettiği ve Filipinler'de Sulu Sultanlığı ile anlaşma yapmalarına vesile olan bu fikir için tebrik etmişti.[1] Amerikalıların Filipinleri işgalleri sırasında, İngilizlere kıyasla çok daha fazla yerli halkı katlettiği düşünülürse, Abdülhamid'in bu işgalci gücün işine gelecek bir şekilde Müslüman sultanları uzlaşmaya teşvik etmesi onun anti-emperyalist karizmasıyla fazlasıyla çelişmektedir. Otuz üç yıllık saltanatı boyunca sürekli diğer imparatorluklar ile barış içinde geçinmeye çalışan, hiçbir zaman sömürge altındaki herhangi bir Müslüman topluluğa cihat çağrısı telkininde bulunmayan, daima uluslararası hukuku işleterek Osmanlı Devleti'nin haklarını koruyan bir padişahın nasıl anti-emperyalist halife imajı kazandığı tarihsel hafıza disiplini çerçevesinde üzerinde çalışılması gereken önemli bir konudur.

II. Abdülhamid'in saltanatı dönemine denk gelen ama onunla sınırlı olmayan 1870-1920 arasındaki elli yıllık dönemde Osmanlı padişahlarının hilafet unvanlarının küreselleşmesi, modern dünya tarihinin en dikkat çekici gelişmelerinden biridir. Burada yeni ve beklenmedik gelişme, Abdülhamid'in kendi tebaası olan Arapların gözündeki halifeliğiyle ilgili meşruiyeti değildir zira Osmanlı İmparatorluğu, Türklere olduğu kadar Araplara da aitti. Abdülhamid'in bir iç siyaset konusu olarak halifeliğe vurgusu başlı başına önemli bir konu olup, bu algı ile Tanzimat sonrası gayrimüslimlere eşitlik veren siyasi süreçle ilişkisi açısından yeni birtakım çelişkiler ortaya çıkarmıştır. Ancak dış politikayla ilişkilenen padişahın Hint Okyanusu bölgesindeki itibarı, daha önce hiçbir Osmanlı sultanına nasip olmayan bir algıya dönüşmüştü. Türkiye'deki Abdülhamid hayranları arasında dikkate alınmayan daha da önemli nokta ise, Osmanlı hilafetine sadakatini beyan eden Hintli Müslümanların büyük çoğunluğunun da siyasi anlamda Hindistan'daki İngiliz yönetiminin sonunu getirmeyi planlayan bir anti-emperyalist düşünceye sahip olmayan, bilakis İngiliz kraliçesi Victoria veya oğlu Kral Edward'a sadakatleriyle tanınan liderler olmasıdır.

Abdülhamid'i sömürge karşıtı ve direnişçi bir gözle anlatan Pan-İslamizm kurguları, Hindistan'ı İslam âleminin asli bir toprağı olarak görüp, İngilizlerin Hindistan'ı yönetmeye çalıştığı andan itibaren oradaki Müslümanların Osmanlı halifelerinden aldıkları ilhamla sürekli direniş içinde olmasını tabii gören varsayımlara sahiptir. Oysa Hindistan'da bir Osmanlı hilafeti bağlılığının oluşması ile Hint Okyanusu bölgesindeki İngiliz hakimiyeti arasında çatışmacı değil, simbiyotik bir ilişki söz konusudur ve biraz da İngiliz politikalarının teşvikiyle Osmanlı padişahının halife ünvanı Hindistan'da yaygınlaşmıştır. 1880 öncesinde Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Mekke ve Medine'nin hamisi olan Osmanlı padişahlarının kraliçenin dostu olduğunu vurgulayarak, bu vesileyle Müslüman tebaa üzerindeki meşruiyetini artırmaya çalıştığı gibi, Ruslara karşı Osmanlı yanlısı mesajlar vermiştir. Bu ortam içerisinde Hint Müslümanlarının hem Kraliçeye ve hem de Halifeye bağlılığı çelişkili görülmemiştir. Örneğin 1883 yılında yazdığı kitabını Abdülhamid'e ithaf eden Cırağ Ali, hem İngiliz İmparatorluğu'na hem de İngiliz himayesi altında yarı egemen bir prens konumunda olan Haydarabat Nizamı'na sadık, reformist Seyyid Ahmed Han ekolünden bir âlim-bürokrattır.[2] Osmanlı hilafetine bağlılıklarıyla bilinen Ağa Han,

Osmanlı Ders kitaplarından bir İslam Alemi Haritası

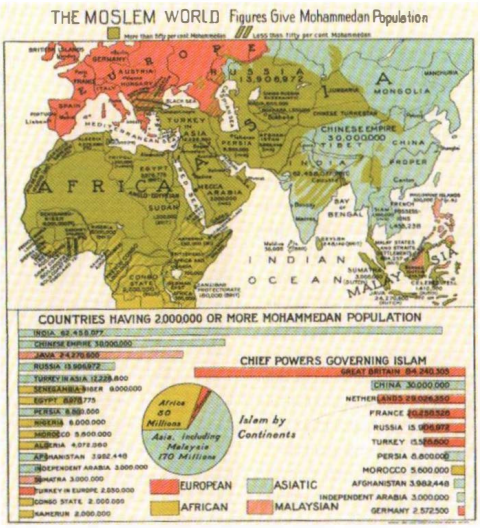
Muhammed İnşaullah, Şibli Numani, Seyyid Emir Ali ve diğer Müslüman liderlerin büyük çoğunluğu da aynı zamanda İngiliz hanedanına sadakatlerini belirtmekten çekinmemişlerdir. Asıl sorulması gereken soru, Hint Müslüman âlimlerin ve bürokratların niçin İstanbul'daki halifenin manevi hakimiyetine sadık bir Müslüman olmak ile İngilizlerin siyasi otoritesine sadık bir Müslüman olmak arasında bir çelişki görmedikleridir.

Bunun da ötesinde, Osmanlıların tarihlerinde hiçbir zaman Hint alt kıtasına hakim olmadıkları ve Çırağ Ali'nin bu kitabını Abdülhamid'in 93 Harbi'ndeki acı yenilgisinden sadece beş yıl sonra yazdığı düşünülürse, Hint Müslümanlarının neden büyük bir savaştan hezimetle çıkmış Osmanlı padişahının hilafet sıfatına daha fazla sarılıp, İstanbul'daki halifeye sadakati kendi siyasi kimliklerinin asli bir unsuru haline getirdikleri sorulmalıdır. Zaten Abdülhamid dönemi hilafet anlayışının küreselleşmesinin en şaşırtıcı yanı, 93 harbi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin bile tartışıldığı bir dönemde, Hint Müslüman kamuoyunun hilafete olan bağlılığından vazgeçmemesi ve 1924 yılına kadar devam edecek olan Hint Müslümanları, Londra ve İstanbul arasındaki çok hassas dengeli üçlü ilişkiyi başlatmasıydı.

Abdülhamid'in küreselleşen halife imajının arkasındaki çelişkiler, onun halefi olan Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin için de geçerli olmuştur. Bu iki padişah; Kuzey Afrika'da, Balkanlarda ve Arap âleminde toprak kaybettikçe ve işgale uğradıkça, ironik olarak halife unvanlarını daha da pekiştiriyor görünmektedir. Mayıs 1919'da, İsmaili mezhebinin imamı ve İngiliz tahtına en sadık Müslümanlardan olan Aga Han liderliğindeki Hint hilafet komitesi Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'la Paris'te buluşup, Osmanlı hilafetini korumasını talep ettiklerinde ileri sürdükleri tezler, Osmanlı hanedanının son elli yılındaki hilafet fikrinin tüm çelişkilerini de dillendirmekteydi.[3] Zira, Aga Han ile heyetteki diğer Müslümanlar ve Hindu yoldaşları, İngiliz ordusundaki Hint Müslüman askerler olarak Osmanlı halifesinin ilan ettiği cihat çağrısını dinlemeyerek Osmanlı'nın mağlup edilmesini sağladıklarını ileri sürerek, karşılığında halifeliğin korunmasını istemek gibi bugünkü anti-emperyalist imajla ve klasik Sünni hilafet teorisiyle bağdaştırılması zor çelişkili bir talepte bulunmuşlardır.

1860'lardan sonra Osmanlı sultanının dünyanın değişik yerlerindeki Müslüman halkın gözünde halife olarak gördüğü itibar, 18. veya 17. yüzyıllardaki hilafet anlayışından devralınan ve klasik Sünni siyaset anlayışına dayanan bir dini hassasiyetin Avrupa sömürgeciliği döneminde güçlenmesiyle açıklanamaz. Zira tarih boyunca hep değişik devletlere bağlı olarak yaşayan Müslüman halklar arasında küresel olarak bir hilafet anlayışı ve fikrini 19. yüzyıl öncesinde görmediğimiz gibi; buharlı gemiler, telgraf ve matbu gazetecilik öncesinde böyle bir geniş coğrafyaya yayılmış Müslüman kamuoyundan bile bahsetmek mümkün değildi. Osmanlı hilafetinin küreselleşmesi, 1860'lardan sonra ortaya çıkan "İslam âlemi" bilinci ile paralel olarak gelişmiş olup, Sünni hilafet anlayışı ile değil, daha çok Müslümanlara yönelik Avrupa sömürgeci rejimlerinin geliştirdiği ırki teorilerle ilişkilidir. Hem İslam âlemi fikri hem Osmanlı hilafetinin küreselleşmesi, geçmişten tevarüs edilen geleneksel bir dini anlayış olmayıp, aksine Avrupa sömürgeciliği döneminde ve sömürgeciliğin Müslümanları ırki olarak dışlaması vesilesiyle oluşan modern bir algıdır. Bu modern emperyal karakteri sebebiyle dünyanın değişik yerlerindeki Şii, İsmaili, Ahmedi ve Dürzi gibi Sünni olmayan Müslümanlar da Osmanlı hilafetine olan manevi sadakatlerini kolayca ifade etme yolu bulmuşlardır.

Özellikle Hint Müslümanlarının 1870'ler ile 1924 arasındaki dönemde Osmanlı hükümdarlarını kendi halifeleri olarak kabul etmeleri geleneksel fıkhi ve dini hassasiyetlerin depreşmesiyle değil, emperyal küreselleşmenin yarattığı Müslüman kimliğinin siyahlık, Yahudilik veya sarı ırk gibi bir ırki kategori haline gelmesiyle ilgilidir. 1857'deki İngiliz karşıtı isyanın ardından bazı İngiliz şarkiyatçılarının "cihatçı Müslümanların sadakatine güvenilmez" tezine apolojetik olarak cevap vermek zorunda kalan Hint Müslüman önderlerinin gözünde Tanzimat reformlarıyla Osmanlı halifesi, Müslümanlık ile medeniyet ve terakki arasındaki uyumu gösteriyordu. Oryantalizmden güç alan Avrupa'daki Müslüman karşıtı ırkçılık, Müslümanlar için sürekli "sizin dininiz fanatik ve cihatçı, siz ne modern olabilirsiniz ne de eşit vatandaş" gibi tezler ürettikçe, dünya çapında birbiriyle ilişki içinde güçlü bir Müslüman entelektüel ağın, Tanzimat'tan aldığı ilhamla bir dizi karşı tezler geliştirmesine vesile oldu. Osmanlıların Mekke, Medine, Kudüs ve Necef gibi tüm kutsal toprakların hamisi olması bu itibarda önemli bir rol oynuyordu ancak Mekke ve Medine'yi daha sonra idare eden Suudi hanedanı, petrol gelirlerinin verdiği zenginlik içinde ve tüm çabalara rağmen, hiçbir zaman Osmanlı hanedanına nasip olan saygınlığa ulaşamamıştır. Bu saygınlığın temelindeki en önemli etken, Müslüman reformist elitlerin ve aydınların silahla değil, kalemle ve yayınla yaptıkları fikir cihadı için Osmanlı Devleti'nin oynadığı önemli roldür. 1870'ler ile 1920'ler arasındaki dönem, modernist Müslüman düşüncesinin altın çağı olup, dünyanın her yerindeki değişik Müslüman enteletüel ve yayın; terakki, ilericilik, eşitlik gibi konularda İslam ile medeniyetin uyuştuğunu vurgulamıştır. Müslüman reformistlerin fikir cihadının asıl amacı, onları yöneten imparatorluk içinde eşitlik kazanmaktı, illaki bağımsız olmak değildi ve uzun vadede Avrupa'daki Müslüman karşıtı ırkçılığı zayıflatıp yenilgiye uğratmayı başardı. İşte bu ırkçılık karşıtı çabada, bizzat halifenin liderliğinde köleliği ve cizyeyi kaldırıp, kendi tebaasına karşı ırkçı-

Samuel Zwemer'in İslam Alemi Haritası-1908

lık yapmayan Osmanlı modeli bizzat Tanzimat reformları sayesinde çok önemli bir gurur vesilesi haline gelmiştir. Aynı zamanda, yine İngiliz yönetimine direniş vesilesi olarak, halifenin manevi otoritesine itaat de değerli bir söyleme dönüşmüştü zira sömürge yönetimlerinin Müslüman tebaanın dini hayatlarını genelde özgür kıldıklarını ve siyasi işlerini yönetirken inançlarına karışmadıklarını vurguladığı bir dönemde, bir Hint Müslümanının halifeye itaatini dini bir vecibe olarak sunması sömürge sekülerizmiyle çelişmediği gibi Hindistan'daki Müslümanlara çoğunluğu oluşturan Hindulara göre belli bir temsil avantajı vermekteydi. Ancak İngiliz ve hatta Hollanda, Rus ve Fransız idarecileri için, başka ve rakip bir imparatorluğun hükümdarının manevi halife olarak gösterilmesi oldukça sinir bozucu bir gelişmeydi ve yer yer Hint Müslümanları tam da İngiliz idarecilerinin sinirlerini bozmak için bu vurguyu yapmaktaydılar.

Kanun-ı Esasi (Osmanlı anayasası) ve Osmanlı hükümetinde görev alan gayrimüslim bürokrat ve nazırlardan gururlanan bu halife sevgisi, II. Abdülhamid'in kişiliğinden ziyade Osmanlı hanedanı ve Tanzimat'ın temsil ettiği medeni imparatorluk simgelerine hürmeti içeriyordu. Örneğin, Avrupa basınında yazan Muhammed Barakatullah gibi Hint Müslümanları, bir yandan dünyadaki tüm Müslümanların halifesi olarak gördükleri Abdülhamid'in Avrupa basınındaki Kızıl Sultan portresine itiraz etseler de, öte yandan Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi askıya alarak hilafetin gerçek potansiyelini heba ettiğini düşünerek 1908 İhtilali'ni hilafeti zedeleyen bir devrim değil, aksine hilafetin gerçek demokratik yüzünü açığa çıkaran bir hareket olarak karşılamışlardır.[4] Zaten Hindistan'daki hilafet hareketinin zirvesi Abdülhamid dönemine değil; Sultan Reşad, Vahideddin ve Halife Abdülmecid'in dönemlerine rastlayacaktır. Dolayısıyla Abdülhamid'in küresel olarak hilafet unvanını güçlendiren İttihad-ı İslam, Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkacak olan İslamcılıkla karıştırılmaması gereken ve gerçek mahiyeti Hint Müslümanlarının siyasi mücadelelerinin stratejileri ve İngiliz imparatorluğunun Müslümanlara yönelik siyasetleri kapsamında anlaşılacak bir gelişmedir.

93 Harbi'nde Rusya ile savaşırken İngilizlerin Kırım Harbi'nde olduğu gibi askeri destek vermemesinin hayal kırıklığını yaşayan Osmanlı elitleri gibi Abdülhamid de Hint Müslümanları arasındaki hilafet sevgisiyle gurur duyarken, diğer yandan da küreselleşen hilafet sempatisini İngiliz ve Osmanlı imparatorlukları arasında özel bir ilişkinin tutkalı kılmaya çalışmıştır. Abdülhamid'in hilafet unvanının İngiltere'deki en güçlü savunucusu olacak olan Abdullah Quilliam Efendi'nin İngilizce yazdığı ve Londra'daki elitler arasında bilinen dergi ve kitaplarda sık sık vurguladığı gibi, Osmanlı ve İngiltere dünyadaki en büyük iki Müslüman imparatorluk olarak özel bir ilişkiye sahip olmalıydı.[5] Zira dünyada en çok Müslüman tebaaya sahip İngiltere, bu Müslümanların halifesi olan Abdülhamid'in yönettiği ülkeyi sürekli desteklemekle yükümlü olmalıydı. Zaten 1911'de İtalyanların Trablus'u işgali sırasındaki Osmanlı yanlısı Hint matbuatının en önemli vurgusu da İngilizlerin Osmanlılara yardım ederek, dünyanın en büyük Müslüman imparatorluğu olmanın gereğini yerine getirmeleri gerektiği olmuştur. Winston Churchill, Osmanlı hükümetine yazdığı bir mektupta, daha önce Quilliam'ın sıkça tekrarladığı "dünyanın büyük iki Müslüman imparatorluğu" sözünü tekrarladıktan sonra buna rağmen İtalyan-Osmanlı savaşında tarafsız kalmak zorunda olduk-

larını belirtmişti.[6] Abdülhamid'in hilafet propagandasını yapan en mahir isimlerden Abdullah Quilliam veya Seyyid Emir Ali'nin tahayyül ettikleri dünya düzeninde, kara ırkın Afrika'sı ile sarı ırkın Asya'sı gibi ayrı bir jeopolitik âlem olarak ortaya çıkan "İslam âlemi"nin manevi halifesi olan Abdülhamid ve halefleri, bu sorum-

Abdullah Quilliam Bey Efendi-Abdülhamid'in İngiliz Adaları Şeyhülislamı

luluklarını İslam âleminin en büyük kısmını yöneten İngilizler ile iş birliği halinde, imparatorluklar arası barışı bozmadan, tüm Müslümanların hakları ve terakkisi için kullanmaktaydılar. Hilafetin Müslüman tebaasını imparatorluklar arası barışçı dünya düzeninin ve birliğinin aracı haline getirme fikri ile Abdülhamid, sadece İngiliz değil, Fransız, Rus ve Hollanda imparatorlukları ile de dostane geçinen dengeci bir siyaset izlemiştir.

Bu Osmanlı-İngiliz jeopolitik ittifakını meşrulaştıran "İslam âlemi" ve "hilafet" anlayışları, Kasım 1914'te çok ters bir yorumla, Almanya ile ittifak yapan Osmanlı yönetiminin hilafeti İngiltere'ye karşı cihat ilan eden yorumuyla sunulmuştur. Ancak, İttihat ve Terakki hükümetinin Sultan V. Mehmed Reşad adına ilan ettiği bu cihat çağrısını, Abdülhamid'in İttihad-ı İslam anlayışıyla özdeşleştirmek büyük bir tarihi çarpıtma olur. Osmanlı hilafetine anti-emperyalist bir tat katan Abdülhamid değil, bugünkü tarihi hafızada neredeyse unutulan bir padişah olan Mehmed Reşad ve onun rızasıyla ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki liderlik kadrosudur. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki belli muhafazakâr kesimlerin Abdülhamid merkezli bir anti-emperyalist Müslümanlık hikâyesi ve tarih hafızası kurarken, hilafete cihat soslu İngiliz karşıtlığı rengini katan Sultan Reşad'la hiç ilgilenmemeleri, üzerinde düşünülmesi gereken bir garipliktir.

HAKANLIK, TANZİMAT VE MEKKE HADİMLİĞİ

Osmanlı hilafetinin itibarının dünyanın değişik yerlerindeki Müslüman elitlerin nezdinde artması Abdülaziz döneminde başlayıp, Vahideddin dönemine kadar devam eden genel bir sürecin parçası olup, kısmen Abdülhamid'in kişisel siyasetinin ötesinde bir anlama sahiptir. Daha 1873 yılında Sultan Abdülaziz'i ziyarete gelen Açe elçisi Muhammed Zahir, o dönemde İstanbul'da bir İttihad-ı İslam tartışmasının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Buradaki önemli husus, Açe elçisinin veya Buhara'dan gelen elçinin aynı zamanda İngilizlerle de görüşmeleri ve onlardan da yardım istemeleridir. Zamanla diğer Müslüman hanedanlar da Osmanlı halifesi ile sembolik ve kültürel bir bağı güçlendirmeye çalışmıştır. Zanzibar sultanı Bargaş bin Said, Hac için Mekke'ye gitmeden önce Osmanlı sultanından izin istemiş ve kendisine Abdülaziz tarafından Mecidiye nişanı gönderilmiştir. Bir sonraki Zanzibar Sultanı Ali bin Hamud da Abdülhamid döneminde ilişkisini göstermek için Osmanlı usulü fes ve kıyafetini kendi memurlarının resmi kıyafeti olarak seçmiştir. Abdülhamid sonrasında, Sultan Reşad'ın halifeliği zamanında tüm Zanzibar halkı Osmanlıları Trablus Savaşları'nda desteklemek için İtalyan ürünlerini boykot etmiştir.[7]

İran'daki Kaçar şahları ve hem Seyyid hem Sünni olduğu için teorik olarak hilafet makamına daha uygun olan Fas sultanları da yine Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'ni bir rakip Müslüman hanedan olarak değil, manevi hilafetin merkezi ve bir müttefik olarak görmeye başlamıştır.[8] İngiliz himayesindeki Cohor (bugünkü Malezya'nın bir eyaleti) Sultanı Ebubekir, İstanbul'u Abdülhamid döneminde birincisi Londra'yı ziyareti sonrası memleketine dönerken, diğeri ise Hac farzını eda ettikten sonra Mekke'den Cohor'a dönerken iki kere ziyaret emiştir. Her iki seferde de Abdülhamid tarafından kabul edilip onurlandırılan Ebubekir'e Mecidiye nişanının yanı sıra iki de cariye takdim edilmiştir.[9] 1893'ten sonra, kısmen bu İstanbul ziyaretlerinin de etkisiyle, Sultan Ebubekir, Osmanlı hukukundaki Mecelle'yi Cohor Sultanlığı'na uyarlayıp uygulamaya çalışmıştır.[10] Halifeliğe manevi itaatin vesilesiyle, Mecelle gibi Tanzimat reformlarının süzgecinden geçmiş bir İslam geleneği yorumu da diğer Müslüman toplumlara yayılacaktır. Aynı zamanda, Abdülhamid ve Osmanlı hilafeti hayranı Hint Okyanusu bölgesinin Müslümanları, Osmanlı hanedanının Orta Asya'daki imparatorluk tecrübesinden devralınan Han ve Hakan sıfatlarını da sıkça kullanacaklardır.

Değişik Müslüman sultanlıklar veya direniş hareketleri Osmanlı padişahından askeri veya diplomatik sahada yardım istemeye çalışmış olsa da, Abdülhamid rejiminin herhangi bir Avrupa imparatorluğunu askeri olarak karşısına alacak şekilde, zayıf bir Müslüman topluma askeri yardım yapabilmesi mümkün olmamıştır. Zaten Osmanlı-Hint Okyanusu Müslümanları arası ilişkide asıl güç sahibi taraf, nüfus ve ekonomik imkanları ile o dönemdeki en büyük imparatorluk olan İngiltere üzerindeki potansiyel siyasi baskısı sebebiyle Osmanlı'ya yardım edip, onu korumaya çalışan Hint Müslümanlarıdır. Doğrudan askeri veya diplomatik destek yerine, nişanlar, elçiler ve ziyaretler gibi sembolik bir diplomasi ile halifenin sömürge altındaki Müslüman tebaayla olan manevi ve sembolik ilişkisi vurgulanmıştır. Örneğin Siak Sultanı, Hollanda ve Almanya gezisi sonrasında Endonezya'ya dönerken İstanbul'u ziyaret edip halifeye hürmetini sunmuştu. Doğu Borneo'daki Kutei Sultanlığı'nın bir prensi olan Sosronegoro'nun İstanbul ziyaretinde Abdülhamid, Hollanda elçisinin potansiyel İttihad-ı İslam kaygılarını gidermek için ona Müslüman tebaasını Kraliçe Wilhelmina'ya sadık olmaya teşvik ettiğini söylemiş ve gerçekte de yaptığı bu olmuştur. An-

cak Hollanda sömürge memurlarının, kendi tebaası Müslümanlar ile başka bir imparatorluğun sultanıyla ilişkilerinin manevi mahiyetini tartışması bile Snouck Hurgronje gibi oryantalistleri kendi imparatorluklarının Müslümanlar gözündeki meşruiyeti hakkında kaygılandıracak bir gelişme olmuştur. Endonezya'daki Hollanda sömürge memurları, Yemen Hadrami Arap tüccarların Osmanlı fesi giyerek, ticari ilişkilerde Osmanlı vatandaşıymış gibi hukuki eşitlik istemesine itiraz etmişler, yine Endonezyalı öğrencilerin Kahire veya Mekke yerine İstanbul'a gitmelerini istememişlerdir. İstanbul'daki Tanzimat okulları reformist ve Batı usulü eğitim verse de, Hollanda sömürge memurları Endonezyalı öğrencilerin hilafetin merkeziyle olan yakın ilişkisini, paranoyak bir ruh haliyle çok sakıncalı bulmuşlardır.[11]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mekke, Medine, Kudüs ve Necef gibi hac veya diğer dini ziyaret mekânlarının hamisi olması muhakkak ki Abdülhamid'in küresel ölçekteki itibarının yükselmesini vesile olmuştur. Ancak buharlı gemi ve trenlerin sağladığı avantajla Hollanda, Fransa, İngiliz ve Rus imparatorluk tebaası Müslümanlardan Hac seyahati yapabilenlerin sayısının yaklaşık on katına çıkması, Abdülhamid rejimi için bir avantaj olduğu gibi, aynı zamanda bir baş ağrısı ve zorluk da teşkil ediyordu. Mekke'nin hamisi olmak, yüz binlerce hacı için temiz su ve uygun kalacak yer sağlama sorumluluğunu beraberinde getirmekteydi. Hac ziyaretini yaptıktan sonra halifeye dua eden bir İngiliz veya Rus Müslümanı, herhangi bir haksızlık, hastalık veya kötü muamele durumunda, aynı halifenin görevini yerine getiremediğini ve hatta Hristiyan imparatorlukların bazı açılardan Müslümanlar için daha bile iyi olabileceğini de aklına getirebiliyordu. Zira başlangıçta kendi tebaası olan Müslümanların, Hristiyan sömürge memurlarının giriş dahi yapamadığı Osmanlı yönetimindeki Mekke'de Hac için bulunmalarını şüpheli gören ve Pan-İslamist komplo paranoyasına kapılan İngiliz, Rus ve Hollanda sömürge memurları zamanla tam tersine Hac seyahatini iyi idare edip, Müslüman hacıları üzerinden Osmanlı idaresine baskı yapmanın ve kendi devletlerini Abdülhamid rejimine kıyasla daha başarılı bir Müslüman imparatorluk olarak göstermenin yolunu da bulmuşlardır. Örneğin İngiliz ve Rus pasaportu taşıyan hacıların bir kısmı, miras, ticaret anlaşmazlığı veya vatandaşlık hakları gibi herhangi bir hukuki meseleyle karşılaşınca Osmanlı hükümetine bağlı kadıların hükmüne razı olmaktansa, Cidde'deki İngiliz veya Rus konsolosluklarına giderek kapitülasyonlardan istifade etmeye çalışmışlardır. Hristiyan tebaasının konsolosluk mahkemelerini ve kapitülasyonları kullanmasından bıkmış olan Osmanlı bürokratları, Müslümanların işine geldiğinde halifenin manevi himayesini kullanıp, gelmediğinde başka bir imparatorluğun tebaası olma hakkını kullanmasını bir baş ağrısı, hatta ihanet olarak görmüştür.[12] Bir Tanzimat hükümdarı olarak Abdülhamid'in otoritesi, imparatorluğun İstanbul veya İzmir gibi şehirlerinde kapitülasyonlar vesilesiyle zaten zaafa uğramışken, halife olarak Mekke'deki egemenlik hakları bile çok daha fazla sayıda Müslümana hükmeden Avrupa imparatorluklarının hukuki ve siyasi müdahalelerine maruz kalıp tırpanlanabilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında, Halife Abdülhamid'in kutsal topraklar ve Hac üzerindeki denetim ve kontrolü modern Suudi Krallığı'nın aynı denetimine göre çok daha zayıf kalmıştır.

Hac tecrübesi açısından Sultan Abdülhamid'in halifelik unvanı ile dünyanın değişik yerlerinde bulunan Müslümanlar arasındaki ilişkiye bakıldığında çok karmaşık bir sahneyle karşılaşırız. Zira kısmen "gâvur" teknolojisi sayesinde fakir Müslümanlar Hacca gidebilmeye başlayınca, hem kolera gibi bulaşıcı hastalıkların taşıyıcısı haline geldiler hem de Abdülhamid'in İttihad-ı İslam propagandasına maruz kaldıkları zannıyla Avrupalıların ırkçı genellemelerine konu oldular. Kendilerini yöneten Hristiyan memurlarca kolera ve Pan-İslamizm mikrobu taşıdığı varsayılan bu Müslümanların büyük çoğunluğu; sömürgeci küreselleşmenin buharlı gemi, telgraf ve tren gibi altyapı hizmetlerinin onlara sağladığı nimetleri kendilerini hacı yapan Allah'ın bir lütfu olarak görüp, Osmanlı halifesinin manevi otoritesini de kendilerini idare eden "gâvur" hükümdarların gücünü dengeleyen bir araç olarak kabul etmişlerdir. Ancak yollarda dolandırılıp parasız kalınca, evlerine dönmek için İngiliz veya Rus konsoloslarından bilet parası istemeyi ve onların himayesini talep etmeyi dini kimlikleri açısından çelişkili görmemişlerdir. Aynı şekilde, Mekke'den Rusya'ya doğru evlerine dönerken herhangi bir zorlukla karşılaşınca Osmanlı hükümetinden yardım talep eden bir Tatar veya Özbek Müslüman, tabii olarak dilekçesine halifeyi överek başlayacaktır. Bir Osmanlı memuru ise, cami avlularında yatan bir Buharalı hacıyı, maddi imkânı olmadan Hacca gitmeye çalıştığı için fıkhen hatalı bulsa da neticede aynı zamanda halife olan Osmanlı sultanının hükmettiği topraklarda aç ve perişan bir hacı görmek istemeyeceği için en azından merkezi hükümetten yol parası bulup, evine göndermeye çalışacaktır.[13] Tüm bu süreç neticesinde, bir Rus tebaası hacı, Osmanlı topraklarında karşılaştığı karantina gibi bazı zorluklardan şikâyetçi olsa da ve bazı Osmanlı şehirlerini Rus şehirlerine göre az gelişmiş bulsa da,

Osmanlı hilafetine anti-emperyalist bir tat katan Abdülhamid değil, bugünkü tarihi hafızada neredeyse unutulan bir padişah olan Mehmed Reşad ve onun rızasıyla ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki liderlik kadrosudur.

Rusya toprakları içinde Hristiyan hacılara göre daha kötü muamele gördüğü ve ayrımcılığa uğradığı için, Osmanlı topraklarını kendi dini kimliği açısından daha güvenli ve huzurlu bir yer olarak görebilmiştir.

Ancak unutulmaması gereken husus; Abdülhamid'in birinci vazifesinin kendi imparatorluğunun terakkisi ve birliği olmasıyla birlikte, onun için asıl meselenin Ermeni ve Rumların sadakatini kazanmak olduğudur. Abdülhamid, muhtevası muğlak olan halife sıfatına sahip olmadan önce, egemenlik hakları taşıyan bir (padi) şah, han ve sultandır ve onun birincil görevi Osmanlı topraklarının idare ve selametidir. Dünyadaki Müslümanların sadece beşte birine hükmeden Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Müslümanların Abdülhamid'e halife olarak manevi bağlılığı ona uluslararası diplomasi ve güç dengesi içinde pek çok avantaj sağladığı için fazladan yük olabilmekte, yeni sorumluluklar eklemekte ve kısmen Avrupa'daki Osmanlı düşmanlığını da kışkırtmaktaydı. Halifelik unvanıyla gurur duyan ve bunu en iyi şekilde ifa etmeye çalışan Osmanlı hanedanı, tüm bu karmaşık güçleri dengelemeye çalışırken daha sonraki anti-emperyalist yoruma tabi Pan-İslamizm anlatımıyla çelişen pek çok tavır alabilmişlerdir. Örneğin, 1906 yılında İsmail Gaspıralı ile Reşid Rıza'nın Kahire'de düzenlediği Dünya Müslümanlar Kongresi'ni Abdülhamid himaye etmemiş ve böyle bir kongrenin İstanbul'da toplantısı söz konusu dahi olmamıştır.[14] Zaten paranoyak Avrupa sömürge psikolojisinde düşman bir İttihad-ı İslam lideri olarak görülen Osmanlı sultanı, herhangi bir somut kongreye ev sahipliği yapsa, bu paranoyayı doğrulayıp, kendi aleyhindeki düşmanlığı da artırmış olacaktı. Fakat daha önemlisi, Abdülhamid rejiminin herhangi bir anti-emperyalist projeyi desteklemesi için bir sebep de yoktu. Hicaz Demiryolu Projesi gibi İttihad-ı İslam projeleri de anti-emperyalist bir hassasiyetle değil, bilakis hilafetin küresel manevi gücünün tesiriyle Hindistan gibi yerlerde destek görmüştür. Zira bu demiryoluna bağış yapan Hint Müslümanlarının büyük çoğunluğu İngiliz imparatorluğuna sadık Muhammed İnşaullah gibi liderlerdir. Onlar için Müslüman mühendislerce inşa edilen bir Hac demiryolu, İslam ile terakkinin bağdaştığını ve Müslümanların Hristiyanlara göre geri olmadığını gösterdiği için çok önemlidir, Müslümanları cihat ve direnişe davet ettiği için değil.

Abdülhamid rejiminin herhangi bir anti-emperyalist projeyi desteklemesi için bir sebep de yoktu. Hicaz Demiryolu Projesi gibi İttihad-ı İslam projeleri de anti-emperyalist bir hassasiyetle değil, bilakis hilafetin küresel manevi gücünün tesiriyle Hindistan gibi yerlerde destek görmüştür.

T. COOK & SON'S
MECCA PILGRIMAGE TICKET.
The holder of this Ticket is entitled to travel from
To JEDDAH and back, during 1886.
The Ticket to be shewn when required.
If lost, cannot be replaced except by repurchase.
No. 1886
Is entitled to travel from BOMBAY to
1886
Is entitled to travel by Steamboat from JEDDAH to BOMBAY.
No.
1886
Is entitled to travel by Steamboat from BOMBAY to JEDDAH.
No.

T. Cook Buharli Gemi Şirketine Ait bir Hac Bileti, 1886 Tarihli

SONUÇ

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı padişahının, "İslam âlemi" diye adlandırılan ve altı imparatorluk arasına bölünmüş jeopolitik bir bölge içindeki kamuoyu nezdinde halife olarak kabul görmesi ile itibarı artmıştır. Ne var ki, Rusya'dan Hollanda sömürgelerine, Zanzibar'dan Hindistan'a kadar olan bölgelerde, halifenin manevi otoritesine karşı gösterilen saygı anti-emperyalist bir siyasi mahiyette olmamış, aksine, Abdülhamid'in imparatorluklar arası barış ve denge arayan vizyonuyla uyumlu bir şekilde, Müslümanların Hristiyan hükümdarlara sadakatini teyit eden ve tamamlayan bir mahiyet kazanmıştır. Bu anlamda Abdülhamid'in hilafetinin küresel mahiyet kazanması imparatorluklar düzenine meydan okuyan değil; tersine bu düzende savaşsız ve kavgasız, uluslararası hukuku işleterek, değişik imparatorluklar arasında Müslümanlar vesilesiyle bir dostluk ve dayanışma yaratmaya çalışan bir tahayyülü temsil eden bir güç olmasındandır.

Sultan Abdülhamid'in bu emperyal ve manevi hilafet vizyonuna rağmen, onun döneminde ortaya çıkan İslam âlemi fikrinin çelişkilerinin Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılmasına ve Osmanlı-İngiliz çatışmasına giden yolu da hazırlamış olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Abdülhamid dönemi hilafet anlayışının Hindistan, Hollanda sömürgeleri veya Rusya'daki gücü, yönetimi altındaki Müslümanların hayatının her yönünü kontrol etmeye azimli ırkçı sömürge idarecilerini paranoya derecesinde rahatsız ediyordu. Her ne kadar Müslüman tebaa sadık olduğunu belirtse de, yüz binlerce Müslümanın her yıl Hacca gitmesi, seyahat ve ticarette bulunması, dergi yayımlaması, birbirinden haberdar olması ve birbiriyle irtibatlarının artması ve aynı dönemde de herkesin ırklar ve medeniyetler çatışmasından bahsetmeye başlaması imparatorluk arası ilişkilerde jeopolitik vizyon, kuşku ve algıyı çok önemli kılmaya başlamıştı. İşte böyle bir ortamda, Yusuf Akçura 1904'deki Üç *Tarz-ı Siyaset* isimli kitabında bir taraftan Osmanlı hilafeti tahayyülünün İslam âlemindeki tesirinin farkındayken, diğer taraftan bunu mahir bir şekilde tekrar Rusya karşıtı bir hamleyle İngiltere ile ittifakın parçası yapmayı da öneriyordu. Mısır'daki Denşavi Olayı sırasında, Mısır kamuoyunda şiddetli bir İngiliz karşıtlığının yükselmesi karşısında paniğe kapılan İngiltere yönetimi bir yandan

Kılıç alayı, *L'Illustration*, (30 Eylül 1876)

Abdülhamid'in müdahale edip İngiliz karşıtı ortamı yatıştırmasını isterken, diğer yandan da yardım etmeyince bu başkaldırının arkasında onun olabileceğini iddia eden grupların Abdülhamid aleyhtarı beyanları da söz konusu olmuştu. Neticede sadece Hindistan, Osmanlı ve İngiltere üçgenindeki tüm taraflar değil, Avrupa kamuoyundaki Almanya elitleri de bir İslam âleminin varlığına ve halifenin bu âlemdeki gücüne inanmaya başlayınca, bu jeopolitik inançla geleceğe yönelik çok farklı siyasi projeler geliştirmeyi düşünebilecektir. Ancak Abdülhamid döneminde ilk gayesi İngiliz-Osmanlı ittifakını pekiştirmek olan manevi hilafet ve İslam âlemi anlayışlarının, onun halefleri ve Almanlar tarafında 1914'te bir Osmanlı-İngiliz çatışmasına dönüşmesi, olayın tüm tarafları ve Abdülhamid'in kendisi için de beklenmedik ve istenmeyen bir gelişme olacaktı. Osmanlı-İngiliz çatışmasını asla istemeyen Hint Müslümanları; Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiğinde mecburen İngilizlere sadakatini belirtip, savaşın mezhebi değil siyasi olduğu ve İngilizlerin en büyük Müslüman imparatorluk sıfatıyla hilafeti ve kutsal toprakları koruyacağı sözünü alırken; bizzat Abdülhamid tarafından "ismi var, cismi yok" diye tanımlanan İslam âlemi ve hilafet fikirleri, 1914-1924 arasındaki en tesirli on yıllık sürecine Abdülhamidsiz girmiş olacaktı.

CEMİL AYDIN
KUZEY CAROLINA ÜNİVERSİTESİ (CHAPEL HILL)

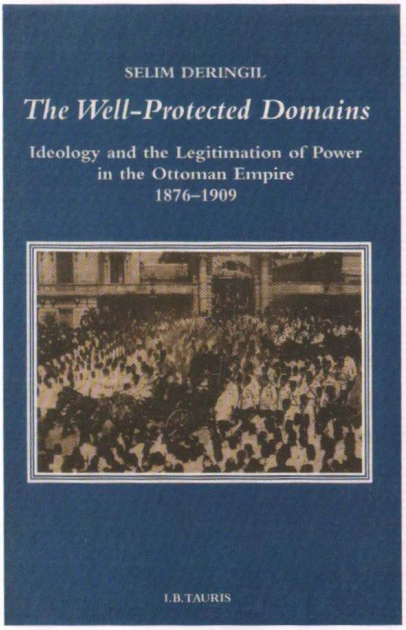
DİPNOTLAR

1 Mustafa Akyol, "A Sultan with Swat," *The Weekly Standard*, 11.15 (26 Aralık 2005): 16-18
2 Moulavi Cheragh Ali, *The Proposed Political, Legal and Social Reforms in the Ottoman Empire and Other Mohammadan States*, (Bombay, 1883)
3 Foreign Relations of the United States, Paris Peace Conf. 180.03401/18. Stenographic Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des États-Unis, Paris, on Saturday, May 17, 1919, at 4.30 P.
4 Muhammad Barakatullah, "A Mohammedan View of the Macedonian Problem", *The North American Review*, 177, no. 564 (1903) s. 739-750.
5 Ron Geaves, *Islam in Victorian Britain: The Life and Times of Abdullah Quilliam*, (Kube Publishing, 2010).
6 Churchill'in Cavid Bey'e 19 Kasım 1911 tarihli mektubunda geçen "the two great Mussulman Powers" terimi için, bkz. Winston Churchill, The World Crisis, (New York: Charles Scribner's Sons, 1923), s. 524.
7 Amal N. Ghazal, *Islamic Reform and Arab Nationalism* (New York: Routledge, 2010), s. 51-57.
8 Edmund Burke, "Pan-Islam and Moroccan Resistance to French Colonial Penetration, 1900-1912," *Journal of African History* 13, no. 1 (1972), s. 97-118. Mehrdad Kia, "Pan-Islamism in Late Nineteenth-Century Iran," *Middle Eastern Studies* 32, no. 1 (1996), s. 30-52.
9 Cohorlu Ebubekir İstanbul'u ilk defa 1870'de Sultan Abdülaziz döneminde, tekrar 1893'te II. Abdülhamid zamanında ziyaret etmiştir. Osmanlı hareminden bir cariye Ebubekir'in ağabeyi Cohor Sultanıyla, ardından da iki kere boşanarak diğer iki Malay ricaliyle evlenmiştir. Husseln Onn adındaki torunlarından biri modern Malezya devletinin başbakanı olmuştur. İkinci bir cariye ise Ebubekir'in kendisiyle evlendirilmiştir.
10 Iza Hussin, "Circulations of Law: Cosmopolitan Elites, Global Repertoires, Local Vernaculars," *Law and History Review* 32, no. 4 (Kasım 2014), s. 773-795.
11 C. Van Dijk, "Colonial Fears, 1890-1918: Pan-Islamism and the Germano-Indian Plot," *Transcending Borders: Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia*, derl., Huub De Jonge ve Nico Kaptein (Leiden: KITLV Press, 2002), s. 53-89.
12 Michael Christopher Low, "Empire and the Hajj: Pilgrims, Plagues, and Pan-Islam under British Surveillance, 1865-1908," *International Journal of Middle East Studies*, 40, no. 2 (2008), s. 269-290. Benjamin Claude Brower, "The Colonial Hajj: France and Algeria, 1830-1962," *The Hajj: Collected Essays*, derl. Venetia Porter ve Liana Saif, (Londra: The British Museum Press, 2013), s. 108-114 ve John Slighi, "The Hajand the Raj: From Thomas Cook to Bombay's Protector of Pilgrims," a.y., s. 115-121.
13 Lale Can, "Trans-Imperial Trajectories: Pilgrimage, Pan-Islam, and Ottoman-Central Asian Relations, 1865-1914" (doktora tezi, New York University, 2011).
14 Hakan Kırımlı ve İsmail Türkoğlu, *İsmail Bey Gaspıralı ve Dünya Müslümanları Kongresi*, Islamic Area Studies Project: Central Asian Research Series, no. 4 (Tokyo: Tokyo University, 2002).

MEMALİK-İ MAHRUSA: YİRMİ YIL SONRA

SELİM DERİNGİL

Batılı ve Hristiyan olmayan tek dünya gücü olması ve ayakta kalma çabaları tarih dışı bir kahramanlık destanı olarak devşirilerek başrole oturtulan "Sultan Abdülhamid Han" bir tarihi figür olmaktan çıkmış, güncel siyasetin bir parçası haline gelmiştir. II. Abdülhamid'in son birkaç yıl içinde en ateşli biçimde tartışma konusu olması ve "Ulu Hakan Sendromu" modern Türk toplumunun ve devletinin içinden geçmekte olduğu bunalımlı ortamla yakından ilgilidir. En azından iki asırdır içinden çıkılamayan meşruiyet bunalımı nihayet bunalım olmaktan çıkmış, milli kimliğimizin ta kendisi haline gelmiştir.

The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909 (Londra-New York: I. B. Tauris, 1998)

II. Abdülhamid ve dönemi üzerine yazdığım *The Well Protected Domains* (İktidarın Sembolleri)[1] başlıklı çalışmam yayımlanalı neredeyse yirmi yıl olmuş. Sevgili dostum Edhem Eldem bana *Toplumsal Tarih* dergisinin Abdülhamid özel sayısına katkıda bulunmamı önerirken, ağzıma bir parmak bal çalarak, "Bundan iyi kendi reklamını yapma fırsatı bulamazsın" dediğinde tabii ki bu tuzağa düşmeyeceğimi tahmin etmiştir. Ancak, bunca yıl sonra insanların bu eserime hala atıfta bulunmalarıyla iftihar etmediğimi söylemek yalan olurdu. Bu durumlarda en olağan soru olan, "Bu kitabı şimdi yazma fırsatınız olsa neyi değiştirirdiniz?" sorusunun bence cevabı kolay ve net. Hiçbir şeyi, çünkü yazmazdım. Yanlış anlaşılmasın, kitabımı mükemmel veya değişmez bir "klasik" addettiğimden değil, sadece ve sadece bu merhaleyi geride bıraktığımdan ve (itiraf edeyim) tembellikten. Bu arada Türkçe tercümesinin hiçbir zaman içime sinmediğini belirtmek isterim, internette kitap hakkında görüş belirten bir okur, "Yararlı bir kitap ama dili sıkıcı" buyurmuş, yerden göğe kadar haklıdır.

Latife bir yana, esas soru, "Kitap yayımlanalı bu konuda neler değişti?" sorusudur elbette. Bunun etraflı cevabı ise bu yazının kapsamını aşar. Sanırım en kestirme cevap artık Abdülhamid ve dönemi Osmanlı İmparatorluğu konusunda yazılanların benim kitabın önsözünde eleştirdiğim "egzotizm arayışı"nı fersah fersah aşmış olmalarıdır. Burada yirmi yıllık bir literatür taramasına girişmeyeceğim. Ancak sadece Abdülhamid dönemi değil, tüm son dönem Osmanlı tarihinin, nihayet, şöyle bir elli yıllık gecikmeyle de olsa, dünya tarihi anlatısına katıldığını söylemek mümkün. Bunun en güzel göstergesi *Cambridge University Press*'ten çıkan modern dünya tarihi dizisinde (*Modern History of Turkey*) çağdaş Osmanlı ve Türkiye tarihini içeren bir cildin yer alıyor olmasıdır.[2] Ayrıca son zamanlarda yayımlanan, neredeyse tüm dünya tarihini kapsayıcı yayınlarda Osmanlı/Türkiye boyutuna da yer verilmektedir. Birinci Dünya Savaşı konusunda yayımlanan eserlerde geçmişte Orta Doğu cepheleri ikincil bir savaş alanı olarak ele alınmakta idi. Oysa yeni başvuru kitaplarının hemen hepsinde Doğu Cephesi'nin Batı Cephesi kadar belirleyici olmasa da, onunla birlikte görülmesi gerektiği kabul edilmektedir.[3]

İktidarın Sembolleri'ni yazmaya koyulduğumda iki eserin beni çok etkilediğini belirtmem gerekir. Bunların ilki Eric Hobsbawm ve Terence Ranger'in editörlüğünü yaptıkları *The Invention of Tradition* (Geleneğin İcadı) adlı eserdir.[4] Bu eserdeki makalelerde muhtelif devlet

ve toplumlarda ne gibi "icat edilen gelenekler" olduğu konu ediliyordu. İkinci eser ise David Cannadine ve Simon Price'ın editörlüğünde hazırlanan *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Kraliyet Ritüelleri: Geleneksel Toplumlarda Güç ve Törensellik) idi.[5] Bu eserde ise ritüel ve teşrifatın nasıl iktidar söylemini pekiştirici unsurlar olabileceği gösteriliyordu. Bu eserdeki bir cümleyi hiç unutmadım: "İktidar rüzgâr gibidir onu göremezseniz de gücünü hissedersiniz."[6]

Bu iki eserdeki makalelerde serdedilen "icat edilen gelenek" ve "ritüellerin dili" söylemi elimdeki Osmanlı arşiv malzemesini bambaşka bir gözle görmeme yol açtı. Artık her yerde icat edilen gelenek görüyordum; o kadar ki, itiraf ediyorum, zaman zaman ifrata kaçtığım oldu.

Bu kitabın yazılışında bana emeği geçen bazı meslektaş ve dostlara çok ciddi vicdan borcum olduğunu belirtmem gerekir. En başta Abdülhamid dönemini çalışmaya başlamamı, eski tabirle "el aldığım" sevgili dostum Engin Akarlı'ya borçluyum. Onun yanı sıra rahmetli Şerif Mardin ufuk açıcı ve zamanına göre cüretkâr çalışmalarıyla bana da cesaret verdi ve örneğin Abdülhamid'i bir Rusya Çarı III. Alexander ile karşılaştırmanın ilk bakışta görüldüğü kadar imkânsız bir haddini bilmezlik olmadığını telkin etti. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü eski Başkanımız sevgili rahmetli Aptullah Kuran'dan bir binanın belge olarak okunabileceğini öğrendim ve Abdülhamid dönemi mimarisinde tuğranın ve Osmanlı devlet armasının hangi binalarda nereye konumlandırılacağının bir meşruiyet söylemi olarak görülebileceğini bu saikle kitapta önerdim.

Benim o kitapta vurgulamaya çalıştığım başlıca hususu burada kısaca tekrar etmek isterim. On dokuzuncu yüzyılın Batı emperyalizminin ve onun son ürünü olan sömürge imparatorluklarının dünyaya hükmettiği bir dönem olduğu herkesin malumudur. Bu imparatorlukların hemen hepsi (Japonya zuhur edene kadar) Hristiyan ve beyaz egemen sınıfların, Hristiyan olmayan dünya halklarına hükmetme mekanizmalarıdır. Bu hüküm dayatması çoğu kez "uygarlaştırma", "çağdaşlaştırma" veya "vahşetlerini izale etme" kavramlarıyla meşrulaştırılmaktadır. Bu dünya ortamında bu güç denkleminin ters yüz edildiği yegâne devlet Osmanlı Devleti'dir. Bir tek Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman bir egemen sınıf gayrimüslim (çoğu Hristiyan) halklara hükmetmektedir. Bu siyasi ortamda çoktan ölmüş olması beklenen "Avrupa'nın hasta adamı"nın direnmesi, büyük güçler tarafından artık kabul edilemez bir durum haline gelmiştir. Osmanlı Devleti ise Tanzimat sürecinden itibaren kendini diğer büyük devletler nezdinde meşru bir varlık olarak kabul ettirmek amacıyla bir "meşruiyet savaşı" vermektedir. Sultan II. Abdülhamid ise tam bu ortamda, sömürge emperyalizminin doruğuna ulaştığı dönemde tahta çıkmıştır. Kitapta onun döneminde bu "meşruiyet savaşının" nasıl verildiğini ve "meşruiyet açığının" nasıl kapatılmaya çalıştığını anlatmaya çalıştım.

KISA BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Kitap yayımlanalı konuyla ilgili yerli ve yabancı birçok kitap çıktı. Hepsine burada değinmem imkânsız olduğundan burada sadece bir örneklem sunacağım. Görebildiğim kadarıyla Abdülhamid ve dönemi ile ilgili kitaplar iki öbeğe ayrılmakta. Birincisi genel tabirle daha "bilimsel" konuya daha az duygusal yaklaşan, polemik içermeyen, somut konuları (eğitim, dış politika, sosyal devlet, hapishaneler ve ceza mekanizması vs.) ele alan eserlerden oluşmaktadır. Kemalistlerin Abdülhamid nefreti azalmış hatta yok olmuş gözükmektedir, görebildiğim kadarıyla. İkinci öbekteki Abdülhamid ile ilgili yayınlarda ise tam anlamıyla bir patlama görülmektedir. En üstünkörü internet taramasından bile son beş yılda elli küsur kitap yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bunların neredeyse tümü "Ulu Hakan" sendromunun en ateşli biçimde geri döndüğüne işaret etmektedir. Birinci öbekteki kitapların içeriğinin kapak ve kısa tanıtım yazısının dışında tam olarak ne olduğunun kestiril-

Abdülhamid'i İngiltere'yi temsil eden John Bull karakterine sırnaşırken gösteren karikatür. *Westminster Gazette*, 30 Eylül 1876. DOA, Y PRK TKM 38/29. "Sayın John Bull, en büyük hayranınızım! Acaba bir fotoğrafınızı bahşeder misiniz?"

mesi zordur. İkinci öbektekilerin ise başlıklarından çoğunun içeriğini kestirmek mümkündür zira hemen hepsi aynı formülü uygulamaktadırlar: Ulu Hakan, devleti korudu, hain yabancı güçlerin oyunlarını boşa çıkardı, iç ve dış düşmanları perişan etti, Yahudi göçünü engelledi ve (en uçuğu) Atatürk'e yolu açtı.

Burada başlıca sorun Abdulhamid'e sahip olduğundan çok daha fazla güç bahşedilmesidir. Sultanın hafiye teşkilatı bir İngiliz Intelligence Service'inin, Alman Abwehr'inin, hatta Rus Çarlığı'nın Çeka'sının elinde olan güç ve terörle katiyen boy ölçüşemez.

BİRİNCİ ÖBEKTEN ÖRNEKLER

Hakan Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılı* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017). Bu kitapta yazar benim *İktidarın Sembolleri*'nde vurguladığım Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşadığı "meşruiyet açığı" konusundan hareket ederek, son dönem Osmanlı'da törenselliğin artışını ve törenlerin bu meşruiyet açığını örtmek için nasıl kullanıldığını mahirane bir biçimde anlatmaktadır. Karateke, 3. baskıya önsözünde ise tarih metodolojisinde belgenin tek başına mutlak gerçeği ortaya koymaya yeterli olmadığını belirtilmektedir ki, profesyonel tarihçilerin bildiği ancak çoğu kez daha popüler ürünlerde unutulan (veya bilinçli biçimde göz ardı edilen) bir husustur.

Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)* (İstanbul: İletişim, 2002). Abdülhamid döneminde sosyal devlet olgusunun, toplumun en zayıf katmanlarının; fakirlerin, yetimlerin vs. korunmasının devleti meşrulaştırma mekanizması olarak devreye nasıl sokulduğu anlatılmaktadır. Bu gibi devlet girişimlerinin modern devletin tezahürü olarak ele alındığı, sultan ve rejiminin bugün sosyal devlet tabir ettiğimiz oluşumun öncülleri olduğu gösterilmektedir. Bir noktada bu eserde de "meşruiyet açığının" bu yöntemlerle kapatılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. (İstanbul: İletişim, 2010). Abdülhamid'in başlıca kaygılarından biri kendini meşru bir otokrat olarak topluma kabul ettirmekti. Bunun ise uzun dönemde en kesin yöntemi eğitimdi. Yine bu eserde de meşruiyet açığının, eğitim kurumlarının ve tedrisatın birörnekleştirilerek kapatılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Benjamin Fortna, *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim* (İstanbul: İletişim, 2005). Bu eserde Tanzimat ve Abdülhamid dönemlerinde ortaöğretime verilen önem ve misyoner okullarıyla diğer dış kaynaklı eğitim kurumlarının devletin meşrulaştırma çabalarını zayıflatmaya yönelik uğraşlarına karşın aynı kalitede ve ulaşılabilir eğitim kurumların oluşturulması ele alınmaktadır.

Mostafa Minawi, *The Ottoman Scramble for Africa: Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz* (Stanford: Stanford University Press, 2016) (*Osmanlıların Afrika'ya Hücumu. Sahra ve Hicaz'da İmparatorluk ve Diplomasi*). Bu eser, on dokuzuncu yüzyılın en sonlarına gelindiğinde Afrika'nın emperyalist devletler arasında adeta kapışılması sürecinde Osmanlı politikasını ele almaktadır. Şamlı bir Osmanlı seçkini olan Sadık al Mouayad (el-Müeyyed) Azmzade iki defa Büyük Sahra'nın derinliklerine Abdulhamid'in temsilcisi olarak gönderilmiştir. Amaç, Sahra'da en büyük nüfuza sahip olan Senusi şeyhlerine Abdülhamid'in İslam Halifesi olarak meşruiyetini kabul ettirmektir. Sadık Al Mouayad 1885 ve 1895 yıllarında Senusi önderleriyle irtibat kurmuş, ancak Yıldız'a yazdığı uzun raporlarda Senusilerin merkezi olan Kufra vahasında doğrudan bir Osmanlı idaresinin tesis edilmesinin Senusi şeyhliğini yabancıların hedefi haline getireceğini belirtmiştir.

Burada özellikle değinmeden geçemeyeceğim, yakın geçmişte yayımlanan bir makaleyi ele almak isterim. Söz konusu makalenin yazarı dostum Edhem Eldem.[7] Yazıda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde adalet kavramının nasıl çarpıtıldığı ve içinin boşaltıldığı gayet isabetli bir şekilde ele alındıktan sonra II. Abdülhamid'in bugünkü Türk devletinin bütün sorunlarının müsebbibi olarak sunulması doğrusu biraz şaşırtıcı. Örneğin, "Abdülhamid'in modern Türk devletinin en karanlık unsurlarının mucidi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır" denilmektedir ki, kusura bakılmasın, yanlış olacaktır. Burada yapılan bugünden geçmişe bakan bir Abdülhamid okumasıdır ve bizim öğrencilerimizi hep uyardığımız "teleoloji" (bugünün değer yargılarıyla geçmişi değerlendirmek olarak tanımlanabilir) tuzağına düşmektir. İktidarın güdümündeki Yıldız Mahkemeleri'nin, daha sonraki dönemlerde sık görmeye alıştığımız iktidarın yargıya müdahelesinin kesin ve tek öncülü olarak sunulması hatalıdır. Yargının Osmanlı'da ve Türkiye'de iktidara bağımlılığı bir vakıadır ancak bunun bütün vebalini Abdülhamid'e yıkmak en hafifinden insafsızlıktır. Aynı makalede, "Abdülhamid'in bugün hala paylaşılamayan siyasi mirası maalesef bu içi boş devlet yapısını Türk siyasi hayatının temel olgularından biri olarak hayata geçirmiş olmasıdır." denilmektedir ki, bu cümle çok sorunludur. Burada Abdülhamid'i bu denli ağır biçimde suçlayarak en azından bir buçuk yüzyıl boyunca yapılmış onca hatanın ve işlenmiş onca suçun kökeni haline getirerek onu günah keçisi yapmak fazla kolaycılıktır.

Burada başlıca sorun Abdulhamid'e sahip olduğundan çok daha fazla güç bahşedilmesidir. Sultanın hafiye teşkilatı bir İngiliz Intelligence Service'inin, Alman Abwehr'inin hatta Rus Çarlığı'nın Çeka'sının elinde olan güç ve terörle katiyen boy ölçüşemez. Durumu en iyi şekilde gösteren, Ben Kingsley'in başrolünü oynadığı *Pascali's Island* (Pascali'nin Adası) filmidir.[8] Ege'de unutulmuş bir ada-da görev yapan, Sultan'ın gariban hafiyesi Pascali'nin senelerce gönderdiği ve hiçbiri açılmayan jurnalleri, Abdülhamid'in istihbarat ağının karikatürize ve abartılı da olsa güzel bir tasviridir. Yazıdaki diğer bir abartılı ifade ise, Abdülhamid'in bir yerde "Türk derin devletinin mucidi" olarak tanımlanmasıdır ki, kanımca çok abartılı bir ifadedir, Abdülhamid'e bu denli abartılı bir güç bahşetmek "Payitaht Abdülhamid" dizisindeki Makiyavel'i aratmayan bir üst zekâya sahip Abdülhamid imajını pekiştirmektedir ki, eminim en son yapılmak istenen şey de budur.

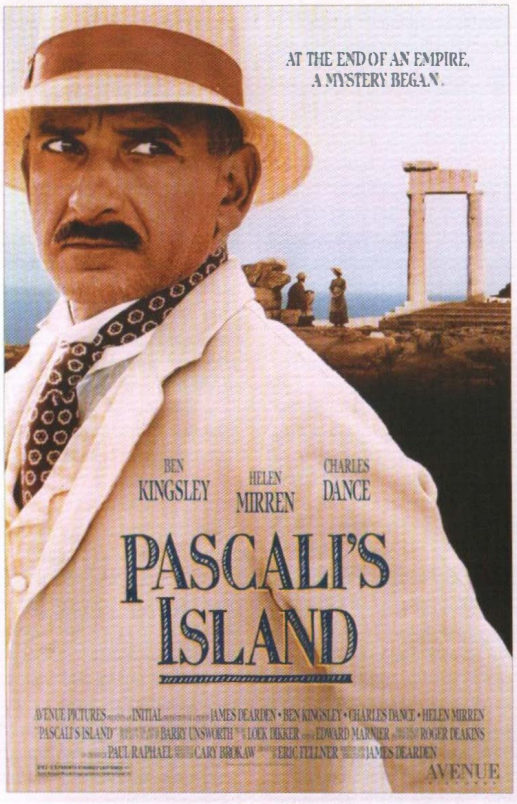
Bu arada son zamanlarda çıkmış Abdülhamid kitaplarından birinin *Abdülhamid'in Derin Devleti* olduğunu da belirtelim.[9] Bu kitapta Abdülhamid'in hafiye teşkilatı konu edilmekte fakat bu teşkilatın Abdülhamid'in kontrolünden çıkarak "devlet içinde devlet" haline geldiği, Sultan Abdülhamid'in emriyle kurulan fakat onun vehimli yapısından ve otoritenin boşluğundan yararlanarak "Sultan'ın iradesi dışındaki başka bir gücün ülkeyi yönetir duruma geldiği" iddia edilmektedir.

İKİNCİ ÖBEK

Ömer Faruk İspir, *Abdülhamid'in Akıl Oyunları* (İstanbul: Lopus Yayınları 2018). Kitabın tanıtım yazısından: "Sultan 2. Abdülhamid Han cihanın son büyük imparatorudur ve asla sıradan ve yabana atılacak karakterde bir hükümdar değildir. O, duyan kulaklara nasihatler ve gören gözlere işaretleri bırakmayı başarmıştır. Ulu Hakan'ın Şeytanın düzeni ile olan mücadelesinin hikâyesi".

Mehmet Aydın, *Dahi Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Han* (İstanbul: Çınaraltı Yayıncılık 2016). Kitabın tanıtım yazısından: "Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine karar verildiği, terör ve anarşinin zirvede olduğu, Abdülaziz Han'ın suikastla öldürüldüğü, devletin borç batağına saplandığı.... devlet gemisinin rotasını kaybettiği günler... Yıkılmak üzere olan bir devletin uzun yıllar ustaca idaresi."

Mustafa Armağan, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* (İstanbul: Timaş Yayınları 2016). Kitapta "kurtlar"ın yabancı büyük güçler olduğu ve Abdülhamid'in kıvrak zekâsı ve diplomatik becerisi sayesinde imparatorluğun çöküşün eşiğinden döndürüldüğü anlatılmaktadır. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, "Ayağını denk alsın, ona daha öncekilere yaptığımızı yaparız." tehdidi kitapta vurgulanan başlıca hususlardan biridir ki, İngiliz diplomasi kaynaklarını azıcık olsun bilen birisi hiçbir İngiliz Dışişleri Nazırı'nın yabancı bir devlet başkanını bu denli açık bir biçimde tehdit etmeyeceğini bilir. Tehdit kesinlikle vardır ancak çok daha imalı, çok daha tehlikeli bir uygarlık ve kibarlık kisvesi altında mesaj iletilir. Ama önemli olan burada tarihsel kaynağın güvenilirliği değil, okuyucuda yaratacağı korku ve kuşatılmışlık hissi ve buna karşı sultanın vakarının göğüs kabartıcılığıdır. Nitekim kitap hakkında bir okur görüşü şöyledir: "Oğluma ders kitaplarında yazanı değil gerçeği anlatacağım gerçek bir kitap."

Pascali's Island, Ağustos 1988 (ABD)

BUGÜN ABDÜLHAMİD VE ARAP DÜNYASI

Lübnan'da yaşayan birisi olarak şunu belirtebilirim: Bugün dahi Lübnan'da sokaktaki adamın (genellikle Sünni ise ve biraz eğitim gördüyse) ismi-

ni bildiği tek Osmanlı sultanının II. Abdülhamid olduğunu söylemek çok abartılı olmayacaktır. Tabii ki bu durum muhtelif efsanelerin tarihi gerçek olarak kabulüne yol açmıştır. Örneğin, Siyonist önder Dr. Theodor Herzl'e, "Size Filistini'i vereceğime sağ kolumu keserim" dediği bugün halen yaygın bir söylencedir. Ancak,

Şehzade Abdülhamid Efendi

Fotoğraf, Abdullah Biraderler, 1869

Osmanlı belgelerinde gerçekten de 1890'lardan itibaren Filistin'de bir "Yahudi hükümeti"nin oluşumunun tehlikesine işaret edilmektedir. Tüm bu tür güncel sorunların "tarihi kökeni" arandığında benzer biçimde gerçek ile efsanenin mezcedildiğini görmekteyiz.

Bunun son zamanlardaki en güzel örneği, 12 Şubat 2018 tarihinde Ankara'da düzenlenen "İslam Dünyası'nın Abdülhamid'e Bakışı" konferansıdır. Konferansta söz alan Yemenli tarihçi Dr. Abdulgani el Ehceri, Osmanlı'nın bu topraklara sadece huzur ve güven götürdüğünü belirtmiş, halen bugün doğan erkek çocuklarına Abdullah'dan sonra en çok verilen ismin Abdülhamid olduğuna işaret etmiştir. Ehceri, Osmanlı Devleti'nin bazı Arap milliyetçisi tarihçilerin iddia ettikleri gibi işgalci değil, aksine oralara hizmet etmiş bir devlet olduğunu savunmuştur. Yemenli tarihçi, "Abdülhamid'in 1900'lü yıllarda sunduğu birçok hizmeti bizim kendi hükümetlerimiz hala sunmuş durumda değildir. " ifadesini kullanmıştır.

Filistinli katılımcı Dr. Musa Akkari, "Sultan Abdülhamid'in ardından günümüze kadarki İslam dünyasındaki hiçbir padişah, onun Yahudiler karşısında sergilediği duruşu göstermedi." diyerek yaygın görüşü dile getirmiştir.

Katılımcıların arasında en keskin ve en uçuk görüşleri serdeden Libyalı Prof. Dr. Muhammad Ali Salabi, Abdülhamid'i "büyük bir dahi" olarak tanımladıktan sonra Kuzey Afrika ülkelerine değinerek, "Libya, Tunus ve Cezayir gibi devletler bugün Hristiyan değilse bu Osmanlı Devleti'nin sayesindedir." dedikten sonra hızını alamayıp, "Abdülhamid dünyanın en büyük liderlerinden biridir." buyurmuş ve salondan müthiş bir alkış almıştır.[10]

Burada güncel polemik ve hamasetin gerçeklerle (veya olasılıklarla) yoğrulduğunu görmekteyiz. Evet, Ehceri'nin belirttiği üzere Abdülhamid Sana'da bir askeri hastane ve Kamran adasında karantina teşkilatı kurdurtmuştur ancak bu afaki bir İslami dayanışma dürtüsünden değil, Aden'den yayılan İngiliz etkisine ve Hint hacıların taşıdıkları salgın hastalıklara karşı alınmış stratejik bir önlemdir. Ehceri'nin belirttiği üzere Abdülhamid isminin bugün halen Yemen'de erkek evlatlara veriliyor olması mümkündür ancak Lübnan'da nedense Abdülmecid ismi de halen yaygındır.

PAYİTAHT ABDÜLHAMİD DİZİSİ

Son yıllarda üretilen Abdülhamid fantazyasının belki de en seçkin ürünü *Payitaht Abdülhamid* dizisi olsa gerek. Açıkca *Muhteşem Yüzyıl*'ın başarı reçetesini taklit eden dizi (sarayda kadın entrikaları vs.) maalesef o yapımın düzeyine asla ulaşamamıştır. Dizinin açılış ekranında, "Tarihteki gerçek şahsiyetler ve olaylardan ilham alınarak hazırlanmıştır" denilmektedir. Burada geçen "ilham alınarak" ifadesi, yapımcıyı tarihsel gerçeklerden yakasını sıyırarak tarihi istediği gibi kesip biçme yetkisini kendisine bağışladığı anlamına gelmektedir. Bu sorunu dizinin ilk bölümünün ilk dakikalarından itibaren görmeye başlıyoruz. Sultan II. Abdülhamid Han muhafızlarıyla kuşatılmış arabasında halkın arasından geçmekte, arabanın arkasından "Padişahım çok yaşa!" nidalarıyla çığrışan ahali bayrak sallayarak koşuşmaktadır. Oysa çok iyi bilinir ki "vehm-i şahane"den muzdarip olan Padişah, asla öyle ulu orta güruhun içinden geçmezdi. Siyonist lider Theodor Herzl (nedense adı Benjamin olmuş), Siyonist bir devletin kurulmasına karşı çıkan öz babasını Viyana'da bir zindanda zincire vurmuş işkence etmekte. Tam bir Orta Avrupa orta sınıf entelektüeli olan Theodor Herzl'e böyle bir rol biçmek "ilham alma"nın verdiği ruhsatı fersah fersah aşmaktadır. Dizideki senaryoda Hicaz demiryolu inşası ihalesinin bir İngiliz şirketine verilmesi söz konusudur ve bu ihaleyi Siyonist ve İngiliz emellerine uygun bir biçimde çarpıtmak üzere Seniha Sultan'ın kocası Mahmud Paşa iş birlikçiliğine soyunmuştur. Bu arada Paşa, entrikalarından vakit buldukça sarayın kilerinde hizmetçi kız bıçaklamaktadır. Ancak kül yutmayan sultan son imza anında demiryolu haritalarındaki güzergâhın İngiliz isteklerine uygun olarak çarpıtıldığını görür. Bu sahne gerçekten hatırlanacak bir sahnedir. Haritaları yırtıp atan sultanı İngiliz elçisinin tehdit etmesi üzerine Abdülhamid herifin yüzüne okkalı bir Osmanlı tokadı aşk eder. Osmanlı sultanı dünyanın en güçlü devletinin temsilcisini vezirlerinin önünde dövmüştür. Bu "ilham alma"nın bayağı esnek bir yorumu olsa gerek.

Oysa çok daha güvenilir bir kaynaktan, bu olaya "ilham kaynağı" olabilecek bir sahnenin yaşandığını öğreniyoruz. İngiliz elçisinin imalı tehditlerine maruz kalan padişahın içinden şöyle bir düşünce geçmişti: "Ben senin gırtlağına sarılmasını bilirdim ama ne yapayım, *memurum*, yapamam!"[11] "Memurum" ifadesinin

altında yatan sorumluluk hissi, çaresizlik, bastırılmış kızgınlık ve hakarete maruz kalmanın ezikliği kaba ve uyduruk bir tokat sahnesinden çok daha anlamlı ve acıklıdır.

Dizinin en önemli temalarından biri de, tabii ki Abdülhamid'in casus ve hafiye teşkilatıdır. Buckingham Sarayı'nda İngiltere'nin "en gizli stratejik sırlarının" saklandığı odaya girmeyi başaran casus Celal Bey, İngiltere'nin Osmanlı'yı hedef alan "1900 yılında Yeni Yüzyılda Dünya" haritasını bulmuştur! Haritada Filistin'de Yahudi devleti kurulmuş, Doğu Anadolu'da Ermenistan teşkil edilmiş, Bulgar sınırı Yeşilköy'e dayanmış, İstanbul'un üzerine "Ortodoks haçı" oturtulmuştur. Tabii bu başarısında İngiliz arşivcileri bayağı yardımcı olmuşlardır zira gizli arşivde tüm dünya ülkelerini kapsayan raflardaki ülke başlıkları Osmanlı hurufatıyla yazılmıştır.

İngilizlerin hain emellerine misilleme olarak Sultan Hindistan'da işleri karıştırmak üzere Hint Müslümanlarını cihada davet eder ve morallerini yükseltmek için "Hilafet sancağı"nı gönderir. Sancağın içinde gönderildiği Şam işi sedefli kutuyu açan Hintli mücahitler, kapağının altında atlas üzerine işlenmiş "teşkilat" ibaresini görünce moralleri bayağı bir yükselir. İngiliz gizli servislerini her nasılsa "Teşkilat-ı Mahsusa" böylesine aldatmıştır.

Ancak kanımca dizinin en hoş sahnesi sultanın aile hayatı ile ilgilidir. En sevgili karısı Bidar Kadın'ın tüm albenisini kullanarak "devletli"sinden bir cemile istemesi üzerine, Serkâtib-i Şehriyari Tahsin Paşa ile dertleşen Sultan, "şu kadın milletinin fıtratı"ndan şikâyetçidir. Tahsin Paşa ise tam bir erkek dayanışması sergileyerek "Devletlim bu kadın fıtratı hepsinde aynıdır. Köyünde inek sağan da sarayında oturan da hep birdir" buyurur. Yani Sultan ile Serkatib-i Şehriyari tam bir "maço erkek" muhabbetini paylaşmaktadırlar. Tabii bu da "ilham"ın bir boyutu olsa gerek.

SON ZAMANLARDA ÜRETİLEN ABDÜLHAMİD İMAJI

II. Abdülhamid'in son birkaç yıl içinde en ateşli biçimde tartışma konusu olması modern Türk toplumunun ve devletinin içinden geçmekte olduğu bunalımlı ortamla yakından ilgilidir. İktidarın Sembolleri'nde anlatmaya çalıştığım "meşruiyet bunalımı" olanca hızıyla geri dönmüştür. Abdülhamid'in simgesel önemi Türkiye'nin güncel siyasetinin odak noktalarından biri olmuştur. Abdülhamid'in vefatını anma etkinlikleri ("150 kişi Plevne Marşını Söyledi" *HaberTürk*, 22 Mart 2018), resmi bilim üretmeye yönelik Abdülhamid Araştırmaları Enstitüsü (Yıldız Sarayı kompleksinde bir şehzade köşkü tahsis edilmiştir) gibi kamuoyunda yankı uyandıran girişimler Abdülhamid'i bir tarihi figür değil, güncel siyasetin bir parçası haline getirmiştir. Özellikle son birkaç yıl içinde üretilen kuşatılmışlık ve saldırı altında olma zihniyeti geçmiş kahramanlara sarılma ihtiyacını doğurmaktadır. Bunun en uçuk örneklerinden biri Akit TV'nin 21 Ağustos 2015 tarihli canlı yayınında görülmektedir. Yayının özetinde, "Osmanlı Devleti'ne karşı oyunlar oynayan İngiltere'ye büyük bir oyun oynayan siyasi dahi Sultan Abdülhamid Han, İrlanda Kurtuluş Örgütü'nü kurmuş ve bir asır boyunca İngiltere'nin başına bela etmişti" denilmektedir. Aynı yayında

Portsmouth futbol kulübünün ay-yıldızlı amblemi

"Abdülhamid ile futbol ilişkisi" ele alınmakta, "İrlandalıların yoğun ve etkin olduğu Portsmouth kentinde istihbarat çalışması yürüten padişah Abdülhamit'in şehre büyük katkıları oldu" denmektedir. Yayındaki iddia, Portsmouth futbol takımının amblemindeki ay-yıldıza, "kulübün kurulmasında önayak olan Abdülhamid'in" neden olduğudur. Tabii ki bunun aslı esası yoktur ve amblemin kökeni araştırıldığında, ay-yıldız motifinin Aslan Yürekli Rişar tarafından 1194 tarihinde Portsmouth kentine verildiği anlaşılmaktadır. (http://www.welcometoportsmouth.co.uk./star-and crescent.html)

Tarihi bir gerçek olan, yukarıda değindiğim, Osmanlı Devleti'nin Batılı ve Hristiyan olmayan tek dünya gücü olması ve ayakta kalma çabaları tarih dışı bir kahramanlık destanı olarak devşirilmekte ve başrole de "Sultan Abdülhamid Han" oturtulmaktadır. Şu gerçek halen karşımıza dikilmektedir: En azından iki asırdan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin içinden çıkamadığı meşruiyet bunalımı milli kimliğimizi oluşturmaktadır zira bunca uzun yıldır kimlik bunalımı yaşadığınızda artık o hal bunalım olmaktan çıkmış ve kimliğinizin ta kendisi olmuştur.

SELİM DERİNGİL
LEBANESE AMERICAN UNIVERSITY (LÜBNAN AMERİKAN ÜNİVERSİTESİ), BEYRUT

DİPNOTLAR

1 *The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (Londra-New York: I. B. Tauris, 1998); İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002).

2 *The Cambridge History of Turkey*, c. 4, *Turkey in the Modern World*, derl. Reşat Kasaba (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

3 *The Cambridge History of the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 3 cilt.

4 *The Invention of Tradition*, derl. E. Hobsbawm ve Terence Ranger (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

5 *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*, derl. David Cannadine ve Simon Price (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

6 *Power is like the wind: even though you cannot see it you feel its force.*

7 Edhem Eldem, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine", *Toplumsal Tarih*, 288 (Aralık 2017), s. 24-37.

8 *Pascali's Island*, yön. James Dearden (1988).

9 Metin Hasırcı, *Abdülhamid'in Derin Devleti* (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları 2012).

10 http://beyazgazete.com/video/webtv/guncel-1/islam-dunyasinin-halife-abdulhamid-e-bakisi-konferansi-2-ankara-493293.html

11 Engin Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions* (*Abdülhamid Döneminde Dış Baskılar, İktidar Mücadeleleri ve Bütçe Açıkları: Kökenleri ve Çözümleri*), yayınlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1976, s. 52.

"İSTİSNA HALİ": "DEVLETSİZ", "ABDÜLHAMİDSİZ" OSMANLI-TÜRKİYE TARİHİ YAZMANIN İMKÂNLARI

NADİR ÖZBEK

Devlet kavramının ve II. Abdülhamid soyutlamasının, son dönem Osmanlı politik pratiğini bütün teferruatıyla inceleme ve açığa çıkarma imkânını sınırladığı fikrindeyim. Alternatif bir tarih tahayyülünün öncelikle söz konusu soyut ikamelerden kurtulup, tarihsel momentleri somut tarihsel aktörlerin karşılıklı konumlanışları ve ilişkileri olarak, toplumsal hayatın her zerresinde cereyan eden eşitsizlik ilişkileri ve bu eşitsizlikleri yeniden üretme stratejileri olarak incelemesi gerektiğini düşünüyorum. Son dönem Osmanlı tarihini devletsiz ve Abdülhamidsiz yazmanın kavramsal-politik olanaklarını yaratmak zorundayız.

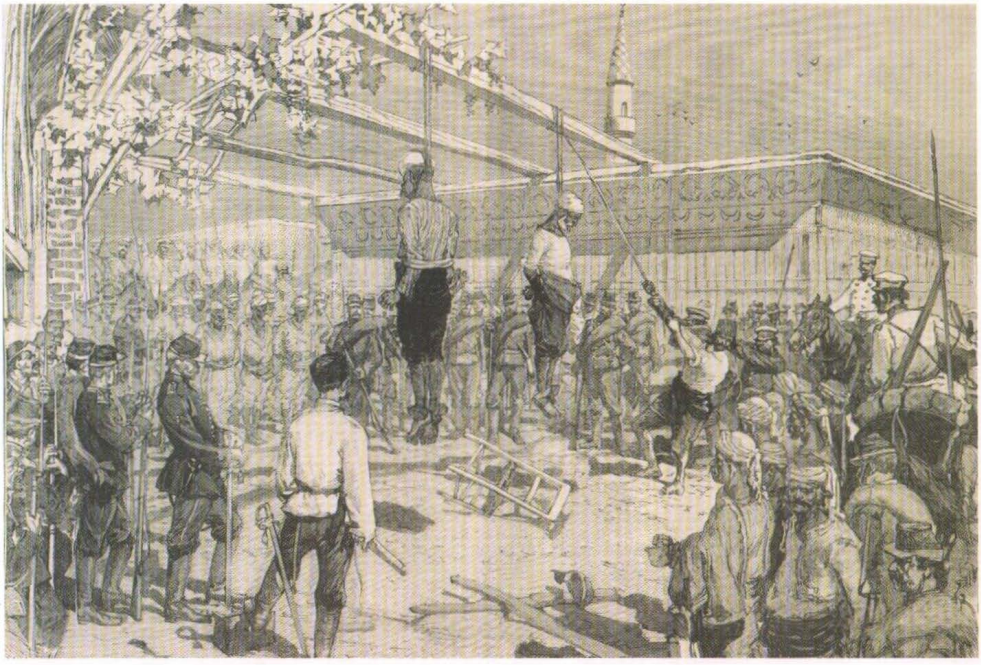
İşçi sınıfı meskenleri, İstanbul, 1906

Alan Duben ve Cem Behar, *İstanbul Hanelerı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996)

2004 yılında *TALİD* dergisinin daveti üzerine II. Abdülhamid Dönemi tarihçiliği üzerine bir değerlendirme yazısı kaleme almıştım.[1] Aradan on beş yıl geçti; bugün, *Toplumsal Tarih* dergisinin daveti üzerine Abdülhamid dönemi tarihçiliğini yeniden değerlendiriyorum. Söz konusu süre zarfında dünya ve Türkiye siyasetinde ne gibi dönüşümler yaşandı? Bu dönüşümler Osmanlı-Türkiye tarihçiliğini, özel olarak da II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğini nasıl etkiledi?

11 Eylül sonrası süreç ve Irak Savaşı Amerikan siyasetinin emperyal niteliklerini iyice belirginleştirirken, Avrupa alternatif demokratik bir medeniyet olarak tahayyül edilmiş ve bu modelin Türkiye'nin siyasi istikametine yön vermesi beklenmişti.[2] Avrupa'nın sömürgeci savaşlar, soykırım, ırkçılık ve yabancı düşmanlığıyla dolu yakın tarihi ve günümüzde toplumsal adalet ve eşitlik vaadinden bütünüyle uzaklaşmış gerçekliği görmezden gelinerek oluşturulan hayali Avrupa modeline parlamenter demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi siyasal ilkelerin temsili vasfı da yüklenmişti. Ancak bu illüzyonların dağılması uzun sürmedi.

İçinde bulunduğumuz dönemi, evrensel bir eğilim olarak, otoriter devletçiliğin hakim hale geldiği, güçler ayrımı ilkesinin bir kenara itildiği,

Kızanlık. Şehrin Türk-Bulgar komitesi tarafından idama mahkûm edilen iki başıbozuğun Pazar caddesinde asılması

Le Monde Illustré, 12 Mayıs 1877

yasamanın yürütmeye tâbi kılındığı, soyut ve evrensel hukuk normlarını temel alan bir yönetim tarzının yerini keyfi nitelikli kanun hükmünde kararnamelerle işleyen bir yönetim tarzının aldığı, hukukun üstünlüğü fikrinin bütünüyle tasfiye edildiği, liyakat ilkesinden uzaklaşmış himaye ve iltimasa dayanan idari-bürokratik bir yönetim tarzının yükseldiği, siyasi temsilin imkânsız hale geldiği ve kitle partilerinin geleneksel işlevlerini yerine getirmekten uzaklaştığı bir dönem, bir "istisna hali" dönemi olarak nitelemek mümkün.

Türkiye'nin içinde bulunduğu bu istisna hali II. Abdülhamid dönemini mi çağrıştırıyor? Ya da Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarının İttihatçı rejimini mi? Yoksa 1930'lu yıllar erken Cumhuriyet döneminin tek parti diktatörlüğünü mü? 1950'li yıllar Demokrat Parti iktidarının gittikçe otoriterleşen yönetim tarzını mı? Veya 1960, 1971, 1980 darbelerini takip eden askeri rejim dönemlerini mi? Ya da Türkiye'nin en karanlık on yıllarından biri olan ve binlerle ifade edilen faili meçhul cinayetlerle taçlanmış 1990'ları mı? Tarihsel deneyim demokratikleşme yönünde kısmi sapmalar olmakla birlikte "istisna halinin" Osmanlı-Türkiye tarihinin farklı dönemlerinde siyasal rejimlerin genel niteliği olduğunu ortaya koyuyor. Sanki Türkiye'nin tarihsel gerçekliği Benjamin'in *Tarih Kavramı Üzerine Tezler*'deki ifadesiyle "'olağanüstü halin' istisna değil kural" olduğu tespitini doğruluyor.[3] Benjamin'in söz konusu tezlerinin 1930'ların olağanüstü koşullarının etkisinde yazıldığı düşünülebilir. Ancak 75 sene sonra Agamben de Benjamin'in tespitini uzun dönemli tarihsel bir perspektiften ele alarak, istisna halinin modern Avrupa toplumlarında siyasetin genel bir niteliği olduğu tespitini yapıyor. İstisna hali, yani hukuk yoluyla hukukun dışına çıkmak, Birinci Dünya Savaşı'ndan, hatta Fransız Devrimi'nden bu yana kalıcı bir nitelik kazanıyor ve tedrici bir şekilde gelişerek temel yönetim paradigması haline geliyor.[4] Daha da önemlisi Agamben, istisna halini tanımlamak için içerisi ve dışarısının birbirini dışlamadığı ancak birbiriyle hemhal olduğu bir belirsizlik düzleminin gerekli olduğunu vurguluyor. İstisna hali ile hukukun üstünlüğü durumlarının bir uzamın iki farklı yüzeyi veya bir sarkacın iki ucu olmaktan çok, Moebius şeridi metaforunda olduğu gibi aynı düzlemde yer alan bir ve aynı olgu olduklarını vurguluyor.

Otoriterleşme eğilimi gösteren siyasi-anayasal rejimi politik mücadeleyle demokratik bir eksene doğru kaydırabilir miyiz? Keyfi hukuk-dışı güç ile hukukun üstünlüğü ilkesinin belirleyici olduğu rejimleri kategorik olarak ayrıştırmak mümkün mü? E. P. Thompson'un 1970'lerin refah devleti kapitalizmi koşullarında ifade ettiği üzere, hukukun üstünlüğü ilkesi, bütün siyasal ve ideolojik deformasyonlarına rağmen, toplumsal çelişkileri idare etme ve uzlaştırma yönünde insanlığın tarihsel süreç içinde geliştirdiği paha biçilmez ortak kültürel değeri midir?[5] Ya da, tam aksine, Agamben'in 2000'li yıllarda neoliberal kapitalizmin toplumsal eşitsizlikleri derinleştirdiği koşullarda ileri sürdüğü üzere, yeni "saf" bir hukuk, ancak hukuk ve hukukla kirlenmiş siyasetin ortak uzamının dışına çıkılarak, Benjamin'in ifadesiyle "gerçek bir olağanüstü hal yaratılarak" mı olanaklı kılınabilir?[6]

Kumkapı muhacir mahallesi, 1870

Fotoğraf
Guillaume Berggren

Agamben'in hukuk devleti ile hukuk dışı gücün bir ve aynı belirsiz düzlemde bulundukları fikrinin modern devlet ve siyasete ilişkin ontolojik bir nitelik taşıdığı, oysa bu sorunun tarihselleştirilmeyi gerektirdiği eleştirisi tarih disiplini mensuplarınca ve liberal siyaset teorisinden esinlenen politik kesimlerce olumlu karşılanabilir.[7] Ancak, hukukla siyaset arasındaki belirsiz uzam kavramsallaştırmasının tarihsel yaklaşımı dışlamadığını, bilakis imkân dahiline getirdiğini söyleyebiliriz. 1880 ve 1890'larda Osmanlı hukuk rejiminin niteliği, hukukun içinde kalarak hukukun dışına çıkan Abdülhamid rejimi ile 1910'lu yıllarda yine aynı anda hukukun hem içinde hem dışında varlık gösteren İttihatçı rejim önemli farklılıklar arz etmekteydi. Keza, 12 Eylül askeri rejiminin hukuk içiliği ve hukuk dışılığıyla, günümüz siyasi rejiminin hukuk içiliği ve hukuk dışılığı arasında önemli farklar olduğu gibi. Amerikan hukuk rejiminin içinin boşalmakta olduğu yönündeki tespitler hiç de yeni olmamakla birlikte, Bush döneminin "hukukun ihlali" yönündeki gelişmeleriyle, Trump yönetiminde hukuk ve siyaset ilişkisinin belirsiz ve bulanık düzlemde aldığı yeni biçimlerin keza önemli farklılıklar içerdiği açıktır.[8]

Bu soyut siyaset teorisi ve hukuk felsefesi tartışmalarını Osmanlı-Türkiye veya II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğine nasıl uyarlayabiliriz? Bu uyarlama ışığında Abdülhamid dönemi tarihçiliğine ilişkin eleştiri ve alternatif perspektif önerilerimiz neler olabilir? Aşağıda bu meseleyi birbirini tamamlayan üç açıdan değerlendirmek istiyorum. Öncelikle Abdülhamid dönemi tarihiyle ilgili akademik çevrelerde belirginleşmeye başlayan ve eski Cumhuriyet ideolojisiyle ortaklıklar taşıdığını düşündüğüm bazı yeni yaklaşımlara kısaca değineceğim. Burada farklı tarihsel momentler arasındaki ilişkiyi bir nedensellik ve süreklilik içinde ilerleyen kültürel veya siyasal aşkın bir sürecin takvim-zaman üzerindeki izleri olarak değerlendirmeyen bir tarih perspektifine olan ihtiyaca vurgu yapmak istiyorum. İkinci olarak, kendi araştırmalarımdan hareketle Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde hukuk devleti-hukuk dışı güç ilişkisinin somut tezahürlerine ilişkin örnekler vererek teleolojik yaklaşımlardan kaçınmanın imkânlarını ortaya çıkarmaya çalışacağım. Son olarak, Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde devlet kavramı fetişizmiyle ilgili bir tartışma açarak, tarih yazımına ilişkin günceli (her tarihsel momentin kendi güncelini) ve somut tarihsel aktörlerin ilişkilerini esas alan alternatif bir perspektife ilişkin önerilerde bulunacağım.

I

Bugün Türkiye'de siyasi sistemin otoriter bir çizgiye yönelişinin II. Abdülhamid dönemi istibdat rejimini anımsatıyor olması hiç de şaşırtıcı değil. Neredeyse Benjaminci bir refleksle bir tehlike anında bir başka tehlike anını hatırlayıvermek kuşkusuz politik bir duyarlılığın ifadesi. Ancak bu iki farklı tehlike anının birbiriyle ilişkisi nedir? Son yılların II. Abdülhamid dönemine ilişkin en kapsamlı çalışmasında François Georgeon, Abdülhamid'in yaptıklarını hem II. Mahmud'un devamı hem de Mustafa Kemal Atatürk'ün habercisi olarak değerlendirmektedir. Georgeon'a göre Abdülhamid iki idare sistemini bir arada var etmişti: geleneksel olan ve modern olan. Geleneksel olan himaye ve iltimas,

modern olan ise yetkinlik ve liyakate dayanıyordu. "Modernite biçimlerini benimseyen bir idarenin yanında, patrimonyalizm ve hısım akraba kayırmacılığı, yandaş kollamacılığı (*clientélisme*) Ortadoğu'nun siyasi kültürü içinde serpilip gelişerek günümüze dek ulaşmışlardır."[9] Modern ve geleneksel siyaset ayrımı ve geleneksel ile modern arasındaki devinimle ilerleyen tarih perspektifinin problemlerini şimdilik bir kenara bırakalım. Georgeon'un Abdülhamid dönemini tarihselleştirmeye dönük bu çabasında, modernleşme paradigmasından beslenen kültürcü bir yaklaşımın, kendi başına bir varlık olarak tarih boyunca yaşama kabiliyeti gösterebilen Ortadoğu veya Osmanlı siyasi kültürü şeklindeki bir soyutlamanın ne kadar kilit bir rol oynadığı açıktır. Edhem Eldem ise eşitlik ve adalet ilkelerine yabancı söz konusu geleneksel Osmanlı siyasal kültürü kavramsallaştırmasını dışlamamakla birlikte, Türkiye siyasetindeki güncel anomalilerin kaynakları bakımından Abdülhamid'in şahsına daha büyük bir kuruculuk vasfı atfetmektedir. Abdülhamid "... tedrici olarak ... kendi 'paralel' devletini kurmak uğruna, oluşmaya başlamış olan modern devletin içini boşaltarak onu adeta yıkmaya koyulmaktadır, bu amacında da büyük ölçüde başarı sağlamıştır. Abdülhamid'in bugün hala paylaşılamayan siyasi mirası, maalesef bu içi boş devlet yapısını Türk siyasi hayatının temel olgularından biri olarak hayata geçirmiş olmasıdır. Bugün yaşadığımız sorunların temelinin burada yattığını anladığımız takdirde, siyasi ve toplumsal huzurun gereği olan eşitlik, demokrasi ve hukuk devleti kavramlarının oluşması ve oturması büyük ölçüde kolaylaşacaktır."[10] Eldem'e göre Tanzimat döneminde kısmen de olsa modern hukuk devletinin temelleri atılmış, ancak Adülhamid dönemine gelindiğinde "yirmi sene içinde kör topal da olsa ortaya çıkmış olan eşitlikçi süreç bir anda yok edilmiş ve kökünden kazınmıştır. Abdülhamid kendine otokratik bir iktidar zemini oluşturmayı başarmış ve bunu yaparken de Tanzimat elitinin oluşturmaya çalıştığı hukuk devletini fiilen ortadan kaldırmıştır. Tanzimat elitlerinin hukukun üstünlüğü fikriyle ilişkileri konusunda, daha nüanslı bir yaklaşım ortaya koymakla birlikte, Selim Deringil de benzer fikirleri paylaşmaktadır. Deringil'e göre Tanzimat reformcularının demokrasiyle ilgilendiklerini söylemek zordur. Onların gündeminde daha çok mutlakıyetten (*sultanic despotism*) hukuki otoriter bir rejime (*legal authoritarian regime*) geçiş vardır. Deringil bu geçişin akamete uğramasının sorumluluğunu yine Abdülhamid'in siyasetine bağlamaktadır."[11] Noémi Lévy 1876 sonrası süreçte örfi idarenin Osmanlı hukuk sistemine ve siyasi pratiğine yerleştiği ve İkinci Meşrutiyet döneminde bu eğilimin gelişerek kalıcı hale geldiği tespitini yaptığı çalışmasında, her ne kadar Tanzimat dönemine bir gönderme yapmasa ve II. Abdülhamid'in şahsına kuruculuk vasfı atfetmese de, II. Abdülhamid dönemini Türkiye'deki olağanüstü hale mütemadiyen meyyal siyaset ve hukuk rejiminin kurucu dönemi olarak nitelediğini söyleyebiliriz."[12]

Belki de haksızlık yapmayı göze alarak kısaca özetlediğim bu yaklaşımlarda yeni bir Türk *Sonderweg* (Özel/Ayrı Yol) tezinin izleri mi var? Yani günümüzün politik sorunlarının nedenlerini bugünde değil de geçmişte arayan bir özcü yaklaşımla mı karşı karşıyayız? Bu yeni tarih yorumunun, Niyazi Berkes'te ve hatta Şerif Mardin'de en kristalize olmuş ifadesini bulmuş olan modernleşmeci Cumhuriyet ideolojisinden Kemalizm'le bağını koparmış olması itibariyle farklılaştığını söyleyebiliriz. Bilindiği üzere Niyazi Berkes Tanzimat'la başlayan batılılaşma/çağdaşlaşma sürecinin II. Abdülhamid tarafından kesintiye uğratıldığını düşünüyordu. Tanzimat'la başlayan dönemi liberal anayasal bir yönetim zihniyetinin gelişimi olarak yorumlayan Şerif Mardin, anayasanın askıya alındığı 1878 sonrası dönemi benzer bir şekilde bu sürecin kesintiye uğraması olarak yorumlamıştı. Aslında hayli geniş bir yelpazeye sahip söz konusu modernleşmeci tarih anlatısına göre modern anayasal hukuk devletinin oluşum süreci, bütün iniş çıkışlarıyla birlikte, Abdülhamid'in devrilmesini müteakiben İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde devam etmişti. Kemalizmle bağını koparmış yeni *Sonderweg* tezlerinde ise siyaset ve hukuk rejiminin otoriter niteliği bakımından Abdülhamid döneminden günümüze süreklilik altı çizilmiştir. Çağlar Keyder ise bir zamanlar Türkiye'nin politik sorunlarının kökenini daha da uzak bir geçmişte Asya Tipi Üretim Tarzında, "devlet sınıflarının" hakimiyetindeki ceberrut devlet geleneğinde arıyordu. Ya da Feroz Ahmad'ın Türkiye'deki demokrasi sorunlarını Osmanlı döneminden veya özellikle İttihatçılıktan gelen askeri otoriter vesayet geleneğinde araması gibi. Bizzat Keyder'in

Balkan Savaşı, Edirne'de muharebe meydanı

Library of Congress

de ifade ettiği üzere 2000'lerde geleneksel devlet sınıfları iktidarlarını kaybetti, askeri vesayet son buldu; ancak günümüzde Keyder'in beklentisinin aksine istisna hali daha da derinleşti ve kalıcı hale geldi.[13]

Türkiye'nin şu anki siyasi rejim sorunlarının, güncel sosyal-politik ilişkiler içinde, yani dünya ekonomisiyle eklemlenmiş ve her zerresinde eşitsizlikler üreten neoliberal Türkiye kapitalizminin topluma demokrasi, adalet ve eşitlik sunmaktan yoksun oluşuyla açıklanması yerine, Alman *Sonderweg* tezinin Nazi felaketini on dokuzuncu yüzyılda Alman burjuvazisinin demokratik bir devrim gerçekleştirememesiyle açıklaması gibi, II. Adülhamid'in Tanzimat'ın sözde hedeflediği hukuk devletinin gelişimini kesintiye uğratmasında aranmasını Türk *Sonderweg* tezinin yeni biçimi olarak değerlendiriyorum.[14]

"Halid Satım (?) ve Mehmed Nuri. İki vatanperver kardeşler". Türkçesi gayet kötü yazılmış bir Meşrutiyet kartpostalı

İBB Atatürk Kitaplığı

Kökleri geçmişten gelen geleneklerin, kurumsal oluşumların, siyasi zihniyet ve kültürün bugünün siyasi oluşumları üzerinde hiç mi etkisi yok? Kuşkusuz var, ancak bu etkiyi soyut kavramsallaştırmalara tarih dışı aşkın bir canlılık vasfı atfederek açıklayamayız. Tarih anlatısını modernleşme ideolojisinin zaman mefhumundan bütünüyle kurtarmamız gerekli. Tarihi geçmişe ilişkin hatırlamalar olarak bugünde yaşayan, ancak farklı bugünlerin kendi güncellikleriyle eklemlenerek her bugünde o bugüne ait bir gerçeklik veya tarihsellik kazanan bir olgu olarak kavramsallaştırmanın modernleşme paradigmasından kurtulmanın yegâne imkânı olduğunu düşünüyorum. Benjamin'i takip ederek bugünün geçmişle ilişkisini, yani alternatif bir tarih perspektifini, bir süreklilik ilişkisi olarak değil, tehlike anında geçmişten hatırlanan anekdotlar olarak kurmak gerekir. İhtiyacımız olan farklı zamanların birbiri içinde kaybolduğu zamansız bir anlatı değil, her zamanın kendi tarihselliğine itibar atfeden bir yaklaşımdır.

II

Tanzimat dönemi bürokratlarının, II. Abdülhamid döneminden farklı olarak, modern hukuk devletinin kurulması ve eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi yönünde küçümsenemeyecek adımlar attığı düşüncesine geri dönersek, bu noktada on dokuzuncu yüzyılın en önemli hukukçularından birisi olan ve dönemin birçok kanun ve nizamnamesini bizzat kaleme almış bulunan Ahmed Cevdet Paşa'nın siyasi kariyerinden anekdotların aydınlatıcı olacağını düşünüyorum. Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın 1860 yılında gerçekleştirdiği Rumeli teftiş heyetinde yer alan Cevdet Paşa'nın Bosna'da Tanzimat'ın yeni idari sisteminin uygulanması görevini icra ederken yerel eşraf ve ahaliye karşı son derecede uzlaşmacı ve müzakereci bir tutum takındığını görüyoruz. Oysa aynı Cevdet Paşa, Bosna dönüşünde mülki amir olarak başına geçtiği Kozan Türkmen boylarının yerleşik hayata ve Tanzimat düzenine geçirilmelerini hedefleyen fırka-i ıslahiye operasyonu sırasında padişah iradesine direnme eğilimi gösteren boylara karşı dönemin en gelişmiş askeri teçhizatıyla donatılmış birlikler aracılığıyla sistematik bir şiddete başvurmaktan kaçınmamıştır. *Ma'rûzât* ve *Tezâkir* isimli eserlerinde Kozan dağlarında Türkmen aşiretlerine karşı yürütülen askeri operasyonları, göçerlerin kışlak köylerinin yakılmasını, büyük hayvan sürülerinin telef edilmesini ve dağlara kaçan köylülerin ani baskınlarla pusuya düşürülüp katledilmelerini güçlü bir edebi dille anlatmıştır.[15] Cevdet Paşa'nın dili, kendisinin bu hukuk dışı gücün icrasından ve ihtişamından büyük bir keyif aldığını açıkça ve renkli bir şekilde ortaya koymaktadır. Büyük hukuk adamı Cevdet Paşa'nın yönetimindeki bu devlet şiddetinin izleri Dadaloğlu destanlarına da yansımıştır.[16] Cevdet Paşa dahil dönemin Osmanlı bürokratlarının siyasi esnekliklerini başarı hanelerine yazılacak bir kabiliyet olarak nitelemek yerine, hukukun üstünlüğü ile egemen güç olgularının bir ve aynı şey olduğunun somut görünümleri olarak değerlendirmenin daha isabetli olacağını düşünüyorum.

Tanzimat döneminden başka bir "anekdot" sunmak üzere anayasal monarşi fikrinin en önemli temsilcisi ve büyük reformcu sayılan Mustafa Reşid Paşa'nın kariyerine başvurabiliriz. Mustafa Reşid Paşa sadaretten azledileceği 1852 yılına kadar geçen sürede devrin en büyük Galata bankerlerinden Mığırdıç Cezayirliyan'la birlikte büyük kamu ihalelerini kontrol etmekteydi.[17] Reşid Paşa siyasi gücü aracılığıyla ihale karar süreçlerini belirlerken, Cezayirliyan da kamu borçlanmasının önemli kaynağı olan dahili para piyasalarını kontrol etmekteydi. Reşid Paşa ayrıca Rumeli eyaletlerinde çoğunlukla eski timarlardan oluşan büyük miktardaki araziyi iktidarını da kullanarak özel çiftliklerine katmayı başarmıştı.[18]

Tırnovalı Türk muhacir kafilesinin Şumnu'ya gelişi

The Illustrated London News, 1 Eylül 1877

Cezayirliyan, Reşid Paşa'nın sadareti döneminde kamu borçlanmasının en önemli yerli finansörleri arasındaydı. Reşid Paşa ve Cezayirliyan oluşturdukları yerli oligarşik ittifak sayesinde kamusal gelir ve servetin özel ellerde toplanması noktasında büyük başarı elde etmişlerdi. Anadolu ve Rumeli köylüsünün artı ürününün mülk edinilmesi üzerine kurulu Tanzimat rejiminin ve bu rejimin aktüel yürütücüleri olan söz konusu oligarşik ittifakın Osmanlı köylüsüne adalet veya eşitlik bahşetme imkânı yoktu.[19] Reşid Paşa'yı 1852 yılında deviren yeni paşalar zümresi, Galata bankerlerini tasfiye ederek kamu borçlanmasının yönünü Avrupa finans piyasalarına çevirdi. Bu yeni dönemde Avrupa finans sermayesi ve Osmanlı paşalar zümresinin ittifakına dayanan Tanzimat rejiminin, yine Osmanlı köylüsüne eşitlik ve adalet sunma imkânı sınırlıydı. 1820 ve 1830'ların Yunan ve Sırp isyanları, 1841 Niş ve 1853 Vidin isyanları, 1876 Bulgar isyanı, 1890'lar sonrasının Ermeni ve Kürt isyanları ve on dokuzuncu yüzyılın sayısız huzursuzluk ve kalkışmaları, adalet beklentisi içinde olan geniş köylü yığınlarının şiddet ve kanla bastırılan bütün bu kalkışmaları ve isyanları, aslında Halil İnalcık'ın Niş ve Vidin örneklerinde ayrıntılı bir şekilde gösterdiği üzere en azından başlangıçta vergi veya köylü isyanlarından başka bir boyut taşımıyordu.[20]

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinden bir başka kesit, bir başka "anekdot" olarak kısaca II. Abdülhamid döneminde 1890'lı yıllarda doğu vilayetlerinde uygulanan Anadolu ıslahatından bahsedeceğim. Bu örnek de yine hukuk ve hukukun dışına çıkan siyaset tartışmamıza ışık tutar niteliktedir. Abdülhamid yönetimi tarafından 1895 yılında Anadolu ıslahatını gerçekleştirmek üzere umum müfettiş olarak göreve başlayan Ahmed Şakir Paşa, doğu vilayetlerinde vergi adaletsizliğinin giderilmesi yoluyla ahaliyle merkez arasında güvene dayanan bir ilişkinin kurulabileceğine gerçekten inanmıştı. Dördüncü Ordu'nun başında bulunan ve Hamidiye alaylarının da mimarı Ahmed Zeki Paşa ise doğuda güvenliğin ancak askeri ve polisiye yöntemlerle sağlanabileceği kanaatindeydi. Olaylar Ahmed Zeki Paşa'nın öngördüğü doğrultuda ilerledi. Osmanlı siyasetinin Ahmed Zeki Paşa'nın öngördüğü çizgide ilerlememesi imkân dahilinde miydi? Osmanlı ekonomi-politiğinin 1890'larda Ermeni ve Kürt köylüsüne, Müslüman ve gayrimüslim Anadolu ve Rumeli ahalisine toplumsal ve siyasal adalet sunabilmesi mümkün müydü? Abdülhamid veya dönemin paşalar zümresinin iyi veya kötü niyetlerinden bağımsız olarak, geçimlik üretimle meşgul Osmanlı küçük köylüsünün artı emeğinin temellüküne dayanan bir siyasal rejimin hukukla kirletilmiş bir siyasetten başka bir şey üretebilmesinin mümkün olmadığı kanaatindeyim.[21] Gerek Tanzimat gerekse II. Abdülhamid dönemlerinde olağanüstü halin istisna değil, norm oluşunun temelinde hiç şüphesiz her zerresinde eşitsizlik üreten hakimiyet ilişkileri yatmaktaydı.

III

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinde siyasal bir rejim olarak istisna halinin norm haline gelişinin toplum-

Türk piyadeleri

The Illustrated London News, (Özel Savaş Nüshası) 23Mayıs 1877

sal ve siyasal nedenlerinin tespitini engelleyen unsurlardan bir diğerinin de devlet kavramı konusundaki fetiş ve bu fetişin bir türevi olarak II. Abdülhamid iktidarını her şeye muktedir bir tek adam rejimi olarak tasavvur etmek olduğunu düşünüyorum. Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde bunca kilit bir konuma sahip olmasına rağmen devlet kavramı, sınırlı sayıdaki istisna dışında, kuramsal bir analize ve tartışmaya tabi tutulmamıştır.[22] Devletin toplumsal ve siyasal ilişkilerin dışında ve hatta üzerinde kurumsal bir varlık, kendi başına bir aktör olarak tasavvur edilmesi, gündemi ve kavramsal çerçevesi 1945 sonrasında Anglo-Amerikan akademiyasının hegemonyasında ve modernleşme paradigmasının derin etkisinde şekillenen siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih gibi akademik disiplinler içinde güçlü bir yere sahip olmuştur. 1980'li yılların neo-Weberci devlet teorileri aynı yaklaşımı, yani devletin toplumsal ilişkilerden özerkleşebilme kapasitesi fikrini daha güçlü kavramsal temellere oturtmuştu,[23] 1970 ve 1980'li yılların Marxist tartışmalarında da devletin toplumsal ilişkilerden ayrışması fikrinden her ne kadar uzak durulsa da, özellikle "devletin görece özerkliği" tartışmalarında ifade bulduğu üzere devletin, iktidar bloğunu oluşturan sınıf fraksiyonlarının tekil çıkarlarının ötesine geçip ortak çıkarı ifade edebilme kapasitesinde olduğu fikri geliştirilmişti.[24]

2000'lerde ise, Weberci çevrelerde bile, Talcott Parsons tarafından basitleştirilmiş kurumsalcı Weber yorumuna karşı çıkılmış, Weber'in devleti daha çok somut toplumsal ve siyasal aktörlerin karşılıklı ilişkilerinden ibaret gördüğü ve meşruiyet kavramına ağırlık veren bir çerçevede ele aldığı görüşü vurgulanmaya başlanmıştır.[25] Benzer bir şekilde güncel Poulantzas yorumlarında da Poulantzas'ın devletin toplumsal-siyasal aktörler arasındaki ilişkilerden bağımsız olarak ele alınamayacağını vurguladığı belirtilmiştir. Bu yorumlara göre, Poulantzas'ta devletin kurumsal bir konsolidasyon olarak görünmesi olgusunun aslında toplumsal siyasal ilişkilerle birbirine içkin olduğu, her iki olgunun birbirlerinden ayrı tanımlanamayacakları fikri vurgulanmıştır.[26] Somut aktörler arasındaki siyasal ilişkilerin kurumsal konsolidasyonu olarak kavramsallaştırdığımız olgu bir yandan da veya aynı anda gündelik hayat içinde cereyan eden siyasetten başka bir şey değildi.[27]

Philip Abrams 1977 yılında Poulantzas ve Miliband'a eleştiri veya katkı amacıyla kaleme aldığı makalesinde devletin toplumun dışında ve üzerinde aktörlük vasfı atfedilmiş bir özne, bir şey olarak tasavvur edilmesinin, aslında toplumsal ve siyasal pratiğin barındırdığı çelişkilerin görülebilmesini engellediğini vurgulayarak, Timothy Mitchell'den çok önce devletin aslında bir görünüm, bir etki veya algı (*state effect*), bu boyutuyla ideolojik bir olgu olduğunu açıkça yazmıştı.[28] 2000'lerde antropoloji disiplini tarafından formüle edilen yeni devlet teorileri büyük oranda Abrams'ın açtığı yoldan ilerleyerek devleti kurumsal bir oluşum olmaktan çok bir görünüm, bir etki olarak incelemiştir.[29] İnsanların gündelik deneyimlerinde devletin toplumun dışında somut bir aktör olarak var olduğu hissiyatının oluşmasında rutin bürokratik pratikler ve siyasi ritüeller ve performanslar aracılığıyla oluşturulan imgelerin önemli bir etkisi olduğu fikri devlet antropolojisi çalışmalarına yön vermiştir.[30]

Devlet kavramı konusunda kuramsal ve politik bir muhasebeden hep uzak durmuş ve devlet fetişizmine büyük oranda sadık kalmış Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde ise devletin, somut toplumsal ve siyasal aktörlerin ilişkileri dışında ve üzerinde kurumsal bir varlığa, bir öznelliğe sahip olduğu düşüncesi hep güçlü bir yere sahip olmuştur. Bu durum toplumsal ve siyasal hayatta varlığını tespit ettiğimiz adaletsizlik ve eşitsizlik gibi "anomalilerin" nedeni olarak söz konusu hayali aktörün ön plana çıkartılmasına yol açmaktadır. Gündelik gözlemlerimizde siyaset alanının aslında bir yandan somut aktörlerin karşılıklı ilişkilerinden ibaret olduğunu kolaylıkla idrak edebiliyoruz, fakat diğer yandan soyut bir devlet fikrinden kaçınamıyoruz. Bir yandan da devlet kavramını kişiselleştirme ihtiyacı hissediyoruz. II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğinde bu durumun daha belirgin olduğunu söylemek mümkün. Belki de tarihçiler devlet kavramının soyutluğunu muhayyel bir Abdülhamid fikrinde cisimleştirmeye eğilim gösteriyor. Fakat bu muhayyele, mütemadiyen eşitsizlik ve adaletsizlik üreten toplumsal ilişkilerin yerine patrimonyal devlet, ceberrut devlet, otoriter devlet, geleneksel devlet ve tek adam rejimi gibi soyut kavramların ikame edilmesini kolaylaştırıyor. Özetle, devlet kavramının ve aynı şekilde II. Abdülhamid soyutlamasının, son dönem Osmanlı politik pratiğini bütün teferruatıyla inceleme ve açığa

çıkarma imkânını sınırladığı fikrindeyim. Alternatif bir tarih tahayyülünün öncelikle söz konusu ve benzeri soyut ikamelerden kurtulup, tarihsel momentleri kendi gündeliklikleri içinde ve somut tarihsel aktörlerin karşılıklı konumlanışları ve ilişkileri olarak, toplumsal hayatın her zerresinde cereyan eden eşitsizlik ilişkileri ve bu eşitsizlikleri yeniden üretme stratejileri olarak incelemesi gerektiğini düşünüyorum. Yani son dönem Osmanlı tarihini devletsiz ve Abdülhamidsiz yazmanın kavramsal-politik olanaklarını yaratmak zorundayız.

II. Abdülhamid dönemiyle ilgili son on, on beş yılda yayımlanmış çalışmalar ve henüz yayına dönüşmemiş tezler, dağınık bir görünüm sergiliyor olsalar da, siyasetin gündelik hayatın somutluğu içinde kavramsallaştırmasını mümkün kılacak bir malzeme ortaya koymuş durumda. Bu yeni literatürün Osmanlı toplumunun bağrında yeşeren toplumsal eşitsizlik kategorilerinin tümünü (gelir ve servet kaynaklarına olan uzaklık, fiziki ve beşeri coğrafya, toplumsal cinsiyet, siyasi ve kültürel statü, etnik ve dini kimlik farklılıklarının yarattığı bütün eşitsizlikler) modern-doğrusal zaman mefhumunun dışına çıkarak kendi gündeliklikleri içinde tahlil etme yolunda önemli bir birikim oluşturduğunu söyleyebiliriz.[31] Ancak bu yeni külliyatın henüz siyaset-devlet-hukuk kavramlarına ilişkin teorik-politik bir tartışmayı başlatabildiğini söylemek için henüz erken. Bu tarz bir kavramsal-politik yaklaşım belki de günümüzde basitçe hukuk devleti normlarına dönüş çağrısı yerine, hukuk tarafından kirletilmemiş bir siyaset aracılığıyla yeni "saf" bir hukuk arayışını gündeme getirmelidir. Böylece Abdülhamid dönemini de bu politik yaklaşıma "denk düşen bir tarih anlayışıyla" incelemek mümkün olacaktır. "Saf" bir hukukun olamayışını, her zerresinde eşitsizlik üreten toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin yeniden üretilmesini mümkün kılan siyasi tahakküm ile açıklayan bir tarih yaklaşımı. Benjamin ve Agamben'in izinde bu siyasi perspektif ve ona denk düşen tarih anlayışı—şiddet ile hukuk arasındaki bağı, istisna halinde onu yaşama bağlayan bağı kesen bir siyaset anlayışı ile gündelik hayatın içinde tekil öznelliklerin her birinin bütünü sarsacak alternatifler yaratma potansiyeline inanan bir tarih ve siyaset anlayışı—ve ancak bu bağ kesildikten sonra "saf" bir dilden, "saf" bir şiddetten ve dolayısıyla "saf" bir hukuktan, yani "gerçek olağanüstü halden" bahsetmek mümkün olacaktır.[32]

NADİR ÖZBEK
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAPLARI TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

1 Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (2004): 71-90.

2 Çağlar Keyder, "AB ile ABD Arasında Türkiye, «*Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 225-46.

3 Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine, "*Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*, derl. Nurdan Gürbilek (İstanbul: Metis Yayınları, 2001), 39-50.

4 Giorgio Agamben, İstisna Hâli, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018).

5 E. P. Thompson, "The Rule of Law, "*The Essential E. P. Thompson*, derl. Dorothy Thompson (New York: The New Press, 2001), 432-42.

6 Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine," 39-50.

7 Ana M. Alonso, "Sovereignty, the Spatial Politics of Security, and Gender: Looking North and South from the US-Mexico Border "*State Formation: Anthropological Perspectives* derl. Christian Krohn-Hansen and Knut G. Nustad (London: Pluto Press, 2005), 27-52.

8 Thomas Geoghegan, *The Law in Shambles* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2005).

9 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay (İstanbul: Homeer Kitabevi, 2006), 510.

10 Edhem Eldem, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine," *Toplumsal Tarih*, 288 (2018): 24-37.

11 Selim Deringil, "'Avoiding the Imperial Headache': Conversion, Apostasy, and the Tanzimat State, "*Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 28-66.

12 Noemi Levy-Aksu, "An Ottoman Variation on the State of Siege: The Invention of the İdare-i Örfiyye During the First Constitutional Period," *New Perspectives on Turkey*, 55 (2016): 5-28.

13 Çağlar Keyder, «Dilemmas of Critique,» *New Perspectives on Turkey* 37 (2007).

14 David Blackbourn ve Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany* (Oxford & New York: Oxford University Press, 1984).

15 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980).

16 Andrew Gordon Gould, "Pashas and Brigands: Ottoman Provincial Reform and Its Impact on the Nomadic Tribes of Southern Anatolia, 1840-1885" (Ph.D., University Of California, Los Angeles, 1973).

17 Mustafa Erdem Kabadayı, "Mkrdich Cezayirliyan or the Sharp Rise and Sudden Fall of an Ottoman Entrepreneur, "*Merchants in the Ottoman Empire*, derl. Suraiya Faroqhi and Gilles Veinstein (Paris: Peeters, 2008), 281-99.

18 Alp Yücel Kaya, "On the Çiftlik Regulation in Tirhala in the Mid Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-Holders, *Subaşis* and Sharecroppers "*Ottoman Rural Societies and Economies: Halcyon Days in Crete VIII A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2012*, derl. Elias Kolovos (Rethymno: Crete University Press, 2015).

19 Nadir Özbek, "Tanzimat Devleti, Vergi Sistemi ve Toplumsal Adalet, 1839-1908," *Toplumsal Tarih*, 252 (2014): 24-30.

20 Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezleri Serisi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943).

21 Nadir Özbek, "The Politics of Taxation and the 'Armenian Question' during the Late Ottoman Empire, 1876-1908," *Comparative Studies in Society and History* 54, 4 (2012): 770-97.

22 Bu isimsalardan en önemlisi için bkz. Marc Aymes, Benjamin Gourisse, ve Elise Massicard, derl., *Devlet Olma Zanaatı: Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcraatı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

23 Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results," *European Journal of Sociology* 25, 2 (1984): 185-231. Theda Skocpol, "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research, "*Bringing the State Back In*, derl. Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 3-37.

24 Paul Thomas, "Bringing Poulantzas Back In, "*Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, derl. Stanley Aronowitz, and Peter Bratsis (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002), 73-89.

25 Philipp Lottholz ve Nicolas Lemay-Hebert, "Re-reading Weber, Re-conceptualizing State-building: From Neo-Weberian to Post-Weberian Approaches to State, Legitimacy and State-building," *Cambridge Review of International Affairs* 29, 4 (2016): 1467-85.

26 Peter Bratsis, "Unthinking the State: Reification, Ideology, and the State, "*Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, derl. Stanley Aronowitz and Peter Bratsis (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002), 247-67. Peter Bratsis, "The Materiality of Power and the Physics of Change: Lessons from Henri Lefebvre, Nicos Poulantzas, and Peter Bratsis, *Everyday Life and the State* (London: Paradigm Publishers, 2006).

28 Philip Abrams, "Notes on the Difficulty of Studying the State," *Journal of Historical Sociology* 1, 1 (1977): 58-89. Timothy Mitchell, "Society, Economy, and the State Effect, "*State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*, derl. George Steinmetz (Ithaca: Cornell University Press, 1999), 76-97.

29 Aradhana Sharma ve Akhil Gupta, "Introduction: Rethinking Theories of the State in an Age of Globalization, "*The Anthropology of the State: A Reader*, derl. Aradhana Sharma and Akhil Gupta (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 1-41.

30 Devlet antropolojisi alanında Türkiye'deki çalışmaların bir dökümü için bkz. Berna Yazıcı, "Devlet Antropolojisi, "*Kültür Denen Şey: Antropolojik Yaklaşımlar*, derl. Ayfer Bartu Candan and Cenk Özbay (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 51-81.

31 Osmanlı son dönemiyle ilgili gelecek vadeden bu yeni literatürün burada envanterini çıkarma imkânına sahip değilim. Bu literatürün değerlendirilmesi ayrı bir yazının konusu olmayı hak ediyor.

32 Giorgio Agamben, İstisna Hâli, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018). Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine," 39-50. Harry D. Harootunian, "In the Tiger's Lair: Socialist Everydayness Enters Post-Mao China (Review essay on *Streetlife China* by Michael Dutton)," *Postcolonial Studies* 3, 3 (2000).

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN HATIRATI MESELESİNE BİR ZEYL

GÖKHAN ÇETİNSAYA

Toplumsal Tarih'in bu özel sayısı vesilesiyle, hem İsmet Bozdağ'ın yayına hazırladığı Abdülhamid'in Hâtıra Defteri *başlıklı kitabın hikâyesini bir kere daha hatırlatmak hem de sahihliği bugüne kadar neredeyse hiç tartışılmamış olan* Siyasî Hâtıratım *başlıklı kitabı gündeme getirmek ve tartışmaya açmak istedim.*

Yakın zamana kadar akademik ve popüler tarih kitaplarının bibliyografyalarında Sultan II. Abdülhamid'in hatıraları başlığını taşıyan iki kitaba yer verilmekteydi: İlki, İsmet Bozdağ'ın yayına hazırladığı *Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* (Kervan Kitapçılık, 1975) [Sonraki baskıları: *Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* (Pınar Yayınları)]. İkincisi, önce Hareket sonra Dergâh Yayınları tarafından basılan, *Siyasî Hâtıratım* (1974).

İsmet Bozdağ tarafından yayına hazırlanan metnin tamamen sahte olduğu, hatta hatıra sahtekârlıkları tarihine geçecek kadar ilginç bir hikâyesi olduğu, bundan on küsur yıl önce yayınlanan bir makalede, üstad Ali Birinci tarafından efradını cami, ağyarını mâni bir şekilde anlatılmıştı.[1]

İlginçtir bu yazının popüler tarihçiliğimize hiçbir etkisi olmadığı gibi, akademik tarihçiliğimizde de neredeyse hiç aksisedası olmadı. *Toplumsal Tarih*'in bu özel sayısı vesilesiyle bu meseleyi hem bir kere daha hatırlatmak hem de sahihliği bugüne kadar neredeyse hiç tartışılmamış olan diğer hatıra kitabını (Hareket-Dergâh neşrini) gündeme getirmek, tartışmaya açmak istedim.

Önce, İsmet Bozdağ neşrinin, tabir caizse uzun soluklu ve heyecan verici hikâyesini ana hatlarıyla (Ali Birinci'nin incelemesine binaen) özetleyelim. [*Sultan*] *Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* başlıklı kitap iki ayrı metinden oluşur: İlk defa 1919'da ve sonra 1922'de eski harflerle yayınlanan birinci kısım ile 1974-1975'te ilkinin kayıp parçalarının bulunduğu iddiasıyla eklenen ikinci kısım.

İlk kısım önce 1919'da *Utarit* dergisinde "Hâtırat-ı Abdülhamid Hân-ı Sânî" başlığıyla tefrika edilmiş, daha sonra 1922'de İstanbul'da kitap olarak basılmıştır: *Hâtırat-ı Abdülhamit Hân-ı Sânî* (Cihan Kitabhanesi, 1338-1340). Derginin ve kitabın yayıncısı "Sadr-ı esbak Halil Rifat Paşa hafidi" Vedat Örfi'dir.[2]

Vedat Örfi'nin iddiasına göre yayınladıkları metin Sultan Abdülhamid'in Beylerbeyi sarayında tuttuğu hatıralarıdır. Abdülhamid, hatıratın vefatından beş sene sonra Almanya'nın Leipzig şehrinde basılmasını vasiyet etmiştir. İşte yayınlanan metin Sultanın vefatından sonra vasiyeti üzere Leipzig'de bir yayıncıya gönderilmiş olan hatıraların ele geçen bazı sayfalarından ibarettir. "Hatıratı veren menba pek âli bir şahsiyettir." *Utarit* dergisindeki neşriyat Mütareke İstanbul'unda o kadar rağbet görür ki, dergi karaborsaya düşer!

Daha sonra Cumhuriyet döneminde yeni harflerle birkaç defa basılmıştır. İlki, *İsmet Bozdağ tarafından İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri* (Bursa: Bozdağ Kitabevi, 1946) başlığıyla. İkinci olarak, Sabahattin Selek tarafından *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri* (İstanbul: Selek Yayınevi, 1960) başlığıyla. Ve üçüncü olarak, Osman Yüksel Serdengeçti tarafından *Abdülhamid Anlatıyor* (Ankara, 1964) başlığıyla.

1974-1975'te İsmet Bozdağ, hatıraların kayıp kısmını bulduğu iddiasıyla ortaya çıkar. Hikâyeye göre (*Utarit*'teki neşirde de atıf verilen) Leipzig'deki yayınevinin (isminin gizli kalmasını isteyen ve takma ismi Herr Kolze olan) varisinin "müze havasındaki evinde", hatıratın eksik sayfalarını bulmuştur. Nitekim *Utarit*'teki sayfalar 1, 2, 3, 4, 5, 11, 12, 31 Mart ve 1 ve 2 Nisan 1333 tarihlerini taşımakta iken; Bozdağ tarafından eklenen yeni sayfalar 6, 7, 9, 10, 14, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28 Mart; 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11 Nisan tarihlerini taşımaktadır. Önce *Tercüman* gazetesinde tefrika edildi, sonra (*Utarit* metni ile birlikte) kitap olarak yayınlandı. Kitabın sonuna yeni bulunan hatıralardan bazı sayfaların fotokopisi de eklenmişti.

Doğu Almanya'daki bu keşif için özellikle akademisyenler arasında

şüpheler hep izhar edildi. Kimi fotokopideki el yazısından şüphelendi, kimi ifade ve üsluptan. Ama *Utarit* versiyonu genel olarak kabul gördü, ilk yayınlanışından itibaren herhangi bir itiraz olmadığı gerekçesiyle.

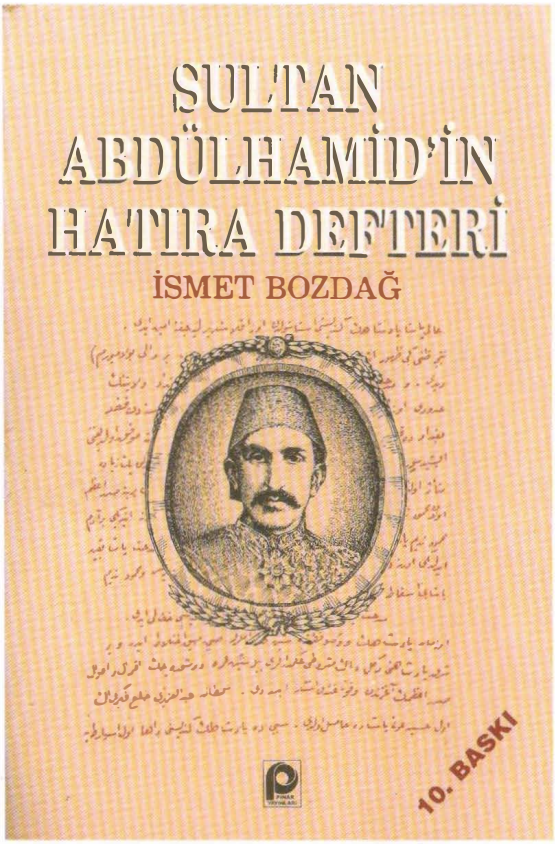
Bugünden geriye dönüp bakınca akademik dünyada ilk tepkinin Engin Akarlı'dan geldiği görülüyor. Kitabın yayınlanmasından hemen bir yıl sonra bitirdiği doktora tezinin sonunda yaptığı literatür değerlendirmesinde, *Utarit* versiyonunu güvenilir kabul ederken, 1975 baskısındaki ilavelere yönelik tereddütlerini ve itirazlarını açık bir şekilde belirtmiştir.[3]

Bu konuda en ölümcül ve doğal olarak daha çok ses getiren salvo ise Alâeddin Yalçınkaya'dan geldi. Yalçınkaya önce *Tarih ve Toplum* dergisinde ve sonra yayınladığı bir kitapta, 1975 baskısına ilave edilen sayfaların sahte olduğunu, o dönemde *Tercüman* gazetesinde hattat olarak çalışan (ve Abdülhamid'in el yazısı olarak eklenen eski harfli örnekleri bizzat kendisi yazan) Yavuz Senemoğlu'nun tanıklığına başvurarak ilan etti.[4] Senemoğlu'nun şahitliği şüpheleri haklı çıkarmış, en azından akademisyenler için tartışmaya son noktayı koyacak bir dönüm noktası olmuştur.

Utarit neşrinin de uydurma olabileceği ise ilk defa rahmetli Yavuz Selim Karakışla tarafından (bu derginin sayfalarında) ifade edildi. Herhangi bir somut delil göstermese de, şüphelerini ve kanaatlerini ayrıntısıyla belirtti.[5] *Utarit* neşrinin sahte olduğu (ve Süleyman Nazif tarafından yazıldığı ise) ilk defa bütün delilleri ve tanıklıklarıyla Ali Birinci tarafından anlatıldı.[6] Birinci'nin üç önemli delili mevcut:

İlki (ve bence en önemlisi) İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Sadrazamlar* ciltlerinde Midhat Paşa hakkındaki sayfalarda yer alan bir dipnotu:[7]

> Yıldız evrakını tedkika memur olduğum esnada - evvelce arayıcılar! tarafından karmakarışık edilmiş olan- sandıklar dolusu kağıdlar arasında Sultan Abdülhamid merhumun - her ne maksada mebni ise - söyleyüb yazdırdığı bazı muhtıraların dağınık suretde müsveddelerine tesadüfle istinsah etmiş ve bir kısmını -haşiyelerle- Türk Tarih encümeni mecmuasına dercetmiştim. Merhumun hatırası olmadığı ve hâtıra yazmak hatırından geçmediği halde Süleyman Nazif, tarihle oynarcasına ve -hassai temyizden mahrum oldukları için- her şeye, hatta kendi malumatlarına inanan birtakım sade diller ve cahillerle eğlenircesine merhumun hatıratı olmak üzere bir risale yazıp tabetdirmişdi. İleride tarihi ve erbabı tarihi tağlit edecek olan bu yolsuz hareketinden dolayı kendini tevbih etmiştim. Bu risalenin düzme olduğunu bilmünasebe bildirdiğimden dolayı -bilmediğini bilmeyen bir bilgiç-el-câhilü cesûrun- mealine muvafık olarak- bir gazetede beni techile cüret ve risale, Abdülhamidin olduğunu iddiada ısrar ile -ârun lenâ en neûde- meselinе tebaiyet etmişti.

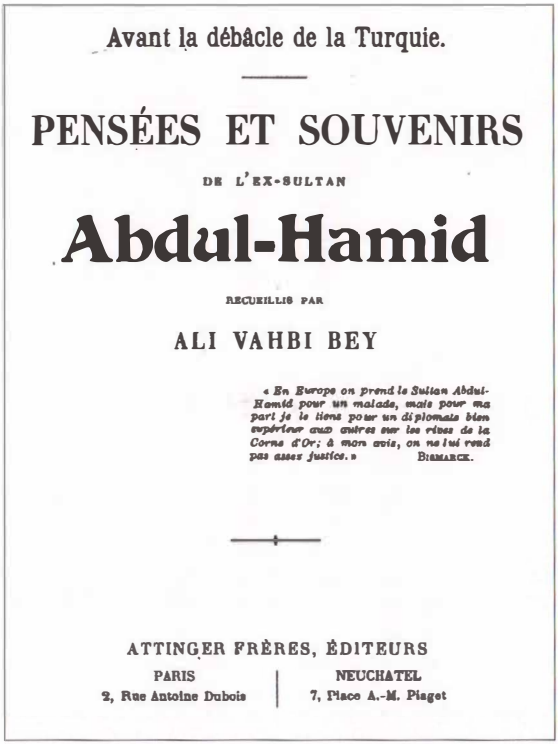

Sultan Abdülhamid'in *Hatıra Defteri*, derl. İsmet Bozdağ, 10. baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995)

İkinci önemli tanıklık, 1930'lu yıllarda Sultan Abdülhamid ve dönemi hakkında yazdığı gazete tefrikalarından birinde Vedat Örfi neşri hakkında, "Abdülhamid'in bilinen ifade tarzına ve yazısına" benzemediği gerekçesiyle şüphesini belirten Süleyman Kâni Irtem'e, MN rumuzuyla gönderilen bir okuyucu mektubudur:[8]

> Vedat Örfi Bey'in Sultan Abdülhamid'in hatıratı olarak neşrettiği eser dahi vaktiyle edebi *Utarit* mecmuasında tef-

rika olarak intişar etmişti. Bu hatıratın Süleyman Nazif Bey tarafından baziçe-i kalem nevinden ve İttihat ve Terakkiye rağmen Sultan Hamid'i müdafaaten yazıldığı Süleyman Nazif Bey'in üslûbuna ve mizacına vâkıf olanlara malumdur. Süleyman Nazif Bey'le aramızda hususiyet

Avant la débâcle de la Turquie.

PENSÉES ET SOUVENIRS

DE L'EX-SULTAN

Abdul-Hamid

RECUEILLIS PAR

ALI VAHBI BEY

« En Europe on prend le Sultan Abdul-Hamid pour un malade, mais pour ma part je le tiens pour un diplomate bien supérieur aux autres sur les rives de la Corne d'Or; à mon avis, on ne lui rend pas assez justice. »

BISMARCK.

ATTINGER FRÈRES, ÉDITEURS

PARIS
2, Rue Antoine Dubois

NEUCHATEL
7, Place A.-M. Piaget

Avant la débâcle de la Turquie. Pensées et souvenirs de l'ex-sultan Abdul-Hamid, recueillis par Ali Vahbi Bey (Neuchâtel: Attinger frères, t.y.)

var idi; kendisini pek severdim. 1339 (1923) evasıtında Manastırdan avdetimde bu eser hakkında mülâhazamı kendisine söylemiştim; pek çok gülmüştü ve nîm (yarı) itirafta da bulunmuştu. Bu hatırat dikkatlice okunursa Nazif'in tahrir tarzı ve kendisine has tabirleri derhal görülür. Süleyman Nazif Bey o zamanlar *Utarit* mecmuasına muavenet-i kalemiyede bulunur, şiirler yazardı."

Üçüncüsü ise Ali Birinci'nin bizzat kendi tespitleridir: Süleyman Nazif'in eserleriyle Utarit metni arasında büyük benzerlikler gösteren bilgiler ve cümleler bulunmakla birlikte üslûp benzerliği de bulunmaktadır. Ayrıca bu kadar ince teferruatı yazabilecek şahsiyetler arasında devri çok iyi tanıyan Süleyman Nazif başta gelmektedir.[9]

Korvan-Pınar neşri ile ilgili hiçbir şüphemiz -en azından benim- kalmadığına göre, şimdi diğer hatıraya (Hareket-Dergâh neşrine) odaklanabiliriz. Öncelikle bu kitap Fransızcadan çeviri: *Avant la debâcle de la Turquie: Pensées et souvenirs de l'ex-Sultan Abdul-Hamid, recueillis par Ali Vahbi Bey* (Neuchâtel: Attinger Freres) künyeli kitabın tercümesi. Yayınevi belli, yayınlandığı yer belli ama kitabın üzerinde herhangi bir yayın tarihi yok. Dünya kütüphanelerindeki kayıtlarda yayın tarihi için farklı tahminler mevcut: 1913, 1914, 1916, 1922. Bu yazı çerçevesinde alıntıladığımız Ayşe Osmanoğlu gayet emin bir şekilde 1913 diyor. Yayına hazırlayan Ali Vehbi Bey hakkında ise hiçbir bilgi yok. Muhtemelen Yıldız Sarayı mabeyn veya kitabet dairesinden birinin mahlası olduğunu tahmin ediyoruz. Baş "şüpheli" ise Selanik'teki ilk sürgün günlerinde Abdülhamid'in hatıralarını zapt ederken yakalanan, hapsedilen ve sonra İstanbul'a gönderilen mabeyn katiplerinden Ali Muhsin Bey. Lakin onun hakkında da somut bir bilgiye henüz ulaşabilmiş değiliz.

Hareket-Dergâh çevirisi Fransızca metnin Türkiye'deki ilk çevirisi değildir. Elimizdeki ilk çevirisi, 1956-1957'de Çakmak dergisinde tefrika edilen İsmail Hami Danişmend çevirisidir.[10] Çakmak dergisini *Canlı Tarihler* adıyla bildiğimiz kıymetli hatırat dizisini de yayınlayan Türkiye Yayınevi (sahibi Tahsin Demiray) çıkarmaktadır. Dergi, hatıratın yayınına başlarken, Ayşe Osmanoğlu'nun "tarihi bir vesika olması" (ve muhtemelen meydana gelebilecek tartışmaları önlemek) için kaleme aldığı bir takdim mektubuna da yer vermektedir. Bu yazıda da yer verdiğimiz mektubunda Ayşe Osmanoğlu, Fransızca hatıraların kaynağını Selanik'teki sürgün döneminin ilk başında kısa bir süre de olsa "kendisine sadık kalıp Selanik'e beraber gitmiş olan mabeyn kâtiplerinden" Ali Muhsin Bey'e yazdırdıklarına bağlıyor. Ki malum, başka kaynaklardan da doğrulatabildiğimiz gibi, bir süre sonra bu olayın öğrenilmesi üzerine Ali Muhsin Bey hapsedilmiş, bir daha Abdülhamid ile görüştürülmemiş ve sonra -Ayşe Sultan'ın da dahil olduğu bir grupla- İstanbul'a gönderilmiştir. Bundan sonraki gelişmeleri, yani Fransızcaya tercümesiyle İsviçre'de basılmasına dair ayrıntıları bilmediğini ifade eden Ayşe Osmanoğlu, bir şeyden gayet emindir: "yegane bildiğim şey, bu 'fikirlerle hatıralar'ın babama ait olduğundan ibarettir."

Ayşe Osmanoğlu ne kadar emin olursa olsun, bizlere (geçmişten aldığımız dersle yoğurdu üfleyerek yemek) temkinli olmak düşerl Fransızca hatıralar henüz akademik bir tartışmaya konu olmadı -ki bu yazı aynı zamanda bu meseleye dair bir davettir! Nihai tahlilde önümüzde iki ihtimal var:

ya Ayşe Osmanoğlu'nun söyledikleri doğru ya da bir başka Süleyman Nazif vakası ve yeni bir Abdülhamid müdafaanamesi ile karşı karşıyayız.

Diğer yandan, gerçek olduğunu varsayarak bir bütün olarak okuduğumuzda ilk göze çarpan şey, (Ayşe Osmanoğlu'nun kanaatinin aksine) metnin hiç de Selanik'te yazdırılmış notlar izlenimi vermemesidir. 1890'lardan 1908'e kadar tarihlendirilmiş başlıklar altında, çeşitli konulardan oluşan kısa metinler var. Bu durumda -yine gerçek olduğunu varsayarak- insanın aklına şu ihtimal gelebiliyor: Ali Muhsin Bey Selanik'te tuttuğu yahut -el konulduğunu varsayarak- hatırında kalan notları böylesi bir kurgu içerisinde yayınlamayı tercih etmiş, hatta -metinde bariz olarak görüldüğü gibi- Avrupalı okuyucuya yönelik rötuşlar, açıklamalar ve ilaveler yapmış olabilir.

Kitabı sahte olduğunu varsayarak okuduğumuzda ise akla ilk takılan soru şudur: Döneminde gizli tutulmuş, çok az kişinin vakıf olduğu veya ancak Yıldız Evrakındaki belgelerin sıkı bir incelemesiyle ortaya çıkabilecek bazı bilgiler nasıl uydurulabilir? Bu son hususta benim kendi çalışmalarımdan verebileceğim bir örnek, bizzat II. Abdülhamid'in davetiyle Cemaleddin Afgani'nin de içinde yer aldığı "Sünni-Şii ittihadı"

durumda değillerdi.

ABDULHAMID bu felâketli durumu görünce; bir yandan sulh yapmak için RUS Çarına başvurdu. Öte yandan da Meclisi kapattı. (Şubat 1878) Oadan sonra da pek keyfi denemezse de tamamen şahsi şekilde bir istibdat idaresi kurdu ve yıllar boyunca da böyle devam etti.

13 Temmuz 1878 de yapılan BERLIN muahedesinden sonra da daima dış işlerini vak'a çıkarmadan diplomasi ile idare etmeğe, içeride vaziyete tamamen hâkim olmuş, bu arada millet ve memleketin yükselme ve kuvvetlenmesi için askerlikten idareye, maarifden nafıaya kadar hep yenilikler yapmış, yeni ve bilgili nesiller yetiştirmeğe, vasıtalar ve eserler meydana getirmeğe çalıştı. Yalnız ve bilhassa DONANMA'yı ve denizciliği ihmâl etti.

Hafiye teşkilâtını kuvvetlendirdi. Muhaliflerini memleket içinde ve dışında şahsen takip ettirdi. Sürgünlere yolladı. Mithat Paşanın şahadeti gibi cinayetlerde pek nesnileri aramadı. Fakat birçok sürgünlerin geçinmeleri ve aileleri için gereken yardımları yaptı, aç kalmalarına da meydan vermedi. Bu arada ABDÜLAZİZ hâdisesinden, Y. MURAD'ın önce hal'inden, sonra ALI SUAVİ vak'asından çok korktuğunu ve çekindiğini hatırlamak lâzımdır.

TÜRKTEN gayri unsurlara dayandığı ve kendini yalnız onları muhafaza ettirdiği hakkında ansiklopedilere kadar geçen hüküm doğru değildir.

TÜRKLERİ himaye eder, ancak diğer unsurların eşit tabaa muamelesi görmediği hakkında bir kanaate saplanmalarını da istemezdi. Muasyetindeki SOĞUT sivari muhafız birliklerinin askerleri hakkaten hep ERTUĞRUL Gazisinin bugün dahi türbesi başında toplanarak her yıl Eylül ayının son Pazarında töreni yapan TÜRKMENLER'inden toplanırdı.

ABDÜLHAMID HAN tarih boyunca kendilerinden türlü zararlar ve ihanetler gördüğümüz beynelmilel teşkilâtlara ve bazı İslâm ve Türk düşmanı devletlere karşı dost değildi. Bunu otuz yılı aşan devlet idaresinde öğrendiği ve iyice inandığı gibi ondan sonra gelip geçen felâketler ve faciaları da açıkça gösterdi ve göstermektedir.

FİLİSTİNİ ele geçirmek için Osmanlı devletinin parçalanması ve Türklerin sefil ve fakir kalmaları için çalışan beynelmilel siyonist teşkilâtını ve Yahudiliğe, yine imparatorluğu ve hilâfeti ortadan kaldırarak Türk milletini eliz ve ğeliz bırakmayı kendine emel edineni İngiltereye ve onların hilâsına Türkiyede Padişah Beşinci Murad'ı dahi ele geçirecek derecede ileri giden vasıtaları olan Farmasonluğun dost değildi. Onlarını dünmiş, devletimiz ve milletimiz için zararlı işler gördüklerini defalarca tesbit etmişti.

Bütün bunlardan korunmak ve sakınmak için Almanlar ve hattâ Rusyalı hoş geçinmiye ve anlaşmıya taraftar olduğu zamanlar olmuştur.

Yıllar boyunca en küçük mektep çocuklarından başlayarak en büyüklerimize ve bütün milletimize yapılan sistematik telkinlerle hain, cahil, kinli ve kara sultan olarak tanıtılan ABDÜLHAMID HAN'ın millet ve memleketimize yaptığı birçok iyi işler, zamanına göre yapılmış büyük hamleler ve bıraktığı eserler de bulunduğunu unutmamak lâzımdır. Objektif tarih tetkikleri ve millet menfaatlerini dikkate alarak yapılacak incelemeler gittikçe daha iyi gösterecek ve aydatacaktır.

CEM'İN çizgisi ile Abdülhamid

Sultan Abdülhamid'in kızından mektup

Cennetme k â n pederim Sultan Abdülhamid Han-ı sâninin 1913 tarihinde Beylerbeyi sarayında ikameti esnasında (Pensées et Souvenirs de l'ex - Sultan Abdul - Hamid) ismiyle İsviçrede Fransızca nüshası neşredilmiş olup Türkçeye tercüme ve tahşiyesi için aize vermiş olduğum hatıratı hakkında tarihi bir vesika teşkil etmek üzere tahriren istediğiniz malûmatı memnuniyetle veriyorum. Merhum babam hal'ini müteakip Selânike gâtürülünce bazı aile efradımızla beraber biz de gitmiş ve ikametimize tahsis edilen Allatini köşküne yerleşmiştik. Gazete okumaktan bile mahrum edilen pederim için otuz üç senelik devri saltanatının bütün vukuatını mufassalan yazmak, boş vakitlerini hoş geçirtebilecek bir meşgale olabilirdi: Fakat yığınlar teşkil eden resmi vesikaları Yıldızda kalmış olduğu için bu arzusunu maatteessüf tahakkuk ettiremedi; yalnız kendine sadık kalıp Selânike beraber gitmiş olan mebeyin kâtiplerinden Ali Muhsin beğe bazı mühim meseleler hakkında hatırında kalan noktaları söyleyip yazdırıyordu. Zaten saltanat devrinde de bazı mebeyincilerine hatıratından bir kısmını işte bu suretle yazdırmış ve hattâ bunların bir parçası (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası) nda neşredilmişti. İttihat ve Terakki hükümetinin Allatini köşküne memur ettiği muhafız zabitler babamın hatıralarını yazdırmasından her nedense kuşkulanarak günün birinde Ali Muhsin Beyi kendisiyle temas etmekten menedip köşkü bodrumuna hapsettiler: Nihayet pederimin ısrarıyle bodrumdan çıkardılarsa da bir daha temas ettirmediler. Selânikte dokuz ay kaldıktan sonra 1910 tarihinde ve amcam Sultan Reşadın zamanı saltanatında ben hemşirelerim Şadiye ve Refia Sultanlarla beraber İstanbula gelirken Ali Muhsin Bey de aynı trenle avdet etmiş ve daha doğrusu ettirilmişti. O zaman bizler böyle şeylerle alâkadar olmadığımız için, bu hatırsızın Fransızcaya tercümesiyle İsviçrede tab'ına ait teferruatı bilmiyorum: Yegâne bildiğim şey, bu "Fikirlerle hatıralar" ın babama ait olduğundan ibarettir. Yirmi dokuz senelik bir hasretten sonra İstanbula avdetimde kavuştuğum valdem Müşfika kadınefendi de aynı kanaattadır. Babamın bu hatıralarından sonra neşredilmek üzere kendi hatıratımı da gönderiyorum. Tensip edeceğiniz şekilde neşrettirirsiniz. Selâm ve hürmetlerim beyefendi.

İkinci Abdülhamidin kızı
Ayşe

Çakmak dergisinde Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın [Osmanoğlu] mektubu. Sayı 32 (13 Ekim 1956), s.9

RELIGION 171

Le Califat et les Schiites.

Il faut chercher à solidariser davantage tous les Musulmans ; il nous est nécessaire de serrer les rangs à nous tous, Mahométans du monde entier, — au cœur de l'Afrique, en Chine, dans l'Inde, en tous pays ! Il est regrettable qu'un rapprochement avec les Persans soit impossible. Ils auraient cependant tout avantage à s'unir étroitement à nous, afin de ne pas être le jouet de la Russie et de l'Angleterre. Said Djemaleddin *(savant très apprécié à la cour de Yildiz)* me donne bon espoir et m'assure qu'en y mettant de la bonne volonté des deux côtés, le schisme entre nous *(les Sunnites)* et les Schiites, pourrait être aboli. Ce serait une œuvre idéale pour l'Islam ! O, si cela pouvait cénssir ! Le consul de Perse à Stamboul, Hadji Mirza Hassan Khan, a également promis son concours pour cette grande œuvre, et Djemaleddin a gagné à cette cause divers dignitaires, ainsi que des savants en Perse. Lors même que l'on n'aboutirait pas à une union complète, un grand pas serait déjà fait, en amenant un rapproche-

Sünni ve Şii birliği konusunun Fransızca yayında ve iki Türkçe tercümede ele alınışı. *Çakmak*, sayı 49 (9 Şubat 1957), s.13

HİLÂFET MAKAMI VE ŞİYÂLER

Bütün Müslümanlar arasındaki tesanüt ve tavvünü daha faz'a kuvvetlendirmelidir. Afrikanın göbeğinde, Çinde, Hintte, velhasıl dünyanın bütün memleketlerinde ne kadar Müslüman varsa hepimiz birleşip saflarımızı sıklaştırmak mecburiyetindeyiz! Iranlılarla bir mukarenet imkânı olmamasına ne kadar esef etsek azdır. Halbuki Rusya ile İngiltereye oyuncak olmamak için bizimle sımsıkı bir birlik kurmaları onlar için pek hayırlı olur (Yıldız sarayında çok itibar gören Afganlı âlim) Seyyid Cemâlüddin bana çok ümit veriyor ve ber iki tarafın hüsn-i-niyyetiyle aramızdaki (Sünnîlerle Şiîler arasındaki) tefrikanın ortadan kalkacağını söylüyor. Bunun tahakkuku İslâmiyet için ideal bir muvaffakiyet olur! Ah, imkân olsa da tahakkuk etse! İstanbuldaki Iran konsolosu Hacı Mirza Hasan Han bu büyük işin tahakkuku için yardım edeceğine söz verdi; Cemâlüddin de muhte'if devlet erkâmıyla bazı Iran âlimlerini bu maksada imale etti. Tam bir ittihat olmasa bile, iki memleketin birbirine yaklaşması da hedefe doğru büyük bir adım teşkil edebilir. Bu munazzam fikrin tahakkuku uğrunda en büyük fedakârlıklara bile razı olmalıyız (93).

SİYASÎ HATIRATIM

Halifelik ve şiîler

İslâmiyet; bağlarını kuvvetlendirmeğe çalışmalıdır. Çin'de, Hindistan'da, Afrika'nın ortasında ve bütün dünyadaki müslümanları birbirlerine yaklaştırmakta fayda vardır. Bu hususta Iran'la hiç bir anlaşma olmaması şayanı teessüftür. Halbuki Rusya'nın ve İngiltere'nin oyuncağı olmamak için, bize yaklaşmalarında fayda vardır.

Yıldız Sarayı'mızda, şöhretli bir ilim adamı olan Seyyid Cemaleddin (6) «Sünnîlerle, şiîlerin, hüsnüniyet gösterdikleri takdirde birleşmeleri kabildir» diyerek bana ümit verdi. Eğer bu söylediği hakikat olabilirse, İslâmiyet için fevkalâde bir eser meydana gelmiş olur.

İstanbul'daki, İran konsolosu Hacı Mirza Han da bu büyük teşebbüs için yardımını vaad etti. Cemaleddin, bir çok yüksek memuru kendi tarafına çektiği gibi, İran'daki bazı ulemayı da elde etmiştir. Bu hususta tam bir anlaşmaya varılmasa da büyük bir adım atılmış olacak ve iki memleket arasında bir yaklaşma meydana gelecektir. Bu büyük fikri hakikat haline getirebilmek için pek çok fedakârlığı göze almak lâzımdır.

Kur'andaki 98 inci sure-i mübarek şöyledir: «Allah'a ibadet etmek, dinine iman etmek, beş vakit namaz kılmak, zekât dağıtmak müslümanlığın esasıdır.»

İslâmiyet ve milliyet fikri

Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın bir çok milletini

179

teşebbüsüdür." Hem çevirileri Fransızcasıyla kıyaslamak hem de iki farklı çeviri arasındaki farkları görebilmek bakımından, Sünni-Şii ittihadı teşebbüsünden bahsedilen sayfaları dikkatinize sunuyorum.

Bu teşebbüs hiç şüphesiz o dönem Afgani'nin İstanbul'daki -epey geniş- çevresinde bilinebilirdi. Lakin İstanbul'daki Iran (baş) konsolosu Hacı Mirza Hasan Han'ın da bu teşebbüsün içinde olduğunu bilmek için ya gerçekten Ali Muhsin Bey olmak gerekir ya da Yıldız Sarayında kitabet veya mabeynde görevli bir muadili! Bu da bize üçüncü bir ihtimali akla getiriyor: Fransızca metin kitabette veya mabeynde çalışmış birinin -Ali Muhsin Bey veya bir başkasının- kaleme aldığı Abdülhamid müdafaanamesi olabilir mi?

Önce Fransızcaya sonra tekrar Türkçeye çevrilmiş olan Ali Vehbi Bey metnini, sahihliğini anlamak için dil ve üslup açısından bir incelemeye tabi tutmak imkânsızdır! Belki en doğru yöntem, Fransızca metinde adı geçen kişileri ve bahsi geçen olayları Doktor Atıf Bey'in günlüğündeki ve Yıldız Evrakında bulunan muhtıralardaki kişiler ve olaylarla karşılaştırmak olacaktır. Ki bu da bir başka yazının konusu olabilecek kadar zaman ve hacim gerektiriyor..

GÖKHAN ÇETİNSAYA
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19 (2005), s.177-194.

2 İlginç yaşamöyküsü ve kişiliği için bkz. Memet Fuat, *Gölgede Kalan Yıllar* (İstanbul: Adam, 1997).

3 Engin D. Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909). Origins and Solutions" (Yayınlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1976), s. 283.

4 Alâeddin Yalçınkaya, "Hâtırât-ı Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî-"Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 105 (Eylül 1992), s. 57-62; *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları* (İstanbul: Sebil, 1996), s. 9-28.

5 Yavuz Selim Karakışla, "Sultan Hamid'in Sahte Hatıratı", *Toplumsal Tarih*, 95 (Kasım 2001), s. 29-34.

6 Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi."

7 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. İstanbul: Dergâh, 1982 [1940], s. 341, dipnot 2.

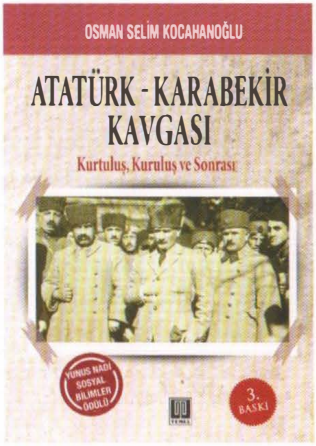
8 Süleyman Kânî İrtem, *Birinci Meşrûtiyet ve Sultan Abdülhamid* (İstanbul: Temel, 2004), s.18-19.

9 Ali Birinci'nin verdiği bir örnek: "31 Mart Vak'asını Abdülhamid ihdâs etmemişti. Hatta ayağına gelmiş olan bu fırsattan istifade etmeye kalkışmadı. 31 Mart isyancını Kâmilpaşazâde Sait Paşa ika' etmişti. Başlıca vesâiti Avlonyalı İsmail Kemal ile diğer hırkaç şahıs idi. Bunlar birkaç Arnavut silah-endâz askeri idlâl ederek, o bâdireyi kopardılar" (Süleyman Nazif, *Yıkılan Mü'essese*, İstanbul, 1927, s. 8). "Kamil Paşa'nın mahdumu Sait Paşa bu esnada en çok çalışıyordu. İsmail Kemal Bey'le diğer mahkûmlar da Sait Paşa ile beraber idiler." (*Hâtırat*, 1338-1340 s 40).

10 *Çakmak*, 13 Ekim 1956-16 Şubat 1957, sayı 32-50.

11 Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908* (London: Routledge, 2006), s. 99-126.

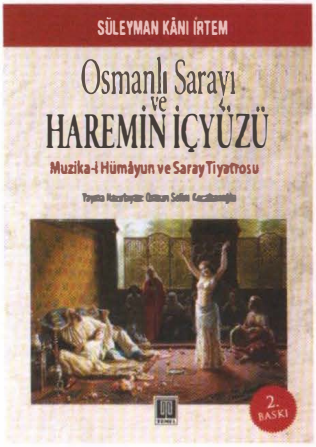
TEMEL YAYINLARI / TARİH DİZİSİ

Osman Selim Kocahanoğlu
Atatürk - Karabekir Kavgası
672 Sayfa, 50 TL.

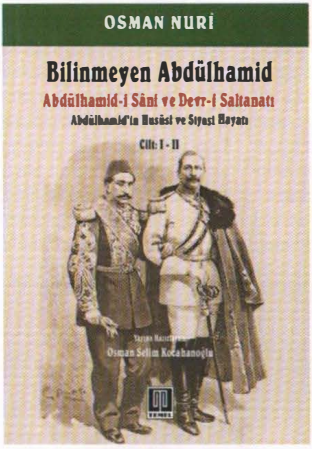
Osman Selim Kocahanoğlu
Atatürk - Rauf Orbay Kavgası
626 Sayfa, 50 TL.

Süleyman Kâni İrtem
Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü
390 Sayfa, 40 TL.

Osman Selim Kocahanoğlu
Menemen ve Kubilay Olayı
540 Sayfa, 45 TL.

Osman Nuri Bey
Bilinmeyen Abdülhamid
620 Safya, 50 TL.

Osman Selim Kocahanoğlu
Yeni Türkiye'nin Doğuşu
780 Sayfa, 50 TL..

TEMEL

TEMEL YAYINLARI

Piyerloti Cad. Dostlukyurdu Sokak Hacıbey Apt. No: 10/5 Çemberlitaş / İSTANBUL

Tel: 0212 516 23 52 - 517 73 20

PADİŞAHIN BİNBİR SURETİ

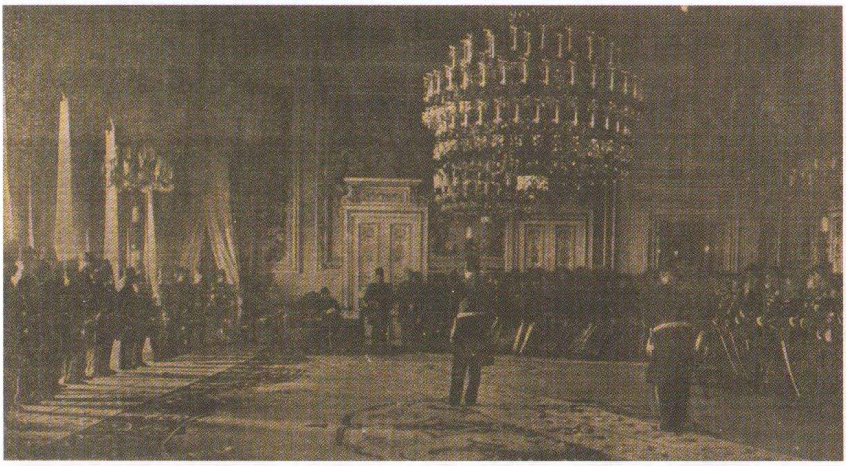
SAADET ÖZEN

Abdülhamid'in kendi tasvirini yasaklamasını açıklamak için evhamlı olması, kalabalıktan ürkmesi, fiziksel görünüşü gibi kişisel özelliklerinden başlayıp otoriterliğini pekiştirmek için bilinçli olarak benimsediği bir "görülmeden görmek", "iktidarın titreşimlerini yaymak" politikasına kadar uzanan farklı sebepler üzerine düşünülür. Sarayından hiç çıkmayan müstebit padişah imgesi İttihat ve Terakki döneminden Cumhuriyet'e tasvirinin yokluğuyla desteklenmiş; tahttan inmesinin ardından resimlerinin görünmez olmasıyla Abdülhamid imgesi inşasının bir parçası olarak yerleşmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in fotoğraf, resim gibi görsel araçları politik amaçlarla kullanışı, konuya dair pek çok yayında 19. yüzyılın diğer padişahlarından tamamen farklı ve çelişkili olarak değerlendirilir. Buna göre padişah, fotoğrafın gücünü iyi bilir. 33.000 civarında fotoğraf barındıran Yıldız Albümleri[1] ve bu toplamın içinden seçilmiş, ülkedeki modernizasyonu sergilemesi beklenen 5.000 kadar fotoğraf barındıran albümlerin British Library'ye, Library of Congress'e hediye edilmesi bunun bir kanıtı sayılır.[2] Resimli basın, *Servet-i Fünun* ya da *Malûmat* gibi yayınlarla onun zamanında yükselir.[3] Çelişkiyi yaratan, Padişah'ın fotoğrafın gücünün bilincinde olmasına rağmen, kendi suretinin sergilenmesini kesin olarak engellemiş olmasıdır; bu yazıda ele alınacak olan da meselenin bu ikinci boyutudur.[4] Genel kanıya göre II. Abdülhamid; III. Selim zamanından başlayarak, meşruiyetlerini pekiştirmek için güçlerinin bir vekili olarak portrelerini devlet dairelerine astıran, "tasvir-i hümâyûn" denen fildişi üzerine çizilmiş küçük portrelerini bir nişan gibi devlet adamlarına hediye eden padişahların çizgisinden ayrılmış, hem kamusal hem özel alanda suretinin sergilenmesini kati surette yasaklamıştır.[5] Bu tavrın başlıca kanıtı olarak, 1880'de saray fotoğrafçısı Abdullah Biraderler'in Padişah'ın izinsiz çektikleri fotoğraflarının toplatılması ve unvanlarını kaybetmeleri gösterilir.[6] Öte yandan, II. Abdülhamid dönemine ya da o devri yaşayanlara yetişmiş olanların tanıklıklarında da aynı iddia mevcuttur. Saray ressamı Fausto Zonaro, 1924'te bir dergiye verdiği röportajda saray ressamı olduğu halde portresini yapamadığını, ancak 1908'den sonra fotoğraf çekip üç ayrı pozda portresini hazırladığını belirtir.[7] Falih Rıfkı Atay (1894-1971), 1905 civarında evde padişahın resmi bulunan Fransızca bir salname görünce ne kadar şaşırdığını anlatır.[8] Resuhi Baykara (1913-1989), 1951'de, Abdullah Biraderler olayına dayandırarak padişahın fiziki görünüşü sebebiyle fotoğraf çektirmediğini yazar.[9] Bugünkü çalışmalarda padişahın kendi tasvirini yasaklamasını açıklamak için evhamlı olması, kalabalıktan ürkmesi, fiziksel görünüşü gibi kişisel özelliklerinden başlayıp otoriterliğini pekiştirmek için bilinçli olarak benimsediği bir "görülmeden görmek", "iktidarın titreşimlerini yaymak" politikasına kadar uzanan farklı sebepler üzerine düşünülür. Öne sürü-

Arkasındaki yazıya göre, 1920'de, Kadıköy'de bir ev. Piyanonun üstünde, ortada, Sultan II. Abdülhamid'in yüzünün çıplak kadınlardan oluştuğu alaycı portrelerden biri asılıdır

Resimli Gazete, 20 Kanunievvel 1340. Şale Köşkü'nde muayede. Antranik'in tablosundan farklı olarak Padişah oturmaktadır. Cumhuriyet dönemi yayınlarında tespit edebilebilen resim budur

len bir başka gerekçe ise halife unvanıdır.[10] Bu durumun 1908'e kadar sürdüğü, Hürriyet'in ilânıyla birlikte padişahın hem fiziki olarak hem suretiyle halk içine çıktığı kabul edilir.[11]

Bu yazıda amaçlandığı üzere, en azından 1950'lerden beri sürekli tekrar edilmiş olan bu fikri gözden geçirmeye neden ihtiyaç olsun? Edhem Eldem'in söylediği gibi "Bir tarihçinin kendinden önceki güvenilir kaynaklar tarafından tekrarlanmış olan bütün olay ve ayrıntıları baştan kontrol etmelerini beklemek makul bir tutum mudur?" Ancak, yine Edhem Eldem'in hatırlattığı üzere, "Hatalı bilgilerin birkaç kere tekrarlandıktan sonra artık sorgulanmayan bir kesinlik haline geldiği durumlar az değildir."[12] Hatalı bilgi, elbette o güne kadar söylenmiş her şeyin yanlış olduğu anlamına gelmez. Amaç sırf bir bilginin tashihinden ibaret ise, çabaya değip değmeyeceği de tartışılabilir. Fakat "neyin tam doğru olmadığını" anlamaya çalışmak, yeni tartışma zeminleri yaratabilir. Bu yazıdaki sorgulamanın dört dayanağı bulunuyor: 1) Son yıllarda basın ve yayın taramanın, özellikle görsel malzemeye erişimin muazzam seviyede kolaylaşmış olması, dolayısıyla yeni malzemenin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılması. 2) Dönemin görsel araçların tarihinin ağırlıklı olarak büyük stüdyoların fotoğraf çalışmaları üzerine kurulmuş olması, 19. yüzyılın ikinci yarısında artan yaygın görsel araçların (kartpostal, reklâm kartları, ilânlar ve resimli basın) etkisinin büyük oranda ihmal edilmiş olması. 3) Yerleşik yargıların halihazırdaki malzemeyi görmezden gelmeye sebep olabilmesi. 4) Denildiği kadar katı bir yasak varsa bile, ileri sürülen gerekçelerin görsel alanın kendi işleyişinden, kamusal alandaki etkisinden, iktidar ilişkilerindeki rolünden ziyade II. Abdülhamid hakkında başka alanlarda edinilmiş fikirlere dayanan genel değerlendirmeler olması.

Her ne kadar Sultan Abdülhamid'in şehzadeliğinden sonra fotoğraf çektirmediği söylene gelmişse de,[13] dönemin kaynaklarına bakıldığında en az iki fotoğraf çektirmiş olduğu anlaşılır. Bunlar bilinse bile istisnai sayılmış ve istisnaları ortaya çıkaran sebepler de incelenmemiştir.[14] Bunlardan birincisini fotoğrafçı Bogos Tarkulyan (Febüs Efendi, ?-1940), 1900'de çeker. O sıra ziyarete gelen İran Şahı Muzaferüddin'e bir madalyon hediye edilecektir ve bunun için profilden bir fotoğraf gerekmektedir. Öte yandan Febüs Efendi'nin, Padişah'ın başka fotoğrafını çekemediğini vurguladığı da bir kenara yazılmalıdır.[15]

İkinci örnek ise, geriye doğru gidildiğinde hikâyenin ne şekilde dallanıp budaklandığını daha iyi anlamamızı sağlar. Mustafa Armağan'ın Sultan Abdülhamid hakkındaki bir kitabında bir fotoğraf yayımlanmış ve bunun Dolmabahçe Sarayı'ndaki bir muayede sırasında çekildiği belirtilmiş, üstelik "gizlice çekildiği sanılıyor" diye bir açıklamada bulunulmuştu.[16] Gösterilen yerin Dolmabahçe değil Şale Köşkü olmasını, bir muayedeye bir fotoğrafçının nasıl olup da gizlice girebildiği sorusunu bir kenara bırakıp kaynağını aradığımızda, resmin 1960'da II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun hatıratında,[17] Eylül 1951'de ise *Resimli Tarih Mecmuası*'nda[18] basılmış olduğunu görürüz. *Resimli Tarih Mecmuası*'nda, Sermet Muhtar Alus imzalı, "İkinci Sultan Abdülhamid'in Muayedeleri" başlıklı makalede kullanılan resmin altında şunlar yazılıdır: "Bu fotoğraf, İkinci Abdülhamid'in Dolmabahçe bayramlaşmalarından birini göstermektedir. Gayet vehimli olan Abdülhamid'in nasıl olup da böyle bir resim çekilişine müsaade ettiği anlaşılamamaktadır. Tarihi ehemmiyeti olan bu resmi büyük külfetlerle ele geçirip neşrediyoruz. (...)". Mekânın yine yanlış söylenmiş olmasına rağmen fotoğrafta görülen aynı muayede merasimidir. Biraz daha geriye gidildiğinde, bu kez 20 Kânunievvel 1340'da (20 Aralık 1924), muayede görüntüsü bir kez daha karşımıza çıkar. *Resimli Gazete* şu notla fotoğrafı tanıtır: "Başka kopyası bulunmayan yegâne resim: Muayede salonunda saçak öpme merasimi. (...) Bu resim fotoğrafçı Abdullah Biraderler'e Padişah tara-

Osmanlı Arşivinden tarihsiz ve imzasız II. Abdülhamid portresi (Y.PRK 5/7)

fından aldırılmış ve bir kopyası çekildikten sonra nüshası teksir olunmasın diye klişesi kırdırılmıştır. Karilerine en nadide resimleri arz etmek endişesinde bulunan *Resimli Gazete* bu yegâne kopyayı elde etmek için elli lira fedakârlıkta bulunmak mecburiyetinde kaldı."[19] 1880'de izinsiz fotoğraflar yüzünden ceza alan Abdullah Biraderler, bir kez daha kırılan klişeleriyle, gazetecilerin ileride gelenekselleşecek olan, olayı "köpürten" diliyle karşımızdadır. Ayrıca gazetecilerin fotoğrafın kendisine değilse de kopyalarına ulaşabildiği açıktır. Bu durumda Sultan II. Abdülhamid, Şale Köşkü yapıldıktan sonra yeni bir kararla fotoğrafının çekilmesini mi istedi? Hatta bu çoğaltıldı mı? Şayet böyleyse sebebi neydi?

Muayede fotoğrafının çekilme sebebine dair ipuçları arşivlerde değil, müzayedelerde ve sanat tarihçilerinin çalışmalarında karşımıza çıkar. Söz konusu resmin bir benzeri, 2012'de bir müzayededen almış olduğum kartpostalda da mevcuttu. Fakat padişah oturmak yerine ayaktaydı ve dua etmekteydi, bunun dışında bütün mobilya ayrıntıları aynıydı. Kartpostaldaki resim bir başka müzayedenin kataloğunda daha görülüyordu fakat bu kez 1890 civarına tarihlenen Antranik imzalı bir tablo söz konusuydu.[20] Bu durumda bir ya da iki fotoğraf çekilmiş; bundan bir tablo, bir kartpostal üretilmiş ve bir kopya basının eline geçmiş demekti.

Tablonun ressamı Antranik, Nurdan Küçükhasköylü'nün incelemesine göre en erken eserlerini Sultan V. Murad döneminde vermiş, Cumhuriyet'in ilanına kadar saraydan sipariş almaya devam etmiş bir fotoğrafçı-ressamdır. Küçükhasköylü, Sultan II. Abdülhamid'in resmini tarihyazımı bağlamında sorunsallaştırmaksızın toplam beş portresinden bahseder.[21]

Antranik'in tablosu istisnai ve tekrarı olmayan bir örnek miydi yoksa başkaları da var mıydı? Osmanlı Arşivi bu konuda az sayıda fakat göz ardı edilemeyecek belgeler barındırır. Örneğin 1895'te Berlin sefareti, Berlinli bir ressam ve saray başkitabeti arasındaki bir dizi yazışma açıkça Antranik'in dışında en az bir ressama daha muayede tablosundan en az üç yıl önce bir tablo sipariş edildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre Leopold Georg Schrecker(?) adında bir ressam, Berlin sefiri Ahmet Tevfik Paşa ile olan görüşmesinin üzerine padişahın suluboya bir tablosunu yapmış ve posta marifetiyle göndermiştir. Yıldız Sarayı Teşrifat Dairesi, "tasvir-i hümâyûn-ı mülûkânelerinin Dersaadet'e vürûdunda hemen postadan aldırılıp hak-i pay-i şâhânelerine arz ve takdim olunması"[22] için harekete geçer. 1902'de ise, Kahire'de yaşayan, daha önce depremzedelere yardımından dolayı liyakat madalyası almış olan Madam Kaç Eftunidis(?) adında birisi, kendi çizdiği bir tasvir-i hümayunu saraya gönderir. Bu tasvirlerin nasıl göründüğüne dair bir bilgiye henüz sahip değiliz.

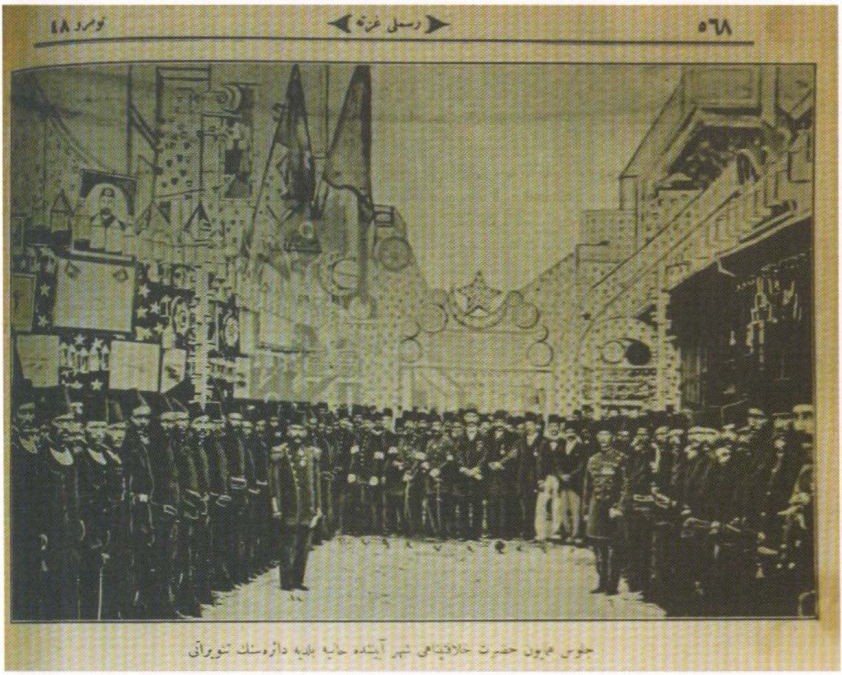
Padişahın tasvirleri nerede, nasıl görülüyordu? 1897'de *The Standard* gazetesinde yayımlanan bir haber, tasvir-i hümâyûnun yurt dışındaki kullanımına dair bir örnek ortaya koyar. Buna göre Hindistan, Osmanlı, Mısır ve Güney Afrika Müslümanları Ramazan Bayramı için bir araya gelmiş, cemaat başı "Sultan Hamid çok yaşa" bağırışları arasında padişahın

büyük bir portresinin örtüsünü açmış, resmi hazır bulunanlara göstermiştir.[23] Osmanlı Arşivi ise, ülke içinde tasvirlerin nereye, nasıl asıldığına dair daha net izler barındırır. 1890'a ait bir belge, Patrikhane'de (metinde bir "Ermeni mütegallibi" geçtiğine göre büyük ihtimalle Ermeni Patrikhanesi'nde) Padişah'ın bir resmi ile bir tuğranın asılı olduğunu ortaya koyar. "Patrikhane'nin başlıca müzeyyinatı bulunan resm-i hümâyûnlarıyla tuğra-yı garrayı alâmet-i Osmânî olduğuna binaen kırdıkları (...)". Portrenin varlığı, bir aksaklık, istenmeyen bir durum olduğu, kırılmış olduğu için arşiv kayıtlarına yansıyabilmiştir.[24] 1894'te, yine bir aksaklıktan doğmuş olan ancak bu kez çok daha fazla ayrıntı barındıran bir dizi belge karşımıza çıkar. Üsküp'teki Bulgar mektebinde bir ödül töreni sırasında "orada bulunan tasvir-i hümâyûn dahi mevkî-i ta'zim ve ihtirama talik edilmemiş" olması rahatsızlık uyandırmıştır zira "tasvir-i binaenaleyh-i hümâyûnu(n) Eksarhiya ve Üsküp Rum metropolitinin tesâvirleriyle bir hizada ta'lik" edilmiştir. Bunun üzerine Bulgar Eksarhı Yosif, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne bir açıklamada bulunur: (...) tevzi-i mükâfat resmi icra olunan mekteb-i mezkûr salonunun garb tarafı merdiven ve kapı olarak şimal tarafı avluya bakılır pencereler ve cenub tarafı ders odaları kapı ve pencereleri bulunmağla mezkûr tasvir-i hümâyûn salonun şark tarafında yani huzurun ta karşılarında, her sene ne tarzda ta'lik olunagelmiş ise yine bu sene dahi ol veçhile ta'lik olunmuş ve şimdiye kadar hiçbir vali ve memurin tarafından itiraz ve ihtar vuku bulmamış olduğu cümle-i tahkikat-ı acizîden bulunmuş (...)."[25]

Belge, en azından bu okulda, padişahın resminin belirsiz bir tarihten bu yana her sene belli bir kurala göre, bütün diğer resimlerden yükseğe asıldığını, yetkililerin bunu bildiğini, ne asıldığı yere ne de asılma usulüne karşı bir uyarıda bulunulduğunu ortaya koyar.

1903'te bu kez, Manastır'da, Pirlepe nahiyesinin Kirman kariyesinde, Rum mektebinde asılı olan tasvir-i hümâyûnun gözlerinin oyulduğu haber alınır. Suçlunun köyden Petre adında biri olduğu, Bulgar komitacıları ve okulun muallimi ile geldiği mektepte bir çiviyle tasvirin gözünü deldiği anlaşılır.[26] Yazışmalarda, okulda bir tasvirin bulunmasının herhangi bir şaşkınlık doğurduğu hissedilmez; sorun tasvirin zarar görmüş, saygısızlığa uğramış olmasıdır.

Şu ana kadar gayrimüslim okullarına yahut Patrikhane'ye padişahın resminin asıldığını, bunun belli kurallarının olduğunu düşündüren belgeler gördük. 1899'da, Beşinci Ordu-yı Hümayûn Müşiri Ahmed Cevad Paşa'nın Mabeyn Başkitâbetine bir arizası, tasvirin başka kurumlarda da bulunduğunu ortaya koyuyor. Almanya İmparatoru II. Wilhelm, Beyrut'u ziyareti sırasında kışlaya bir tasvirini hediye etmiş ve bu resim kışladaki salonun kapı tarafındaki duvarına asılmıştır, "karşısına tesadüf eden duvarda ise tasvir-i hümâyûn-ı hazret-i velinimet-i azami muallak" bulunmaktadır. Bu kez sorun protokoldür çünkü Ahmed Cevad Paşa'ya göre "tasvir-i hümâyûn-ı mülûkâne üstad bir ressam tarafından tersim

***Resimli Gazete*, 11 Cemaziyelevvel 1315 (8 Ekim 1897). "Cülus-u hümayun-u hazret-i hilafetpenâhi şehrayininde Hanya belediye dairesinin tenviratı." Solda, en üstteki portre, belgelerde geçen elle çizilmiş tasvir-i hümâyûnlardan biri olmalıdır**

Sultan Abdülhamid ve oğulları Mehmed Selim, Ahmed Nuri, Mehmed Abdülkadir efendiler. Bu kartpostal bir müzayedede satılmış, kataloğdaki fotoğrafı, müzayedeyi düzenleyen Aykut Altınelli'nin izniyle burada kullanılmıştır. Padişahın bu üniformalı görüntüsünün bir eşi, Kushimoto Türk Müzesi Koleksiyonun'daki bir fotoğrafta bulunmaktadır. Fotoğrafı Japonya'dan edinerek bir makalesinde kullanan Tahsin Toğral, Torajiro Yamada (1866-1957) tarafından çekilmiş olduğunu tahmin etmektedir. (Tahsin Toğral, ""Osmanlı Sarayı'nda Japonlar ve Eserleri", *Milli Saraylar* 6 (2010), s. 145-157.)

kılınmamış olduğu gibi çerçevesi de şân-ı âliye çesban surette bir arma-i Osmaniyi havi olmadığına mebni" olduğundan, İmparator'un gayet güzel bir çerçevesi olan tasvirinin karşısında bırakılması doğru olmayacaktır.[27] Paşa iki çare önerir: Birincisi, İstanbul'dan tasvir-i hümâyûnun yerine konulmak üzere bir tuğra gönderilmesi; ikincisi ise, vaktiyle kendisinin Viyana'da yaptırmış olduğu ve o günden beri "her gittiğim yerde başımın üzerinde taşımakta bulunmuş olduğum tasvir-i âlinin Beyrut kışlasına ihdasıyla makam-ı alisine taliki sureti"dir. Hatta bu tasvirden vazgeçmek ona çok zor gelecek olsa da bunu padişaha sadakatin gereği saydığı için razıdır."[28] Sultan II. Abdülhamid devrinde pek çok görev üstlenen, 1891'de sadrazamlığa tayin edilen, II. Wilhelm'e Kudüs seyahatinde eşlik eden, geri döneceği sırada Beşinci Ordu Müşîri atandığını öğrenen Ahmet Cevad da bugünkü yaygın kanaatten, padişahın resmini herhangi bir surette bulundurmanın, sergilemenin, yaymanın yasak olduğundan habersiz olanlar arasındadır.

Bu belgeler, 1880'lerde ve 1890'larda tasvir-i hümâyûn tabirinin sadece fildişi üzerine çizilen küçük portreler için kullanılmayıp daha genel bir anlam kazandığını, saray tarafından resim sipariş edildiğini, ayrıca başka yerlerden temin edilip taşınabildiğini, arşivde hiçbir belgeye rastlamadığımız yıllarda bazı kurumlarda, belli kurallara bağlı olarak Padişah'ın tasvirinin asıldığını ortaya koymaktadır. Bütün devlet dairelerinde bu uygulamanın olup olmadığını elbette bu kadar belgeye bakarak söyleyemeyiz; kurumlar ya da kişiler arasında bir ayrım varsa bunun neye göre yapıldığını şimdilik olası bir araştırma konusu olarak korumak durumundayız. Öte yandan şu ana kadar padişahın resminin nispeten korunaklı alanlarda sergilenişine tanık olduk. Oysa Sultan II. Abdülhamid dönemi söz konusu olduğunda, 1880'lerden itibaren iyice yükselen ve yaygınlaşan, her tür tasvirin ve görüntünün kamusal alanda dolaşımını hızlandıran araçları da hesaba katmak gerekir. Başka bir deyişle tarihçilerden çok koleksiyonerlerin rağbet ettiği, arşiv belgelerinde de sık sık karşımıza çıkan kartpostal, reklâm kartı, ilân gibi efemerayı ve resimli basını.

Arşiv belgelerinde kartpostalların, resimci dükkânlarındaki tasvir-i hümâyûnların, reklâm kartlarının yasaklandığı veya toplatıldığı bazı vakalara rastlanmaktadır. Bu belgeler, tasvir-i hümâyûnun kamusal alanındaki dolaşımına karşı önceki dönemlere göre daha katı bir tavır benimsendiğini düşündürse de, 19. yüzyılın ilk çeyreğiyle son çeyreği arasında büyük değişimler yaşandığı gözden kaçırılmamalıdır. 1840'larda, çoğaltılamayan tek bir fotoğraf çeken dagerreotipin ardından çoğaltılabilen fotoğraflar çeken makineler birbirini izledi. 19. yüzyılın ikinci yarısında gerek fotoğrafın gerek gravür ya da resimlerin kâğıda basılmasını kolaylaştıran ve cazip hale getiren teknikler çoğaldı.[29] Sultan II. Abdülhamid'in ve haleflerinin suretlerinin, daha öncekilerden farklı olarak bir duvarda, koruma altında kalması çok daha zordu. II. Abdülhamid döneminde görsel malzeme duvarların ve kitapların sınırlarını hiç olmadığı kadar aşmış; çikolata kutularından bisküvilere, et

1898'de Girit'te, cülûs-ı hümâyun kutlamalarında padişah portrelerinin kullanılışı

konsomelerinden mağaza tanıtımlarına, her yere girmiştir. Padişah'ın sureti çikolata kartlarında, fes etiketlerinde, kartpostallarda, kontrolü imkânsız miktarlarda basılabilir, elden ele dolaşabilirdi. 20. yüzyılda bireylerin bunları istediği şekilde düzenleyerek dağıtma imkânları da arttı. Hızla yaygınlık kazanan bu araçlar, bir yandan iktidarın kontrol ve yönetme imkânlarını çoğaltıyor fakat bir yandan da kitlelerin içinde belli grupların ve bireylerin hareket alanını ve inisiyatifini artırıyordu. Padişah, basın ve kitle iletişim araçlarıyla kitlelere, zihinlere daha kolay nüfuz edeceğini bekleyebilirdi fakat buna karşılık da karşı tarafın sahip olduğu yeni güçleri yönetmenin yollarını aramak zorundaydı. Bu tasvirler, padişahın iktidarının vekili olarak kolayca tüketicinin saygısının ya da muhalefetinin nesnesi haline gelebilirdi. Tüketici bir fotoğrafı, bir reklâmı satın alıp muhafaza etmekle belli bir kültür ve fikir çevresine dahil olabilirdi. II. Meşrutiyet'in ilânı sırasında Abdülhamid'in muhalifleri bundan çok fayda sağlayacaktı.[10] Yerli basını kontrol altında tutmak mümkün idiyse de, çoğu yurtdışında olan kartpostal matbaalarını, mamul mallarının her birine bir reklâm kartı iliştiren büyük fabrikaları yönlendirmek, bunların ülke içinde dağıtımını engellemek çok zordu; özellikle de çoğu malzemenin yabancı postaneler aracılığıyla geldiği düşünüldüğünde.[11]

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, çerçevesi açıkça çizilmiş olmasa da padişaha yönelik doğal tavırların vekili olan suretine de gösterilmesi bekleniyordu. Fakat kitlesel ürünlerin ne şekilde karşılanacağını kontrol etmek zordu. Bazıları II. Abdülhamid'e doğrudan politik saldırı içeriyordu; örneğin eli kanlı, bıçaklı olarak tasvir edildiği karikatürler mevcuttu. Bazı durumda tüketici, padişaha yönelik tepkisini suretine yöneltme imkânına sahipti. *Mişbahü'l-münir fi men'i't-tasvir*'in yazarı Hacı Salih, İslâm'daki tasvir yasağını haklı kılacak bir kanıt olarak Girit'te Rumların II. Abdülhamid'in portrelerini helalara astıklarını öne sürer.[12] 1901'e ait bir belgede, kurenadan Faik Bey'in haremağası Cevher Ağa ile birlikte Edirneli remilci ve okuyucu Eşref Efendi'ye padişaha istediklerini yaptırabilmek için tasvir-i hümâyûnunu okutmak istedikleri iddia edilir.[13] İstisnai sayılabilecek bu olaylar doğru olsa da olmasa da, bu fikir uyandığına göre suretler ve iktidar ilişkisinde göz önünde tutulmaları gerekirdi. Benzer durumlar Sultan Mehmet Reşad'ın başına da gelmiş, örneğin tasvir-i hümâyûn basılı iskambil kâğıtlarının kahvelerden kaldırılması için uğraşılmıştır.[14]

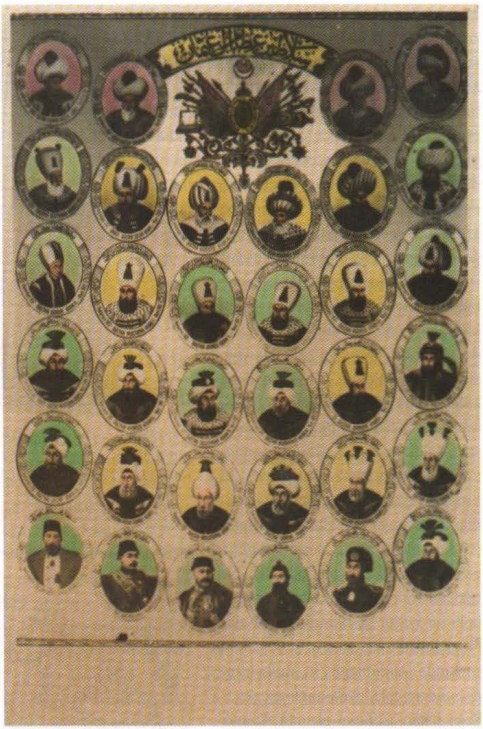
Bu belirgin ve yasaklamayı anlaşılır kılan durumların dışında, Sultan II. Abdülhamid dönemindeki toplatma

Sultan II. Abdülhamid'in ve haleflerinin suretlerinin, daha öncekilerden farklı olarak bir duvarda, koruma altında kalması çok daha zordu. II. Abdülhamid döneminde görsel malzeme duvarların ve kitapların sınırlarını hiç olmadığı kadar aşmış; çikolata kutularından bisküvilere, et konsomelerinden mağaza tanıtımlarına, her yere girmiştir.

Giritli bir fotoğrafçının imzasını taşıyan, 1901'de postadan geçmiş kartpostal. Bir müzayededen satın alınmış olan kartpostalın bir eşi Mary Evans Picture Library'de bulunmaktadır

Mehmed Reşad döneminden padişalı resimlerinin bir arada bulunduğu bir düzenleme. Bir tek II. Abdülhamid yok. Belki ilk başta henüz hayatta olduğu için resminin basılması uygun görülmemişti, fakat zaman içinde farklı anlamlar kazanmış olması mümkündür. (Solda)

Osmanlı padişahları bir arada. Sultan II. Abdülhamit'in resmi de bulunduğuna göre, onun dönemine ait bir düzenleme olmalı. (Sağda)

kararlarında değişmez bir yasal dayanak ve içerikten bahsetmek zordur. Bununla birlikte doğrudan tasvire karşı gerekçesiz bir tepkiye de az rastlanır: Genellikle bir sebep ileri sürülür, özellikle padişah ve halifenin tasvirinin halkın içinde "elden ele gezmesinin" uygun görülmediği farklı bağlamlarda vurgulanır. Bazı durumlarda siyasi temsiliyet hatta protokol kaygısının etkili olduğu görülür. Örneğin 1897 yılında, Beyrut'ta, Sultan Abdülhamid'in Avrupa hükümdarları arasında göründüğü bir levha peyda olur. Bu sefer sorun, Padişah'ın "mezkür levhanın üçüncü safında, düvel-i mutavassıta ile Bulgar prensi sırasında" gösterilmesi yani büyük devletler arasında resmedilmemiş olmasıdır. Ayrıca "esasen tasvir-i mukaddes-i cenâb-ı mülukânenin şunun bunun yedinde tedavül ettirilmesi şeair-i celîle-i İslâmiye mugayir bulunduğuna mebni" levhanın ithalinin engellenmesine karar verilir. 1902'de Ankara'daki toplatma kararında ise gerekçe resmin bir kahvehanede asılı olması ve yerin uygun görülmemesidir.[35] Bazı örneklerde ise gerekçe resmin padişaha benzememesidir.[36] Bu durumlarda gerçekten "aslına uygunluk" kaygısı mı olduğu yoksa örneğin padişahın göze hoş görünmeyecek şekilde çizildiğinin mi kast edildiği belli değildir.

Bu kararların değişmez olmadığı, memurların zaman zaman yasak olup olmadığı konusunda tereddüte düşmesinden de anlaşılabilir. Örneğin 1892'de Kosova vilayeti polis serkomiseri Osman Şakir, padişahın "büyük üniformasıyla pek çok nişanlar ve başında tuğu el ile yapılmış büyük kıtada bulunarak tasvirinin" terzi dükkânlarında, mağazalarında, ekser hane ve Hristiyan mekteblerinde, bir de dava vekili Ali Efendi'nin hizmetçisinin elinde görüldüğünü ve hizmetçinin elindekine polisin el koyduğunu bildirmektedir. Osman Şakir bu işin Dersaadetce yasak olduğunu düşünmektedir, ancak valiye sorduğunda yasak olmadığı cevabını almıştır. Yine de el konulmuş olan portrenin bırakılması da münasip olmayacağından ne yapacağını sormaktadır.[37] Kararsızlık, daha doğrusu tavır değişikliği, İzmir'deki iki olayda da hissedilir. 1904'e ait bir belgede, "İzmir'de kahvehane ve gazino ve dükkânlarda tasvir-i hümâyûn diyerek" asılmış olan levhaların bundan beş altı sene önce toplattırılmasına teşebbüs edildiği fakat herkes bunları tasvir-i hümâyûn diye bildiği için bu kararın yanlış anlamalara yol açtığı, dolayısıyla bu işten vazgeçildiği belirtilir. Ancak belgenin yazıldığı tarihte (1904) Padişah'ın emriyle hepsinin kaldırılmasına karar verilmiştir.[38]

Bu son belgede tasvir-i hümâyûnun kaldırılmasının yanlış anlaşıldığı ibaresi, toplatmanın çok hoş görülmeyen, iyi etki bırakmayan bir eylem olarak algılandığını düşündürüyor. Hemen her seferinde bir gerekçenin ileri sürülmesi ve net, genel, kalıcı bir yasak kararının olmaması da ancak Padişah'ın kitleler içindeki uzantısı olan tasviri zarar gördüğünde bu yöntemin devreye sokulduğu izlenimini veriyor. Sonuç olarak; otuz üç

yıllık bir iktidarın başından sonuna kadar, üstelik görsel araçların sürekli geliştiği bir dönemde sarayın tavrının değişmesi, kontrol ve uyumda zorlanması, gelişen durumlara göre anlık kararlar verilmesi olağan sayılmalıdır. II. Abdülhamid döneminde kamusal alanda padişahın resmiyle iktidarın meşruiyeti arasındaki ilişki, bir bocalama ve öğrenme döneminin ürünü olarak değerlendirilebilir. Öte yandan net bir kararın olmayışı, memurların otosansür mekanizmalarını devreye sokmuş, doğal bir kontrol sağlamış olabilir. Söz gelimi, daha önce bahsettiğimiz gibi Edirne'de padişaha hiç benzemeyen resimler görüldüğünde Yıldız'dan "bu misillü münasebetsiz şeyleri danışmaya bile hacet" olmadığı şeklinde bir cevap gelir. Fakat "bu misillünün" tam olarak neyi kastettiği belirsiz olduğu için memurların o andan itibaren cezayı en yükseckten kesmiş olması mümkündür.

Son olarak padişahın tasvirinin olmadığına dair yargının nasıl doğup büyüdüğünü tekrar düşünecek olursak, bunda toplatma kararlarının ve otosansürün, özellikle buna maruz kalan muhaliflerde büyük etkisi olduğu düşünülebilir. Ancak padişah tahttan indirildikten sonra saraydaki portrelerinin yok edilmiş, yağmalanmış olması da mümkündür. Sarayından hiç çıkmayan müstebit padişah imgesi tasvirinin yokluğuyla destekleniyor, tahttan inmesinden sonra resimlerinin görünmez olmasıyla bu his pekişmiş olabilir. Fotoğrafçıların, ressamların kendi ilişkilerini genelleştirmiş olmaları, kendilerine uygulanan bir sansürü herkes için geçerli saymış olmaları, bu iddiaları yayımlayan basının dilinin söyleneyi tartışılmaz hale getirmiş olması da mümkündür. Bu iddianın ortaya atıldığı -en azından şu ana kadar bulunabilmiş-, daha önce saydığımız bütün yayınlar, Cumhuriyet sonrasına aittir. Bu konu daha geniş bir çerçevede, İttihat ve Terakki döneminden Cumhuriyet'e muhaliflerinin Abdülhamid imgesini inşasının bir parçası olarak incelendiğinde daha farklı sonuçlara varmak mümkün olabilir.

DİPNOTLAR

1 Albümler hakkındaki bazı yayınlar: William Allen, "The Abdul Hamid II Collection", *History of Photography* 8.2 (1984) s. 119-43; Carney E.S. Gavin, *Imperial Self-Portrait: The Ottoman Empire as Revealed in the Sultan Abdul Hamid II's Photographic Albums* (Cambridge, 1989); Nurhan Atasoy (ed.), *Photographs from the Yıldız Palace Albums, Souvenir of Istanbul* (Istanbul: Akkök Yayınları, 2007); Hakan Yılmaz (ed.), *Sultan 2. Abdülhamid Arşivinden Dünya* (Kültür A.Ş., 2008); Hakan Yılmaz (ed.), *Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları* (Kültür A.Ş., 2010), Hakan Yılmaz (ed.), *Sultan 2. Abdülhamid Arşivinden Dünya Liderleri* (Kültür A.Ş., 2011).

2 Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık (1839-1923)* (YEM Yayın, 1995), s. 32-35.

3 Edhem Eldem, "Pouvoir, modernité et visibilité: l'évolution de l'iconographie sultanienne à l'époque moderne", Omar Carlier et Raphaëlle Nollez-Goldbach (ed.), *Le Corps du leader: Construction et représentation dans les pays du Sud* (Paris: L'Harmattan, 2008), s. 171-202.

4 Bu konu hakkında ilk olarak 17 Mayıs 2012'de, Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen "Subject into Object, A Workshop on the Uses of Photography in the Ottoman World" başlıklı toplantıda bir sunum yapım. Ardından Sultan Abdülhamid döneminde sinemayla ilgili bir makalede bu konuya değindim. Bu yazıdaki bazı belgeler bu makalede de kullanılmıştır. Buna karşılık, aslında sinemayı da "görünürlük" politikasının bir parçası saymak gerektiği halde, sınırlar nedeniyle bu yazıda sadece fotoğraf, resim ve türevlerine değineceğim. Bkz. Saadet Özen, "Padişahın Filmi, Suret ve Propaganda", *Doğu Batı Sinema Tutkusu IV.* s. 75 (Kasım, Aralık, Ocak 2015-16), s. 198.

5 Bu görüşü savunan belli başlı yayınlar için bkz. Selim Deringil, *The Well-Protected Domains* (Londra: I. B. Tauris,1998) s. 22.; François Georgeon, *Abdul Hamid II, le sultan calife* (Paris: Libraire Arthème Fayard, 2003) s. 404.; Edhem Eldem, "Pouvoir, modernité et visibilité: l'évolution de l'iconographie sultanienne à l'époque moderne", a.g.m.; Bahattin Öztuncay, *Hâtıra-i Uhuvvet. Portre Fotoğrafların Cazibesi: 1846 – 1950* (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2005), s. 92.; Catherine Pinguet, İstanbul, *Fotoğrafçılar, Sultanlar 1840-1900* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 141-147.

6 BOA, Y.PRK.BŞK., 33 / 4, 22 Muharrem 1298, 13 Kanunievvel 1296 (25 Aralık 1880); Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden bir Belge. Abdullah Biraderler'in Fotoğraf Albümü (1893)", *Toplumsal Tarih*, 84 (Aralık 2000), s. 30-31; Engin Özendes, *Abdullah Frères. Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları* (İstanbul: YKY, 2006) s. 83-86 (Engin Özendes, kaynak belirtmeden klişelerin de kırıldığını belirtir), Bahattin Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, c. 1 (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2004), s. 220-225. Başka bir olay için: Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden bir Belge: Sultan II. Abdülhamid'in Yasaklattığı Kartpostal (1904)", *Toplumsal Tarih*, 101 (Mayıs 2002), s. 20-21.

7 Osman Öndeş, Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro* (İstanbul: YKY, 2003), s. 80.

8 Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları* (Pozitif Yayınları, 2012), s. 15.

9 Resuhi Baykara, "Abdülhamid'in Fotoğraf Yasağı", *Tarih Dünyası* 11.15 (15 Kasım 1950), s. 649.

10 Catherine Pinguet'nin bu konudaki görüşlere dair derlemesi için: C. Pinguet, İstanbul, *Fotoğrafçılar Sultanlar 1840-1900*, a.g.e., s. 143.

11 François Georgeon, *Abdul Hamid II, le sultan calife* (Paris: Libraire Arthème Fayard, 2003) s. 404.

12 Edhem Eldem, "Tarihte Gerçek Üzerine Küçük Bir Araştırma", *Toplumsal Tarih* 261 (Eylül 2015), s. 22-33.

13 Bahattin Öztuncay, *Hamidiye ve Kamera, Osmanlı Sarayından Portreler* (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2011), s. 26-28.

14 A.g.y., Öztuncay, "bilinen birkaçözel durum dışında portre fotoğraflarını hiç çektirmemiş olmasıdır." der. Özel durumlardan hangi fotoğrafları kast ettiğini açıklamaz, bu istisnai durumların sebeplerini de incelemez.

15 Kandemir, "Febüs anlatıyor! Febüs Abdülhamidin fotoğrafını nasıl çekmiş!" *Aydabir* 7 (Mart 1936), s. 53-55, alıntılayan Mustafa Armağan, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2008) s. 65. Osman Nuri Ergin aynı röportajı başka bir gazeteden alıntılar: *Tasvir-i Efkâr*, 16 Mart 1941, Osman Nuri Engin, *Türk Maarif Tarihi* c. 3-4 (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), s. 1059-1060.

16 Mustafa Armağan, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* (Ufuk Kitap, 2006), s. 72.

17 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid* (1960), s. 48-49. Nurdan Küçükhasköylü de bu kaynağa işaret eder: "Antranik Efendi: The 19th Century Ottoman Court Painter", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/12 (Haziran 2015), s. 116-125.

18 Sermet Muhtar Alus, "II. Abdülhamid'in Muayedeleri", *Resimli Tarih* 21 (Eylül 1951).

19 *Resimli Gazete*, 20 Kânunuevvel 1340/20 Aralık 1924.

20 www.artprice.com. Nurdan Küçükhasköylü, Antranik'in Yıldız Sarayı'nda *Muayede* tablosunu, 2015 yılında yayınlanan çalışmasında Sotheby's kataloğundan aktarır. N. Küçükhasköylü, "Antranik Efendi", a.g.m.

21 N. Küçükhasköylü, "Antranik Efendi", a.g.m.

22 BOA, Y.PRK.TKM.34/15, 28 Mart 1895.

23 *The Standard* (Londra), 5 Mart 1897. Bu habere dikkatimi çeken Edhem Eldem'e çok teşekkür ederim.

24 BOA, Y.PRK.AZJ.17/44, Temmuz 1306 (Temmuz-Ağustos 1890).

25 BOA, BEO 483/36211, 2 Temmuz 1310 (15 Temmuz 1894)-7 Eylül 310 (19 Eylül 1894).

26 BOA, Y.PRK.UM.64.92, 17 Mayıs 1319 (30 Mayıs 1903).

27 Padişahın portresini korumanın erken bir örneği için: BOA, HAT. 234/47379, 3 Cemaziyelahir 1254 (25 Temmuz 1838).

28 BOA, Y. PRK.ASK. 154 / 108, 13 Eylül 1315 (25 Eylül 1899).

29 Bkz. Saadet Özen, "Renkli Taş Baskı-Kromolitografi", *Atarih* (Aralık 2014), s.2-6.

30 İkinci Meşrutiyet dönemi siyasi görsel malzemesi için bkz. Sacit Kutlu, *Didar-ı Hürriyet* (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008); Roni Margulies, Zafer Toprak, *Manastır'da İlan-ı Hürriyet 1908-1909* (YKY, 1997); Saadet Özen "The Heroes of *Hürriyet*: The Images in Struggle", Noémi Lévy-Aksu, François Georgeon (der.), *The Young Turk Revolution and the Ottoman Empire: The Aftermath of 1918* (I.B. Tauris, 2017).

31 Bazı örnekler için Saadet Özen, Çukulata. Çikolatanın *Yerli Tarihi* (YKY, 2014), s. 114-140.

32 Hacı Salih, *Misbahu'l-müşrifin fi Men'i't-tasvir* (Hüseyin Enver ve Şeriki, 1328), s. 16.

33 BOA, Y.PRK.PT. 21/16, H. 27 Safer 1319 (15 Haziran 1901).

34 BOA, DH. İD. 112-1/18, 22 Mayıs 1339 (4 Haziran 1913).

35 BOA, Y.MTV. 230/24, 1 Mayıs 1318 (14 Mayıs 1902). Benzer bir örnek için: BOA, MF.MKT. 396/22, 14 Nisan 1314 (26 Nisan 1898)-12 Mayıs 1314 (24 Mayıs 1898).

36 Örnek olarak: Y.PRK.BSK. 19/48, 5 Şubat 1308 (17 Şubat 1893).

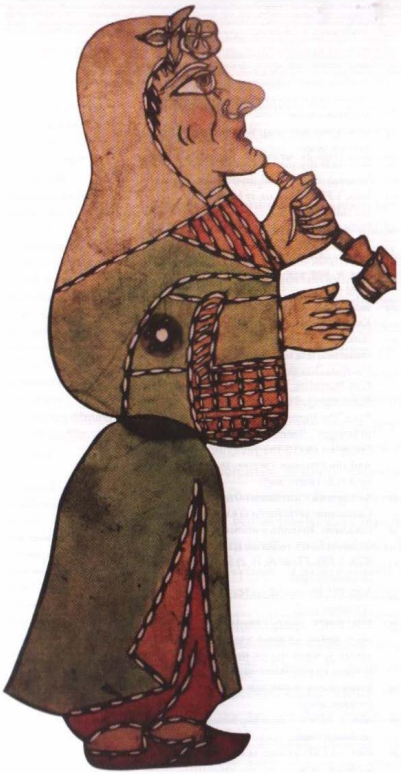
37 BOA, Y. MTV 71 / 38, 8 Teşrinisani 1308 (20 Kasım 1892)

38 BOA. Y.EE.KP. 23/2252, 14 Kânunievvel 1320 (27 Aralık 1904).

KARAGÖZ'DE KADINLARIN YERİ VE MİZAHA KATKILARI*

AHMET AKŞİT

Karagöz'de farklı kadın tipleri vardır: isteklerinde ısrarcı, espriye katılan, yalan söyleyen, çıkarcı, entrikacı vb. İyi bir kadın yoktur, iyi erkek olmadığı gibi. Oyunlarda erkeklere kıyasla kadın sayısı daha azdır ama bu tiplerin, örneğin Nasrettin Hoca'nın karısı ile mukayese ettiğimizde, hayata kendileri açısından baktıklarını, kendi sözlerini söylediklerini görürüz. Tıflı Hikâyeleri'ndeki kadınlar ise daha dominant tiplerdir ancak çok olumsuz çizilmişlerdir. Diğer iki türe kıyasla kadınların Karagöz oyunlarında daha rahat ettiklerini söylemek yanlış olmaz.

Karagöz'ün Karısı, *Yıktın Perdeyi Eyledin Viran*, ed. M. Sabri Koz. YKY, İstanbul 2004, s. 332.

Deniz Kandiyoti "kadın meselesi'nin, Osmanlı düzeninin değişmekte olan doğasına ilişkin kaygılarla, Osmanlı ve Türk ulusal kimliğiyle ilgili sorunların dile getirilip tartışıldığı ideolojik mücadelenin bir parçası haline geldiği"nden ve "nasıl tanımlanırsa tanımlansın, kadınların konum ve davranışlarını cemaatin 'hakiki' kimliğiyle uyumlu ve onu tehdit etmeyecek şekilde oluşturma yolunda bir telaş"tan söz eder.[1] Burada ele alacağımız metinler Kandiyoti'nin sözünü ettiği "kadın meselesi"nin Osmanlı hükümetleri ve entelektüeller tarafından henüz bir mesele olarak görülmediği dönemlerde şekillenen Karagöz oyunlarının 20. yüzyıl başında saray Karagözcüsü Nazif Efendi'nin kaleminden çıkmış halidir. Bunların müstehcenlik dozu ayarlanmış, kısmen "ıslah" edilmiş oyunlar olduğunu belirtmek gerekir.[2] Müstehcenliği kontrol altına alma, yani Karagöz ve orta oyununu ıslah etme meselesi, Osmanlı entelektüellerinin örneğin Teodor Kasap'ın 1870'lerde sıkça işlediği bir konu olmuştur.[3] Kasap, *Hayâl* gazetesinde kadınlar hakkında da yazar ancak bu yazılarda konu bir 'mesele' olarak henüz olgunlaşmamıştır. Buna rağmen kimi yazıları şaşırtıcı bir duyarlılığı yansıtır.[4]

Karagöz gibi yüzyıllarca canlılığını devam ettiren halk eğlencelikleri, müstehcenlik konusunda olduğu gibi birçok bakımdan önemli değişimler geçirir. Kadınların temsili açısından da durumun değiştiği tahmin edilebilir. Evliya Çelebi'nin ve Batılı seyyahların bölük pörçük anlatılarını saymazsak, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın başında kâğıda geçmiş oyunlar dışında elimizde mukayese yapılabilecek eski Karagöz metinleri yok. Buna karşın en eskileri 16. yüzyıla tarihlenen el yazması Nasrettin Hoca fıkraları[5], 18. yüzyıl ortalarına tarihlenen meddah hikâyeleri[6] ve bunların içinde özel bir grup oluşturan *Tıflı Hikâyeleri*'i[7] daha iyi korunmuşlardır. Kadınların temsili açısından değişimi çok daha rahat takip edebildiğimiz bu iki türle Karagöz oyunlarını kıyaslamanın fikir açıcı olduğunu düşünüyorum.

Boratav halk hikâyeleri konusunda bir bölünmeye işaret eder: "...muhitlere mevzulara göre bir işbölümü vaki olmuş, ozanların işini büyük merkezlerde kıssahân-meddahlar, köylerde, küçük şehirlerde, kasabalarda, belki büyük şehirlerin de, halk şiir zevkinin rağbet bulduğu yerlerinde âşık-hikâyeciler almışlardır..."[8] Nazif Efendi ve Ritter'in yazıya geçtiği Karagöz oyunlarının büyük çoğunluğu Siyavuşgil'in de belirttiği gibi İstanbul'da geçer[9] ve bu oyunlar doğası gereği konu ve espri anlayışı itibariyle meddah geleneğine uzak değildirler.

Tek tek kadın tiplerinin konuşmalarını ve kadınların da bulunduğu farklı oyunlardaki olay örgülerini mercek altına alırsak 19. yüzyıl İs-

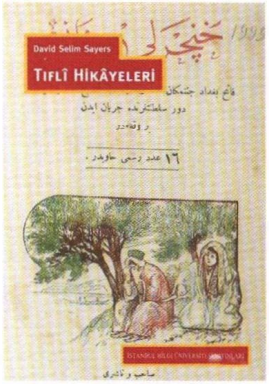
tanbul mahallesindeki kadın hayatının önemli ölçüde hayal perdesine yansıdığını görürüz.[10] Karagöz'e kıyasla Nasrettin Hoca fıkralarında kadınların yeri daha az ve çoğunlukla edilgendir. İstanbul'da geçen meddah hikâyelerinde ve *Tıflî Hikâyeleri*'nde[11] ise kadınların pozisyonu, Karagöz'deki kadınlarla kıyaslanabilir. Bu hikâyelerdeki esas ve yardımcı rollerdeki kadınların birçoğu edilgenlik bir yana içinde bulundukları ortamı önemli ölçüde belirlerler. Ancak Kanlı Bektaş, Gevherli Hanım ve Raiye gibi fuhuş patronu, katil, batakhane işleten kadınlar çok negatif çizilmiş tiplerdir. Hürmüz diğerleri kadar acımasız ve becerikli değildir ancak benzer bir tiptir.[12] Örneğin Gevherli Hanım, zengin erkekleri güzel kızlar vasıtasıyla konaklarına çekip, zindana atıp servetlerini teslim etmelerini sağlar ve sonra da öldürtür. Büyük ve gösterişli konağında, söz konusu faaliyetleri mümkün kılan onlarca kadın ve erkeğin köleleştirildiği bir düzen sürmektedir. Cinsel beğeni ve isteklerini buyurgan bir tarzda ortaya koyan bu kadınlar beğendikleri erkeği yataklarına alırlar.[13] Karagöz'de bazı alt sınıf kadınlara yönelik yer yer beliren sevecen havanın aksine, *Tıflî Hikâyeleri*'nde belirgin bir kadın düşmanlığı vardır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni harfleriyle basılmış "Hacı Vesvese"[14] adlı hikâyede esas kadın, pintiliğiyle çevresindeki herkesi bezdirmiş, doksan yaşını geçmiş Vesvese'nin ikinci karısı Cemile'dir. Özdemir Nutku bu hikâyenin *Binbir Gece Masalları*'ndaki "Çocuk Doğuran Kadı" hikâyesinden etkilendiği belirtiyor.[15] "Hacı Vesvese" başarılı bir şekilde İstanbul ortamına uyarlanmıştır. Vesvese pintiliği ve türlü kötülüklerle ilk karısına eziyet etmektedir. Bu duruma içerleyen, Vesvese'nin Bedesten'den dolap komşusu Hacı Ahmet Ağa'nın kızı Cemile, Vesvese ile evlenir, türlü düzenlerle ve oyunlarla kocasını Bedesten esnafına ve komşularına rezil olmasını sağlar; bu düzenlere Vesvese'ye çocuk doğurtturmak da dahildir. Kimsenin yüzüne bakamayan Vesvese Mısır'a kaçar ancak orada kederinden ölür.[16] Vesvese'nin mirası ilk karısı ve Cemile arasında bölüşülür. Cemile "beğendiği bir delikanlı ile evlenir" ve "baki ömürlerini zevk-ı şevk ile geçirirler". Hikâyeyi anlatan meddah, Vesvese'nin yaşlı olduğunu ve Cemile'nin bekâretinin bozulmadığını belirtmeyi unutmamıştır.[17]

HAYAL PERDESİNDE KADINLAR

Cevdet Kudret, Karagöz fasıllarının yaşanan kimi olaylarla ilgili olduğunu belirterek "Kayık" ve "Hamam" oyunlarını örnek gösterir.[18] Aşağıda anlatılan sahneler 19. yüzyılda ya da daha önceleri yaşanan kimi olaylarla ilgili olsa bile belgelemek mümkün değildir. Konunun "gerçeklik"le alakası bir yana, bu sahneler kadın seyircileri çekmek gibi bir işlevi olduğunu düşündürüyor. Karagöz ustası oyunu kurarken her şeyden önce seyircinin tepkisini hesaba katmak durumundadır. Aşağıda konu edilen oyunların, en azından Nazif-Ritter versiyonunda, kadın seyircilerin de varlığının göz önünde bulundurulduğu düşüncesindeyim. Erkekler kadar olmasa da kadınların Karagöz seyrettikleri biliniyor.[19] Hayal perdesine gelen oyunun belgelenmesi güç olan tarihsel gerçeklikle ilişkisinden çok, hayal ustasının oyunu bu şekilde sahnelemeye zorlayan faktörü, yani kadın seyirci faktörünü akılda tutmak konumuz açısından daha önemlidir.[20]

"Ferhat ile Şirin", "Tahir ile Zühre" gibi konuları eski efsanelere dayanan oyunlardakiler bir yana, Karagöz perdesine gelen kadınlar erkekler gibi gündelik hayatları mahallede geçen veya mahalleye dışarıdan gelen sıradan tiplerdir. Karagöz'ün farklı oyunlarda kurduğu diyaloglarda hayal perdesinin geneline sinen alaycı havadan kadınların da paylarını aldıklarını söyleyebiliriz ancak kadınların gördükleri muamele önemli farklılıklar gösterir. Alaydan korunmanın yollarından biri uygun bir lisan ve kıvraklıkla espriye karşılık vermektir. Hayal perdesi bazı kadınlara bu yolu açar, bazılarına açmaz. Karagöz'ün Karısı, Bol Rükke (Çingene), Kanlı Nigar gibi kadınların daha

IV. Murad döneminde İstanbul'da Tıflî'nin anlatıları üzerine kurulu Tıflî Hikâyeleri'ne bu adı Pertev Naili Boratav vermiş. David Selim Sayers'in (*Tıflî Hikâyeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014) kitabı bu konuda şimdiye yapılmış en geniş araştırma

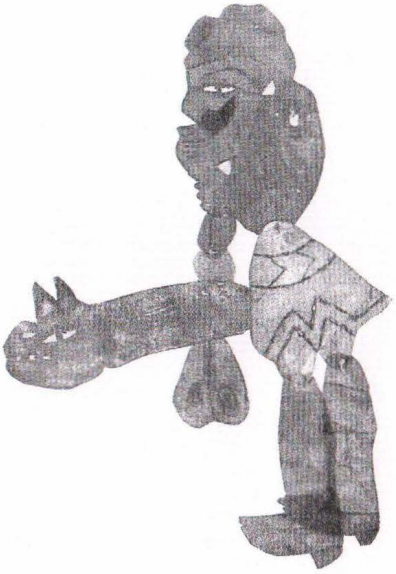
kıvrak, daha esprili (müstehcen) bir dil kullandıklarını; nisbeten varlıklı, saygın kadınların ise konuşmalarda çoğu zaman karşısındakine laf yetiştiremez, hantal bir ruh halinde olduklarını görüyoruz. Bu kadınların bazılarına yakından bakalım.

KARAGÖZ'ÜN KARISI

Karagöz'ün Karısı perdeye Karagöz'e göre çok daha az çıkar, çoğu zaman gölgesi perdeye yansımadan sesi evin içinden gelir. Karagöz'e davranışları genellikle eve ekmek getirmemesinden ya da işsiz gezmesinden dolayı sert ve sorgulayıcıdır.[21] Seyirci onun Karagöz'ün üstündeki ağırlığını hisseder; Karagöz'de ise "Şöyle yaparsam bizim karı ne der?" tedirginliği vardır. Karısından çekinmesi doğaldır zira evin geçimini sağlayacak türden faaliyetler peşinde olmadığı açıktır. Hiçbir oyunda konu edilmez ama seyirci evi çekip çevirenin Karagöz'ün Karısı olduğunu tahmin eder; Karagöz'ün ezikliğinin sebebi budur.[22]

Ancak Karagöz'ün Karısı kocasıyla kavga etmesinin yanında mizaha da katılır.[23] Karagöz'ün Karısı'nın nüktedanlığına "Yazıcı" oyunundan bir örnek görelim:

> Karagöz'ün Karısı - Kim o kapı çalan?
> K - Aç, ben geldim.
> Karagöz'ün Karısı - Aç sen mi geldin? Yani biz tokmuşuz gibi söylüyor.
> K - Kapıyı aç kapıyı!

Zekerli Karagöz (Hamburg Antropoloji Müzesi) ve hermafrodit (Metin And *Karagöz Theatre d'ombres Turc*, Dost Yayınları, Ankara 1977, s. 52, tasvir no 28). Bu tür tasvirler belli bir tarihten sonra kullanılmaz olmuştur. Müstehcenlikten arındırılmış Nazif/Ritter oyunlarında bunlara yer bulmak mümkün değildir.

Karagöz'ün Karısı - İnan olsun, sen böyle boşta gezdiğin için ben sana kapıyı açmam...

Karagöz'ün Karısı'nın kocasıyla didişme içinde mizaha katılması normalde erkeklere ait olan bir alana girmesidir. Kadının mizaha aktif katılımı örneğin Nasrettin Hoca fıkralarında beklenen bir davranış değildir; genellikle Hoca'nın karısı mizaha malzeme olur ya da Hoca'nın karısına, kocasının lafı gediğine oturtması için pas verme rolü verilmiştir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi espri için uygun ortamı Karagöz "Aç!" diyerek sağlamaktadır; burada ve başka örneklerde görüleceği gibi hayal perdesinde rol dağılımı farklıdır.[24] Hayal perdesinde de esasında mahallede oturan diğer "normal" kadınlara kıyasla Karagöz'ün Karısı biraz sıra dışı bir tiptir.

Seyircinin Karagöz'ün Karısı kadar yakından tanımadığı Hacivat'ın Karısı onun gibi "sevimli" bir tip değildir, mizahakatkısıyoktur. Hacivat'ın Karısı iki oyunda diğer oyunlara göre biraz öne çıkar. "Kayık"[25] oyununda kocasından kendisine pahalı mücevherler almasını ister, Hacivat bunları alamayacağını söyleyince kocasını kapı dışarı eder. "Çeşme"[26] oyununda ise Hacivat'a, Karagöz'ün Karısı'nın "yelloz şırfıntı musibetin her gün pudra, düzgünleri, allıkları sürüp de sokaklarda türlü türlü rezalet ettiğini" söyler. Hacivat'ın Karısı'na biçilen dedikoducu, kocasından pahalı hediyeler isteyen karı rolüdür. Karagöz'ün Karısı'nın ise kıskançlıkla, dedikodu ile işi olmaz.

"Çeşme" oyununda Karagöz'ün Karısı gerçekten de Hacivat'ın Karısı'nın Hacivat'a söylediği gibi kocasından başka bir erkekle görüşmektedir. Bu dedikoduları karısından duyan Hacivat mahalle muhafazakârlığına da yaslanarak Karagöz'e "habis" diye seslenir, karısının "orospu", kendisinin de "pezevenk" olduğunu bu sebeple onunla "kat'-ı münâsebet" ettiğini söyler.[27] Karagöz meseleyi mahalleliden soruşturur ancak durumdan emin olamaz; üstelik karısının durumunu soruşturmak isterken daha da kötü duruma düşmektedir. Bunun üzerine karısına, "İnegöl'e kurbağa toplamaya[28] gideceğim." der ama evinin tavan arasına saklanır. Karagöz'ün Karısı, Çelebi'yi eve alır, içki ikram eder ve muhabbete başlarlar. Durumu tavan arasından izleyen Karagöz bulunduğu yerden gizlice kapıya iner ve dışarıdan "Açın kapıyı!" diye bağırır.[29] İçerde Karagöz'ün Karısı, Çelebi'yi aceleyle küpe saklar. Durumu anlayan Karagöz küpü alır, çeşme başına gider. Çeşme başında Hacivat'ın Kızı artık onunla eskisi gibi görüşmek istemeyen aşığını (II. Çelebi), babası Hacivat'ın çömlekte saklı paralarını, altın tabakasını ve elmas yüzüğünü vaat ederek akşam onların evinde kalması için ikna etmeye çalışmaktadır. Sonuçta Hacivat'ın Kızı ve II. Çelebi anlaşırlar. Hacivat'ın Kızı evdeki harar[30] temizlenmesi için çeşme başına gönderecek, temizlendikten sonra II. Çelebi hararın içine girecek, Hacivat harar eve getirirken bilmeden kızının aşığını da sırtında eve taşımış olacaktır. Ancak Karagöz planı duymuş ve Çelebi'nin harara girdiğini görmüştür. O sırada Hacivat gelir. Karagöz küpü tekmeler, karısının aşığı I. Çelebi'yi kovalar. Sonra da harar tekmeler, II. Çelebi güç bela kendini hararda dışarı atar, kaçar. Hacivat'ın "Bunlar kim?" diye sorması üzerine, "Birisi 'bizim ortak' öbürü de 'sizin damat bey'" der. Sonra da faslın başlarında Hacivat'ın kendisine pezevenk dediği dörtlüğü tekrarlattırıp şöyle der: "Kendi götündeki kazığı görmeyip benim gözümdeki çiviyi görmek ayn-i hatâdır."[31] Böylece bütün kızgınlığını Hacivat'a yöneltir ve mahallelinin dedikodusunu reddetmiş olur. Karagöz kendisini aldatan karısına tek kötü söz söylemeden oyun kapanır.

"Kanlı Nigar"[32] oyununda da Karagöz'ün Karısı'nın küçük ama ilginç bir rolü vardır. Oyuna ismini veren Nigar, evvelden daha sık görüştükleri Çelebi ile görüşmek istemektedir. Buna karşılık Çelebi, Nigar kadar istekli değildir. Onlar mahallede konuşurken Salkım-İnci gelir, onun da Çelebi'de gözü vardır. İki kadın Çelebi'yi paylaşamaz, her biri bir yandan çekiştirmeye başlar. Sonuçta

anlaşamazlar, durumu Karagöz'ün Karısı'na danışırlar: Çelebi, Nigar'a mı yoksa Salkım-İnci'ye mi layıktır? Karagöz'ün Karısı Çelebi'ye alıcı gözüyle bakar, başının öbür tarafını da görmek ister. Karagöz onu ters bir şey söyleyecek diye endişe ile izlemektedir. Karagöz'ün Karısı: "Ne sana lâyık ne hanıma lâyık ancak bana lâyık!" der.[13] Böylece Nigar'la İnci arasında bir tercih yapmaktan kurtulmuş, aynı zamanda kocası Karagöz'ün yanında başka bir erkeği beğenerek onu bile isteye zor durumda bırakmış olur.

KANLI NİGAR

"Kanlı Nigar" *kâr-ı kadîm* oyunlar arasında kadınların varlığının en çok hissedildiği oyunlardan biridir. Yukarıda baş tarafı anlatılan oyunun devamında Nigar, İnci ile anlaşıp ikisini de aldatan ve paralarını yiyen Çelebi'yi beraberce eve alıp döverler, sonra da soyup sokağa atarlar. Sokakta Karagöz çıplak ve perişan haldeki Çelebi'ye rastlar. Çelebi başına gelenleri anlatır ve Karagöz'den Nigar'ın evine gidip elbiselerini almasını ister. Bunu yaparsa yeleğin cebindeki beşi bir yerde ve altın saat Karagöz'ün olacaktır. Ancak aynı akıbet Karagöz'ün de başına gelir. Nigar onu güler yüzle içeri alır, oturtur. Sonra Çelebi'nin elbiselerini isteyince kadınlar hep beraber Karagöz'ü dövüp soyup sokağa atarlar. Nigar'ın "Vurun kızlar!" ve benzeri seslenmelerinden evde Nigar ve İnci'den başka kadınların da olduğu anlaşılıyor. Elbiseleri almaya giden Hacivat, Sarhoş (Dayı Manca), Arap (Mercan Ağa) ve Beberuhi aynı şekilde önce eve alınıp, dövülüp, soyulup, sokağa atılırlar. En son Zeybek Bursalı Sarı Efe[14] gelir. Nigar onu görünce tutumunu değiştirir, Sarı Efe'nin isteğine uyarak çıplak kurbanların "çaputlarını" iade eder.

Çelebi'nin dayak yemesi, kadınları aldatmasının ve paralarını yemesinin karşılığıdır ancak sonra Nigâr ve arkadaşlarının kapıya gelen her erkeği dövmeleri ve çıplak sokağa atmaları birikmiş bir hınçla hareket ettiklerini, kadınların içinde bulundukları koşullardan dolayı şiddetli bir memnuniyetsizlik içinde olduklarını düşündürüyor. Üstelik bu memnuniyetsizlik bireysel bir karşı duruşla ortaya çıkmıyor, bir grup kadın birlikte tavır alıyor. Altı erkeğin soyulup, dayak yemesi ve evden dışarı atılmaları komik bir dille konu edilir, sokaktaki çıplak erkeklerin durumu da gülünçtür. Burada esas mesele komiklik yapmaktır ama bu yapılırken, Hacivat'a rağmen, Nigar ve diğer kadınlara yönelik düşmanlaştırıcı bir hava oluşmaz. Hacivat "Çeşme" oyununda yaptığı gibi (yukarıda bahsi geçti) mahalle muhafazakârlığına yaslanıp Nigar ve İnci'ye haddini bildirecek bir tutum takınır. Karagöz'ü sokakta çıplak perişan halde görüp, "Bu hal ne?" diye başlayan diyalogun devamında, "Haa, bildim: Kanlı Nigâr'la Salkım-İnci dedikleri aşifteler... Mahalle arasında hiç böyle şey olur mu? Bu ne rezalet efendim?" gibi şeyler söyler.[15] Karagöz'ün derdi bir an evvel esbaplarına kavuşmaktır, Hacivat ise "bak ben onlara neler yapacağım" havasındadır. Karagöz uyarmaya çalışır ancak dinletemez. Sonuçta Hacivat da dayak yemiş ve çıplak vaziyette kapının önüne konur. Böylece Hacivat'ın kurmaya çalıştığı baskı karşılık bulmaz. Yukarıda anlatılan *Tıflî Hikâyeleri*'ndeki "Hikâye-i Tayyarzade"de batakhane işleten Gevherli Hanım ya da Kanlı Bektaş'ta kullanılan negatif dil hatırlanırsa, "Kanlı Nigar" oyununda tam tersi bir havanın hakim olduğu daha rahat görülebilir.

SALKIM-İNCİ VE ŞALLI NATIR

Kadınların ağırlıkta olduğu bir başka oyun da "Hamam"dır.[16] Bu oyunda Çelebi, sahibi olduğu Kurubalık hamamını işletmesi için Hacivat'a verir. Hacivat da hamamın kadınlar tarafını işletmesi için bu alanda tecrübesi olan Salkım-İnci ile anlaşır. İnci'ye Şallı Natır ile beraber çalışmasını önerir ancak İnci cevaben Şallı'ya dargın olduğunu söyler; iki kadının arasında bir gönül kırgınlığı vardır. Sonuçta Hacivat'ın araya girmesiyle barışırlar. Karagöz'ün annesi Bok Ana (Naile) da hamamda çalışacaktır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra hamam açılır. Karagöz gelen müşterilerin (Çelebi, Ak Arap) ya da Kilci gibi hamama malzeme getiren esnafın peşine takılıp hamama girmeye yeltenir ancak her seferinde kadınlar Karagöz'ü kovarlar. Bir sefer Karagöz'ün Karısı, Karagöz'den para alır ve oğlunu da yanına katıp hamama gider. Hamamdaki kadınlar oğlanın yaşını kadınlar tarafı için büyük bulup Karagöz'ün Karısı'nın yanında "A oğlum, babanı da getir!" derler. Oğlan da fırlayıp babasını getirir. Karagöz tabii derhal gelir ancak kadınlar onu tekrar dışarı atar. Kovulan Karagöz bu sefer başka bir yol dener, merdivenle kubbeye tırmanır ve oradan içeri atlar. Ancak az sonra yangın çıkar, herkes kaçışır, fasıl biter.[17]

Şimdi oyunda Salkım-İnci ve Şallı Natır'ın daha öne çıktığı ilk bölüme dönelim. Hamamın işletmecisi yani patronu Hacivat'tır ancak Salkım-

Kanlı Nigar, *Karagöz*, Sabri Esat Siyavuşgil, İstanbul 1951, s. 35.

İnci'ye teklif götürürken buyurgan bir dil kurmaz, İnci teklifi beğenmezse reddedebilecektir. Aynı şekilde Şallı-Natır'la konuşurken daima tatlı, ricacı bir dil kullanır.

Salkım-İnci ile Şallı-Natır arasındaki ilişki arkadaşlığın ötesindedir. Fakat bu gönül ilişkisi Şallı, İnci'yi aldattığı için kopmuştur. Hamamı için ehil bir kadro kurmak derdinde olan Hacivat, ilk önce Salkım-İnci'nin sonra da Şallı-Natır'ın anlattıklarını sükünetle dinler. Sonunda kadınlar Hacivat'ın ısrarıyla onun hatırı için barışırlar. Kadınların arasındaki ilişkinin mahiyeti dışlayıcı bir dille konu edilmez.[38]

Alaydan korunmanın yollarından biri uygun lisan ve kıvraklıkla karşılık vermektir ancak hayal perdesi bu yolu bazı kadınlara açar. Karagöz'ün Karısı, Bol Rükke, Kanlı Nigar gibi kadınlar kıvrak, esprili bir dil kullanır; nispeten varlıklı, saygın kadınların ise konuşmalarda çoğu zaman karşısındakine laf yetiştiremez, hantal bir ruh halindedir.

BOL RÜKKE

"Yazıcı" oyununda Bol Rükke isimli Çingene kadın yazıcı rolündeki Karagöz'e mektup yazdırır.[39] Buradaki diyalogda Karagöz, Rükke karşısında neredeyse tümüyle edilgendir. Mektup yazdıran Rükke'nin şivesi, dili, müstehcen konuşmaları kendi içinde zaten komiktir. Karagöz'ün espri için zemin hazırlaması gerekmez, o yüzden cevapları genellikle "yazdım" olur. Rükke'nin yazıcı olan Karagöz'e mektup yazdırdığı diyalogdan bir bölüm görelim:

"...Çingene (Bol Rükkel: Aaciim! Nasılsın, ii misin?[40]
Karagöz: İyiyim, sen de iyi misin?
Ç: Çok şüküre, iiyim aaciim!
K: Nereden gelip nereye gidiyorsun?
Ç: Bir yazıcı arıorum. Maktup yazdıracaam, maktup.
K: Ben yazıcıyım. Görmüyor musun hokka, kalemi, kağıdı?
Ç: Aman aacim, yaz!
K: Söyle yazalım bakalım!
Ç: Meriemetlü, insanietlü, müryüvetlü efendim![41]
K: Yazdım.
Ç: Sancı alielerinize[42] obalarımız kadar kadar selâm.
K: Yazdım.
Ç: Çingallarımız kadar duvar[43] olunduktan sonra o güzel nazik hatırlarınıza istifrağ[44] ederim.
K: Yazdım.
Ç: Heman edviye-i hayrieniz[45] ile meşgulüm.
K: Yazdım.
Ç: "Kasvet-i iştihvâkınızla coşkunum.[46]
K: Yazdım.
Ç: Mangizsizlikten yana aaciim, pek şaşkınım..."

Rükke'nin mahallenin dışından gelen bir tip olduğu hemen anlaşılıyor. Oyunlarda birçok yerde Karagöz'ün de Çingene olduğu kabul edilir ama göçebeliği, kelimeleri ve telaffuzu ile Rükke'nin daha "gerçek" bir Çingene olduğu çok açıktır.[47] Buraya bütün diyaloğu almadım fakat Cevdet Kudret'in kitabına bakıldığında görülecektir, Rükke'nin konuşmaları oldukça müstehcendir. Bu konuşmalar Karagöz'ün yukarıda söz ettiğimiz ıslah çalışmalarından daha az etkilenmiş gibidir. Yerleşik hayatın dışından, farklı bir yaşam tarzından gelen Rükke'nin mahallede konuşturulmasıyla mizah elde edilir. Bu Karagöz'de çok uygulanan bir yöntemdir. Farklı oyunlarda mahalleye Bolulu Aşçı Memiş Usta, Kastamonlu Himmet, Laz, vb. gelirler. Farklı şiveleri, kendi dertleri çerçevesinde akıl yürütmeleriyle Karagöz'le atışırlar. Komik durumlar bu diyaloglardan çıkar.

Yine "Yazıcı"da Rükke'den evvel Karagöz'ün karşısına halayıkıyla beraber bir hanım gelir. Bu hanımın Türkçesinden ve bir halayığı olmasından nispeten varlıklı bir aileden geldiği sonucunu çıkarabiliriz. Karagöz onlara karşı çok alaycı davranır. "Siz yazıcı mısınız?" sorusuna, "Önümdeki âletlerimi görmüyor musunuz; hokka, kalem, kâğıt." cevabını verir. Burada alışıldık bir yutturmaca gizlidir; Karagöz "âletlerimi" derken cinsel organını kastetmektedir. Hanım muhtemelen sevgilisine bir gazelden oluşan mektup yazdırmak ister ancak Karagöz ağdalı bir dille söylenen her mısrayı inadına yanlış anlar. Şeklen ve ses olarak hanımın söylediklerine benzer bir şeyler yazar; sonunda ortaya söylenen gazelle alakası olmayan bir saçmalık çıkar.[48] Hanım kızar ve halayıkla beraber uzaklaşırlar.[49]

Gelecek sayıda devam edecek.

DİPNOTLAR

* Bu makaleyi okuyup görüş ve önerilerini benimle paylaşan Nihal Boztekin, Harun Turgan, Peri Efe ve Cansu Kılınçarslan'a teşekkürederim.

1 Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* Metis İstanbul 1997, ss.133-134.

2 1918'de 62 yaşında olan Nazif Efendi, Hellmut Ritter'e onun gençliğinde Karagöz oyunlarının çok daha açık saçık olduğunu söyler. Hellmut Ritter *Karagöz. Türkische Schattenspiele* Hannover 1924 cilt 1, s. 11.

3 Bu konuda bkz. Ahmet Akşit "*Nev İcâd* Karagöz'ün Doğuşu" *Toplumsal Tarih* no: 289, Ocak 2018.

4 *Hayâl*'in 17. sayısında rızası olmadan sevdiğiyle değil de bir başkasıyla evlendirilen Şefika Hanım'ın durumu ele alınıyor ve benzer durumda olan genç kızların haline dikkat çekiliyor. Muhaverenin sonuna doğru Karagöz *Hayâl*'deki duyarlılık seviyesini umulmadık bir şekilde yükselterek "anlamak için hissetmek lazım" deyiveriyor.

5 Pertev Naili Boratav *Nasreddin Hoca* Edebiyatçılar Derneği Ankara 1996, s. 41.

6 Özdemir Nutku *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri* İş Bankası Kültür Yayınları Ankara 1976.

7 David Selim Sayers *Tıflı Hikâyeleri* İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2014, s. 9-10

8 Pertev Naili Boratav *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* Tarih Vakfı, İstanbul 2014, s. 86.

9 Boratav ve Siyavuşgil Karagöz'ü şehirde şekillenmiş bir tür folklor olarak tasnif ediyorlar. Pertev Naili Boratav "Türk Halk Temaşası" *Yücel* sayılar 63, 64, 66, 1940. Siyavuşgil de Karagöz'ün esas olarak İstanbul folklorü ve "halk ruhu" olduğunun altını çizer. Esat Sabri Siyavuşgil, *Karagöz-Psiko Sosyolojik Bir Deneme*. Maarif Matbaası, İstanbul 1941, ss. 18-21.

10 Dror Ze'evi (*Producing Desire Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, University of California

Press, 2006) ve Çiğdem Kılıç (Zenneler, Kitap, İstanbul, 2000) hayal perdesinde kadınların nasıl temsil edildiği meselesini ele alırlar.

11 Bu hikâyelere Tiflî Hikâyeleri ismini veren Pertev Naili Boratav'dır. Sayers bu metinlerin meddah, sözlü halk edebiyatı, yazma hikâye geleneklerinden ve tabii Tiflî Ahmed Çelebi'nin hayatı ve sanatından etkilendiğini belirtiyor. Sayers, *Tiflî Hikâyeleri* bkz s.s. 122-123. Tiflî Hikâyeleri'nin meddah anlatılarının, hikâyelerin kâğıda geçmiş hali şeklinde tarif edilmesinin yanlış olacağını, bunların başlı başına "edebî eser" özelliği gösterdiğini belirtiyor, bkz s. 112, s. 118.

12 Sayers'in adı geçen kitabında Karlı Bektaş "Tiflî Efendi İlhikâyesi" (ss. 167-189) ve "Meşhur Tiflî Efendi ve Karlı Bektaş'ın Hikayesi"inde (ss. 193-202), Gevherli Hanım "Hikâye-i Tayyarzâde ve Versiyonları"nda (ss. 203-247), Raiye "Letâifnâme"de (ss. 251-297) ve Hürmüz ise "Hançerli Hikâye-i Garibesi" (ss. 302- 354) ve "Hançerli Hanım"da (ss. 355-399) yer alır.

13 Tayyarzade hikâyesinde Gevherli Hanım'ın çirkinliği uzun uzadıya anlatılır; buna rağmen Tayyarzade, onunla sevişmek zorundadır aksi halde öldürülecektir. Ancak Tayyarzade Gevherli Hanım'ın güvenini kazandıktan sonra konaktan çıkar, IV. Murad'a gider ve durumu anlatır. Sultan gazaba gelir, kıymetli taşlar işleyen Dede Sultan kıyafetinde Tayyarzade ile birlikte konağa varırlar. Anlatılanların doğru olduğunu kendi gözüyle gören Sultan hançerini Gevherli Hanım'ın karnına saplar sırtından çıkarır. *Tiflî Hikâyeleri* ss. 217-219. Sayers kitabına Tayyarzade hikâyelerinin üç farklı versiyonunu almış. Bütün versiyonlarda IV. Murad'ın Gevherli Hanımı öldürmesi yaklaşık aynı şekilde yer alır. *Tiflî Hikâyeleri*, s. 219, s. 232, s. 246. *Binbir Gece Masalları*'nda sultan, kocasını bir zenci ile aldatan büyücü kadını benzer şekilde cezalandırır ve adamı (kocayı) kadının elinde kurtarır. Sultan kılıcını kadının göğsünden sokup sırtından çıkarır. "Büyülenmiş Genç Adam ile Balıkların Hikâyesi", Birinci Kitap, Alim Şerif Onaran çevirisi, YKY, İstanbul 2018, s. 73.

14 Bu hikâyeyi anlatan 19. Yüzyıl meddahlarından Nazif Efendi'dir. İlk olarak 1871'de Ermeni harfleriyle İstanbul'da basılmış, Nutku *Meddahlık*..., s. 241.

15 Nutku *Meddahlık*..., s. 148. Özdemir Nutku'nun bahsettiği hikâyeyi *Binbir Gece Masalları*'nda Alim Şerif Onaran çevirisi, YKY 2018, cilt 2 ss. 2393-2405 "Yellenenlerin Şahı Kadı" başlığı altındaki hikâyede buldum. Hikâyenin Arapçasında karıların aç bırakan pinti, çocuk doğuran adam esnaf değil kadıdır.

16 Özdemir Nutku, Vesvese tipinde Molière'in *Cimri*'sının (L'Avare 1668) ve bu eserden uyarlama Teodor Kasap'ın *Pinti Hamid*'inin etkilerinin görüldüğünü belirtir. Nutku *Meddahlık*..., s. 148. Ancak Kasap'ın *Pinti Hamid*'i 1873'te (1290) Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oynanır ve aynı yıl İstanbul'da basılır, bkz. *Çingırakh Tatar* 10, 19, 26, 30 Nisan 1873; 7, 10, 17, 21, 24, 28, 31 Mayıs 1873 tarihli sayılardaki ilanlar. Bu durumda 1871'de basılan "Hacı Vesvese"nin *Pinti Hamid*'den etkilendiğini iddia etmek mümkün değil.

17 *Age*, "Hacı Vesvese" s. 257.

18 Cevdet Kudret, "Kayık", "Hamam" oyunlarının fasıl bölümlerinin Ahmet Refik Altınay'ın *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı: "1553-1591"* İstanbul 1935, s. 41, ss. 141-142 kitabını kaynak göstererek 16. Yüzyıldaki olaylarla ilişkili olduğunu ileri sürer. *Karagöz* cilt 2, s. 227, 396.

19 Kadınlar evde, kahvede, sokakta Karagöz seyreder. Bu durum farklı kayıtlarda karşımıza çıkar. Bkz. *Abdülaziz ibn Cemaleddin Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, Toplum Hayatı* Tarih Vakfı İstanbul 1995, cilt 1, s. 53; G. A. Olivier, *Travels in Ottoman Empire, Egypt, and Persia undertaken by order of the government of France during the first six years of the Republic*, cilt 2 (Fransızcadan tercüme), T.N. Longman and O. Rees, Londra 1801, ss. 137-8; Richard Davey, *The Sultan and his Subjects*, yeni basım, Chatto & Windus, Londra 1907, ss.241-5.

20 Kâtip Salih'in kadın seyircileri Bağlarbaşı'ndaki Selim Bey'in Gazinosuna çekmek amacıyla bilet fiyatlarında ve *Hayal* gazetesine verdiği ilanlarda yapılı düzenlemeler için bkz. Ahmet Akşit "New Read Karagöz'ün Doğuşu" *Toplumsal Tarih* Ocak 2018, no 289, s. 46.

21 Karısı ile Karagöz arasındaki diyaloglar, Karagöz bir elbise veya benzeri bir hediye ya da bir iş bulup çalışma sözü vermemişse iki taraf içinde zorlu geçer ancak birçok durumda karısı Karagöz'ü epeyce hırpalar. Ritter *Karagöz*a "Büyük Evlenme" cilt 3, ss. 250-253; "Kanlı Nigar" cilt 1, ss. 128-185, "Kayık" cilt 2, ss. 240 "Karagöz'ün Şairliği" cilt 3, ss. 335-337; "Tahmis" cilt 3, ss. 247-449; "Yazıcı" cilt 2, s. 290.

22 Karagöz'ün Karısı "Hamam" oyununda Karagöz'den hamama gitmek için para ister ve alır. Buradan evin geçimini Karagöz'ün sağladığı düşünülebilir. Ancak Karagöz'ün Karısı ile Karagöz'ün diyaloglarının önemli bölümü evde ekmek bulunmaması, çocukların ve kendilerinin aç olmasıyla ilgidir. Seyirci bu durumda az para giren evde Karagöz'ün Karısı'nın iş bilirliği ve gayretiyle düzeni devam ettirdiğini düşünür.

23 Ritter *age*, "Yazıcı" cilt 2, s. 290; "Sahte Gelin"de karısının Karagöz'ü Tuzsuz Deli Bekir'e vermek üzere "kurı kılığı"na sokması esnasında ikili arasındaki diyalogda da Karagöz'ün Karısı mizaha katılır. Ritter *Karagöz*a "Sahte Gelin" cilt 1, ss. 100-102.

24 *Karagöz*'ün karısıyla mizahla karışık didişmesinde zor durumda kaldığı bir başka yer için bkz. Hayali Memduh'un "Sahte Hasta" muhaverest, Cevdet Kudret *Karagöz* cilt 3 içinde, ss. 516-527.

25 Ritter *age*, "Kayık" cilt 2, ss. 238-236.

26 Ritter *age*, "Çeşme" cilt 2, s. 78.

27 Ritter *age*, "Çeşme" cilt 2, ss. 80-82.

28 Kurbağa toplayıp satmak Karagöz için para kazanma yollarından biridir.

29 *Binbir Gece Masalları*'nda "Sebze Yetiştiricisinin Anlattığı Öykü"nün başlangıç kısmı "Çeşme" oyunun yukarıdaki bölümü ile benzerlik gösterir, şöyle: Karısıyla ilişki dedikodular üzerine yıldızbilimci 4-6 gün süreyle bir seyahate çıkar çıkmaz gibi yapar ancak karısından gizli döner gelir evin içinde herşeyi görebileceği bir yere saklanır. Bulunduğu yerden karısının mahalleli 3 esnaf ile sevişmesini izler ve ürüntüsünden saklandığı yerde öldür. Karısı da mahalledeki eşekçi başı ile evlenir. *Binbir Gece Masalları* çev: Alim Şerî Onaran YKY, İstanbul 2018, ss. 2626-2628.

30 İlarar: Kıldan yapılmış büyük çuval. Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü* cilt 2, s. 256.

31 Ritter *age*, 124. Kudret "çiviyi" "çöpü" olarak değiştirmiş. Kudret *Karagöz* cilt 2, s. 46. Burada Matta İncili: 7/5'teki "Seni ikiyüzlü! Önce kendi gözündeki merteği çıkar, o zaman kardeşinin gözündeki çöpü çıkarmak için daha iyi görürsün" (YENİ YAŞAM 2009) cümlesini Karagöz'ün kendi üslubunca tekrarladığı çok açık.

32 Ritter *Karagöz*, cilt 1, ss. 121-185.

33 Bu oyunda sadece Nigar, Salkım-İnci ve Karagöz'ün Karısı değil, Dimyat Pirinci Hanım da yakışıklı olduğu anlaşılan Çelebi'yi kendisi için istemekten çekinmez. Ritter *age*, cilt 1, s. 152.

34 Sarı Efe'nin "Bursalı Leylâ" oyununda da rolü vardır. Başka bir zenne ile Bursa'dan gelen Leylâ, Hacivat'ın yardımıyla mahallede bir ev kiralar. Bir zaman sonra Sarı Efe (Zeybek) gelir, yavuklusu olduğunu söylediği Leylâ'nın başına bela olur ve eve yerleşir. Karagöz Arnavutlardan da yardım alarak Sarı Efe'yi kovalar. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in kitabının "İstanbul Sefilleri ve Kopukları" bölümünde "cesur ve gözünü budaktan sakınmaz, hiçbir tehlikeden gözü yılmamış ve bılâkis herkesi yıldırmış" adamlarla fahişeler arasındaki ilişki şöyle tarif edilir: "Kopuklarca mutlaka bir fahişe sevmeli ve fahişe de onları sevmeli ve hırs ve arzularına muheyya olmalıdır, aksi takdirde dünyayı alt üst etmek isterler." Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* Haz. Ali Şükrü, Çırılık Kitabevi İstanbul 2011, s. 42.

35 Cevdet Kudret *Karagöz* cilt 2, s. 327.

36 Ritter *Karagöz*, cilt 3, ss. 41-43.

37 Ignácz Kúnos'un derlediği "Hamam" versiyonundaki fasıl sonu daha farklı bitiyor. Karagöz kadınlar tarafına kubbeden atlayınca içeride Yahudi, Alu-Kulaç (Geberuhi) ve Arap'ın kendinden önce gelmiş olduğunu görür. Fakat az sonra Tekbıyık hamamı basar, hepsini dışarı atar. En son Karagöz'ün canını alacakken Hacivat gelir ve onun ricasıyla Tekbıyık. Karagöz'ü af eder. Ignácz Kúnos *Három Karagöz Játék*, "Hamam Oyunu" Budapeşte 1886, ss. 36-38. Kudret de Kúnos'un derlemesindeki farklılığın altını çizer. *Karagöz*, cilt 2, s. 496.

38 Salkım-İnci, Şallı-Natır'a küsmesini şöyle anlatır: "Meğerse yemek odasının yanında ufak bir oda varmış, gizli orada oturmuşlar, diğer bir hanımla muhabbet ediyorlar... Onlar beni görmediler, muhabbete dalmışlar. O hanım koynundan bir portakal çıkardı, Şallı-Natır'a verdi, bizim Şallı da portakalı kokladı. Ben orada kendimden geçmişim." Durumu garip bulan Karagöz ve Hacivat'a sorar; "Bir insanın bir ahbabından portakal alsa ayıp mıdır?" Hacivat: "Bunun manası vardır sen bilmezsin... Portakal Sevdiğinden arda kalı" Kudret *Karagöz*, cilt 2, ss. 482-83.
Bu oyunda olduğu gibi kadın memesi ile portakal/turunç arasında benzerlik kurmak divan edebiyatında ve halk edebiyatında sık görülür, birer örnek görelim: "Bana pistanlar turunc olsun heman-dem neyleyim/ Ruhları gül çeşmi bâdâm olsa da mânî değil" *Nedim Divânı* Haz. Muhsin Macit "Gazeller" 76, Kültür ve Turizm Bak. 2012, s. 292. "Koynundaki memeler/ Turunç olmuş kokuyor", Çamdan Sakız Akıyor, Maraş türküsü. Kaynak kişi: Özer Oruç, derleyen ve notaya alan: Muzaffer Sarısözen, http://www.t notaarsivi....rsiv/thm/1-1000/0031.gif •

39 Bol Rükke'nin Karagöz'e mektup yazdırması için bkz. Ritter *Karagöz*a "Yazıcı" cilt 2, ss. 322-330.

40 Ağacığım! Nasılsın iyi misin?

41 Merhametli, insaniyetli, mürüvetli efendim!

42 Zât-ı âlîlerinize.

43 Dua demek istiyor.

44 İstifsar ederim, sorarım demek istiyor.

45 Edviye-i hayriye, hayırlı ilaçlar. Burada ed'iye-i hayriyye: hayırlı dualar demek istiyor.

46 Kesret-i işitiyâk: çok özleme demek istiyor olmalı. Bu açıklamalarda Kudret'in yazdığı notlardan yararlandım.

47 Birçok diyalogda Karagöz kendisinin Çingene olduğunu söyler. Hacivat ve başka tipler ona "Çingene" diye seslenir. Ritter, Karagöz'ün küçük burjuvaziye mensup bir Türkü temsil etmesine rağmen hayalilerin kullandıkları meslek diline bakarak hayal oyunu ile Çingene kavmi arasında bir rabıta olduğunu belirtir. Hellmut Ritter "Karagöz" *IA*, cilt 6, s. 246. Karagöz'ün Türk olduğunu ispatlamak için sayfalar dolduran (bkz. *Karagöz Paiko- Sosyolojik bir Deneme* MI. V 1941) Siyavuşgil'e göre milli kültürün bir parçası olan "Türk Karagöz"le Çingenelik arasında bir ilişki olmaması gerekiyordu. Bu reflekse kattılmasam da Karagöz'ün neden Çingene'ye dönüştüğü konusundaki çözümlemesini dikkate almak gerektiği düşüncesindeyim: "[Karagöz] daima Çelebi'nin istihkarına, Tiryaki'nin hiddetine, Beberuhi'nin muziplıklerine ve nihayet Tuzsuz'un tehditlerine maruz kalır. Mahalleye dışarıdan gelenler bile onu hiçe saymakta tereddüt etmezler... bu işareller halk tabakasının mümessili olan Karagöz'e neden Çingeneliğin münasip görüldüğünü açıkça izah eder. Bu tevcih, hem saray, ocak ve medrese tahakkümü altında kalan halka nasıl bir kıymet verildiğini gösterir, hem de arada sırada dili sürçüp bu üçüzlü nizamı hicv eden Karagözcüyü görünmez kaza ve belalardan korur. Öyle ya, kim bir Çingene'nin sözüne aldırış eder ki!" Sabri Esat Siyavuşgil "Hacivat ile Karagöz" *Yeni Sabah* 7 Temmuz 1949, s. 2.

48 Cevdet Kudret *Karagöz* cilt 3, ss. 394-395.

49 Gazel yazdırmak isteyen hanımın 19. yüzyılın ikinci yarısında iyi eğitim alan az sayıda kadını temsil ettiği ve gölge oyununa yeni girmiş olabileceği düşüncesindeyim. Okuduğu gazel kadınların da eğitimine önem veren bir aileden geldiğini gösterir. Hayal perdesi yeni tiplere açık bir eğlencedir, 19. yüzyılda da yeni tasvirlerin perdeye girdiği bilinliyor. Örneğin Ermeni Vartan, ES., Siyavuşgil'in belirttiği gibi "mustalalı laf söylemeye" meraklı, Türkçesi ve akıl yürütmesi tuhaf bir tiptir. "Pederini zamanın kıyak şayirlerinden [doğrusu şairlerinden]... kıyak beyitler düzerdi" diye tarif eder; zamanında babasına "Samatya'nın Lamartini" (Alphonse de Lamartin) derlermiş. Ritter *Karagöz*a "Bursalı Leyla" cilt 3, ss. 577-580. "Orman" (Ritter *Karagöz*a cilt 3, ss. 230-233) oyunundaki Ermeni tipi sarraftır, gevezeliği ile Karagöz'ü bunaltır. Tarihe ve şiire meraklıdır.

KOLONYALİZMİ SEYRETMEK: TRABLUSGARP SAVAŞI (1911-1912)

OYA KASAP ORTAKLAN

Kolonyalizmin hüküm sürdüğü bir dönemin içine doğmuş bir sanat ve endüstri alanı olan sinemanın sektör olarak köklü değişimler yaşamaya başladığı bir tarihsel dönemeçte devletlerin sinemayı araçsallaştırma çabaları ile sinematografik dildeki değişim Trablusgarp Savaşı'nı gösteren görüntülere yansır. Böylelikle Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmler, teknoloji, siyaset ve sinemanın iş birliğine tanıklık eden belgeler olarak seyircinin karşısındaki tarihsel yerini alır.

Trablusgarp Savaşı (1911-1912) birçok araştırmaya konu olup farklı açılardan incelenmesine karşın, Trablusgarp Savaşı'nın kolonyalist söylemi-nin sinemadaki yansımaları üzerinde fazlaca durulmamıştır.[1] Aslında sinema filmleri, Trablusgarp Savaşı'nın çıktığı yıldan yaklaşık on altı yıl önce seyirciyle ticari mekânlarda buluşmaya başlamış, sinema ile siyaset arasındaki ilişkinin tohumları çoktan atılmıştı. Sinemanın kolonyalizmin hüküm sürdüğü bir dönemin içine doğması filmleri kendi zamanının kolonyal söylemini belgeleyen bir bellek haline getirmiştir. Bu şekilde bakıldığında ilk ticari gösterimin gerçekleştiği 1895 yılı aynı zamanda sinema ile kolonyalizm ilişkisinin birlikte şekillenmeye başladığı bir milat olarak okunabilir.[2]

İtalya'nın Trablusgarp işgali!

Servet-i Fünun, 18 Teşrin-i Sani 1328 (1 Aralık 1912).

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında dolaşıma giren görüntülerin önemli bir bölümü, aynı zamanda kolonyalizmi meşrulaştırmaya yönelik olarak beyaz perdedeki yerini almıştır. Rakamlar da bunu teyit eder niteliktedir. 1884 yılında dünyanın % 67'si kolonyal işgaller altındayken, bu rakam 1914'de yani 1. Dünya Savaşı'nın başında % 84,4'e yükselmiştir.[3] Başta Avrupa ve Amerika olmak üzere seyircinin karşısına çıkan görüntülerin hatırı sayılır bir kısmı işgal altındaki koloni ülkeleri de kapsamaktaydı. Kolonyalizm yoluna koyulan ülkelerin temel düsturu, medeniyeti "ilkel" toplum ve toplulukların ayağına götürmekti. Filmler de kolonyalist ülkelerin bu "medenileştirme projelerinin" parçası olarak dolaşıma sokulmuştur. Kolonyal söylem bu "ehlileştirme" projesi sırasında filmlerle propaganda yapmayı da öğrenmiştir. İtalya Krallığı da koloni elde etme yarışına heves gösteren ülkelerden biridir. İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdiği notanın ilk satırlarında Trablusgarp'a medeniyet getirme misyonunu şu sözlerle gerekçelendirmektedir: "İtalya Hükümeti Trablusgarb ile Bingazi'nin Devlet-i Aliyyece bırakılmış olduğu hâl-i keşmekeş ve metrûkiyete nihayet verilmesi ve Afrika-yı şimalinin aksâm-ısâiresindehayyiz-i husûl îsâl edilen ayn-ı terakkiyâtdan havali-i mezkûrenindahi istifade etdirilmesi hakkındaki lüzûm-ı kat'iyi sinîn-i medideden beri Bâb-ı Âli'ye tebeyyünden asla hâli kalmamışdır. Medeniyetin ilcâât-ı umûmiyesinden olan bu tahavvül havali-i mezkûre ile İtalya sevâhili arasındaki mesafenin azlığı hasebiyle İtalya için birinci derecede bir mesele-i hayatiye hükmündedir. [...]".[4] Medenileştirme mottosunun verdiği ivmeyle Kuzey Afrika'ya uzanan İtalyanların Trablusgarp'ın ilhakı (1911-1912) sırasında çektikleri filmler, İtalyanların Osmanlı toprakları üzerine kurduk-

ları işgalci tahakkümün görsel dilini ve imgeler yoluyla sürdürülen savaşı ortaya koymaktadır. Ella Shohat ve Robert Stam'ın belirttikleri gibi kolonyalizm, tarihin galipleri adına konuşan baskın sinemada, "cehaleti, hastalığı ve tiranlığı ortadan kaldırmak vaadiyle hayırsever bir uygarlık misyonu yaratan filmlerle idealize edilmektedir."[5] Ve bu filmler sadece bununla kalmayıp kolonyal savaşların geliştirilen teknoloji ve silah sanayi ile birlikte artan endüstriyel karakterinin propaganda filmlerinin biçimsel ve içeriksel niteliğini de değiştirmeye başladığını yani kolonyalizmin dilinin dönüşüme uğrayarak bu dilin sinemanın gözünden, farklı bir sinematografik dil ile temsil edilmeye başladığını da ortaya koymaktadır.[6]

Trablusgarp Savaşı (1911-1912) döneminde çekilen görüntüler, Osmanlı coğrafyası üzerine çekilen ilk savaş görüntüleri değildir. Georges Méliès'nin Osmanlı-Yunan Harbi'ni (1897) sahnelediği *Combat Naval En Greece* (Yunanistan'da Donanma Muharebesi) (1897) ve *La Prise de Tournavos par le Troupes du Sultan* (Tournavos'nun Sultan'ın Birlikleri Tarafından Ele Geçirilmesi) (1897) adını taşıyan canlandırma filmleri ya da İngiliz savaş muhabiri ve ressamı Frederic Villier'in yine Osmanlı-Yunan Harbi sırasında savaş alanından canlandırma olarak çektiği görüntüler şimdilik savaş belgeciliğinin ilk sinemasal örnekleri arasında sayılmaktadır.[7] Yani Trablusgarp Savaşı'nın çıktığı 1911 yılında sinema siyasal, iktisadi, teknolojik, estetik ve kültürel bir geçmişe sahipti. Film üretimi ulusötesi bir yapılanmanın içinde şekillenmiş, filmler dünyanın büyük bir bölümünde dolaşıma girmeye başlamış, gösterim mekânları çoğalmıştır. Filmleri yerleşik ya da gezici sinema mekânlarında izleyen seyirci, sinema hakkında bir öngörüye sahiptir.

FİLMLER VE GÖSTERİMLERİ

Sinema tarihi çalışmalarında önemli birincil kaynaklardan olan filmlere ulaşmak her zaman mümkün olamamaktadır. Bu kısıtlılığın çizdiği çerçeve dahilinde bu çalışmada European Film Gateway, Gaumont ve British Pathé, Fondazione Cineteca Italiana Cinestore, Imperial War Museum ve La Cineteca del Friuli arşivlerinde mevcut belge filmler incelenmiştir. İtalyan film yapım şirketi Cines tarafından yaklaşık yirmi bölüm olarak çekilen *Corrispondenza cinematografica dal teatro della guerra italo-turca* [İtalyan-Türk Savaşı'ndan Sinematograf Havadisleri, 1911][8] adını taşıyan filmlerin XIII. ve XX. bölümü ile hangi bölüm olduğu belli olmayan bir görüntüye ulaşmak mümkün. İncelenen diğer filmler sırasıyla *La Guerra Italo-Turca. Il bombardemen todi Tripoli* [İtalyan-Türk Savaşı. Trablusgarp'ın Bombalanması] (1911), *La gloriosa battaglia di Misrata* (8 luglio 1912) [Mısrata'nın Muhteşem Savaşı (8 Temmuz 1912)], *Turkish-Italian War — The Invasion of Tripoli* [Türk-İtalyan Savaşı — Trablus'un İşgali] (1911), *Vita Tripolina* [Trablus'ta Hayat] (1912) ve *La distanza del campo nemico si valuta esattamente*[9] [Düşman Sahasına Tam Menzil] (1912) adlarını taşımaktadırlar.

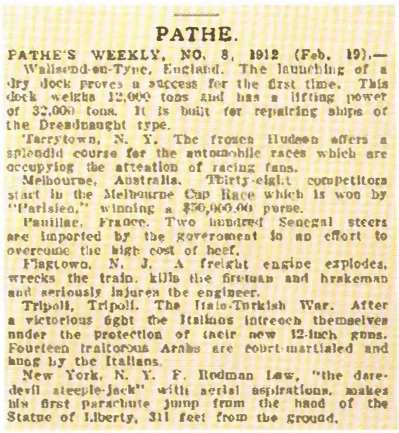
Corrispondenza cinematografica dal teatro della guerra italo-turca [İtalyan-Türk Savaşı'ndan Sinematograf Havadisleri, 1911] başlıklı filmde arayazıların yardımıyla tespit edilebilen görüntü kesitlerinin ilk levhasında, 1 Ekim 1911 günü İtalyanlara teslim olmamak için kendini batıran Derne Vapuru[10] görülmektedir. İkinci levhaya denizden kayıklarla yaklaşan gazetecilerin Trablusgarp topraklarına ayak basması yansımıştır. Gazeteciler neşeyle çevreye selam vermekte, ağızlarında sigara, ellerinde fotoğraf makineleriyle Trablusgarp'a turistik amaçla gelmiş gibilerdir. Trablusgarp'a girmeden evvel kimi güçlü Avrupa ülkesinin doğrudan onayını alan ya da sessizlik ve tarafsızlığıyla İtalya'yı onaylamış olan ülkelerin de verdiği destekle[11] İtalya, müthiş bir özgüvenle Trablusgarp'a girmiştir; gazetecilerin rahat tavrı da İtalyanların güttükleri siyaset ile ilişkilendirilebilir. Benzer bir sevinci aynı filmin devamında 1 Ekim 1911'de Trablusgarp ile Malta arasındaki haberleşme ağını kesen "Airone" mürettebatını yansıtan görüntülerde de görürüz. "Görevini yerine getiren" ekip, film operatörüne sevinçle poz vermektedir.

Airone mürettebatı

La Cineteca del Friuli.

Trablusgarp işgali, başlangıçta İtalyan halkına bir tür askeri gezinti[12] olarak servis edilmiştir ancak İtalyan askerleri umdukları tabloyla karşılaşmamışlardır. İtalyanlara karşı direnişe geçen sivil ve askeri güçler çölde İtalyanları yenmeyi başarmış, Akdeniz sahilleri ve civarı yerleşim yerlerinde sıkıştırılan İtalyanların

PATHE.

PATHE'S WEEKLY, NO. 8, 1912 (Feb. 19).—
Wallsend-on-Tyne, England. The launching of a dry dock proves a success for the first time. This dock weighs 12,000 tons and has a lifting power of 32,000 tons. It is built for repairing ships of the Dreadnaught type.
Tarrytown, N. Y. The frozen Hudson offers a splendid course for the automobile races which are occupying the attention of racing fans.
Melbourne, Australia. Thirty-eight competitors start in the Melbourne Cup Race which is won by "Parisien," winning a $50,000.00 purse.
Pauillac, France. Two hundred Senegal steers are imported by the government in an effort to overcome the high cost of beef.
Flagtown, N. J. A freight engine explodes, wrecks the train, kills the fireman and brakeman and seriously injures the engineer.
Tripoli, Tripoli. The Italo-Turkish War. After a victorious fight the Italians intrench themselves under the protection of their new 12-inch guns. Fourteen traitorous Arabs are court-martialed and hung by the Italians.
New York, N. Y. F. Rodman Law, "the dare-devil steeple-jack" with aerial aspirations, makes his first parachute jump from the hand of the Statue of Liberty, 311 feet from the ground.

Pathé Haftalık Havadisleri, No. 8, 19 Şubat 1912

TheMoving Picture World, 11, Ocak-Mart 1912

ilerlemeleri engellenebilmiştir.[13] İtalyanların bu sıkışmışlığa cevabı sert olmuştur. Asker ya da sivil ayırt etmeden bine yakın insan asılmıştır. Lenin, *Pravda* gazetesinin 28 Eylül 1912 tarihli nüshasında Trablusgarp Savaşı için "mükemmelleştirilmiş, uygar bir katliam, Arapların 'çağdaş' silahlarla katledilmesi"[14] diye yazmaktadır. İtalyanlara karşı direnen yerli halkın, İtalyan askeri güçlerince 6 Aralık 1911 tarihinde[15] meydanda asıldığını gösteren görüntüler, Lenin'in sözlerini hatırlatır. Gaumont Pathé ve British Pathé arşivinden izlenebilen görüntülerde meydanda asılmış on dört kişi ve asılanları inceleyip elindeki deftere not alan bir asker görülmektedir. Meydanda toplanan siviller ve askerler infazları izlemektedir. Görüntülerin başlığında asılanların Arap olduğu belirtilmekle birlikte neden asıldıkları açıklanmamaktadır.[16]

Pathé'nin haftalık havadisleri arasında uluslararası bir seyirci kitlesine ulaşan bu görüntüler İtalya'nın kendi savaşının meşruiyetine ve propagandasına hizmet etmiştir. Bu şiddetin görüntüye alınıp dünyada dolaşıma sokulması, bir korku ve otorite yaratma, gözdağı verme siyaseti olarak değerlendirilebilir. İtalyan hükümetinin Trablusgarp konusundaki görüntüye yansıyan bu sert tavrı dünyaya İtalyan Krallığı'nın gücünü de göstermeliydi.[17] Görüntüler, Amerika'da "Pathé's Weekly" haftalık havadisleri arasında "On dört hain Arap mahkemeye çıkartıldı ve İtalyanlar tarafından asıldı" başlığıyla 19 Şubat 1912'de gösterilmiştir.[18]

Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerin Avrupa ve Amerika'da dolaşıma girdiğini ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşabildiğini tahmin etmek zor değildir. Örneğin Almanya'da basılan sektör dergisi *Der Kinematograph*'ın 1911-1912 yıllarını kapsayan nüshalarından edinilen bilgilere göre bu görüntüler *Das II.Italienische Korps auf dem Wege nach Tripolis* [İtalyan İkinci Tabur Alayı Trablusgarp Yolunda] (1911), *Aufnahmen vom Kriegsschauplatz in Tripolis I* [Trablusgarp Savaş Meydanından Görüntüler I] (1911), *Aufnahmen vom Kriegsschauplatz in Tripolis VI* [Trablusgarp Savaş Meydanı'ndan Görüntüler VI] (1911) ve *Die italienischen Operationen im ägäischen Meer* [Ege Denizinde İtalyan Operasyonları] (1912) başlıklarıyla sıcağı sıcağına gösterilmiştir. Bu filmler yukarıda adı geçen Cines yapımı *Corrispondenza cinematografica dal teatro della guerra italo-turca* [İtalyan-Türk Savaşı'ndan Sinematograf Havadisleri] (1911) filminin bölümleridir. Yine İtalyan Krallık Sarayı'nın operatörlerinden Luca Comerio'nun çektiği 1912 tarihli *Guerra Italo-Turca* ve *La Battaglia delle due Palme* [19] adını taşıyan görüntülerin, Amerika'da *War is Hell* [Savaş Cehennemdir] (1912) adı altında gösterildikleri bilgisini *The Moving Picture World* dergisinin 29 Haziran 1912 tarihli nüshasından ediniriz.[20]

İtalyanların çektikleri filmler sadece ticari sinema mekânlarında gösterilmemiştir. Cines yapım şirketinin cephedeki askerlere de kimi zaman özel gösterimler düzenlediği bilinmektedir. Askerlerin moralini yükseltmek, birlik beraberlik duygusunu pekiştirmek ve aynı zamanda Cines şirketinin reklamını yapmak üzere düzenlenen bu gösterimler film levhalarına da yansıyabilmiştir. Bilgi ve haber kaynağı olan bu görüntüler dışında kimi asker kendi ailesini

Trablusgarp'ta şehrin girişine kurulan askeri kamp

Imperial War Museum

de beyaz perdede izleyebilmiştir. 5 Ağustos 1914 tarihli *Der Kinematograph* dergisi, Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyan hükümetinin savaşa katılan askerlere moral vermek için ailelerini filme alarak görüntüler aracılığıyla memleketlerinden selam taşıdıklarını bildirmektedir. İtalyan resmi birimleri, asker ailelerini askeri kışlalara davet ederek yakınlarının görüntülerini çekmiş, bu görüntüleri çoğaltıp askeri birliklere göndermiş ve savaşmadıkları akşamlarda askerlere izletmişlerdir.[21]

Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerin Osmanlı topraklarında gösterime girip girmediğine ilişkin bir bilgiye henüz ulaşılamamıştır. *Der Kinematograph* dergisi 24 Temmuz 1912'de Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen ya da İtalya ve Trablusgarp'a göndermede bulunan filmlerin Osmanlı topraklarında gösterilmediğine değinmektedir. Yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkın, dini ve milli duygularını rencide edecek tarzdaki görüntülerin Osmanlı tebaasını oluşturan farklı etnik ve dini kimlikten halkı kışkırtabileceği uyarısında bulunulmaktadır.[22] İtalya'da ise savaşın ilk çatışmaları beyaz perdeye yansımamıştır. Hatta savaşın "sinematografik görünmezliği" İtalyan seyircileri arasında hayal kırıklığı yaratmıştır. İtalya'da seyircinin "gerçek" savaş görüntüleri görme talebine karşılık, sinematograf mekânlarında izlenebilen görüntüler, seyirciyi donanma talimleri ve Osmanlı askerlerinin görünmediği canlandırma sahnelerle avutmaya yönelmiştir. Giorgio Bertellini bu veriler doğrultusunda, İtalyanların çektikleri bu görüntülerde sanki Trablusgarp'ta uyguladıkları şiddeti kanıtlarcasına örtbas etmeye çalıştıkları izlenimini edindiğini yazmaktadır. [23] Seyircinin talepleri karşısında bu görünmezlik fazla uzun sürmemiş ve başta Cines olmak üzere İtalyan film şirketleri İtalyan devletinin açıklamalarını yayan basına paralel bir kampanya ile sinemayı milliyetçi estetiğin enstrümanına dönüştürmüştür. Filmlerin İtalya ve Amerika'daki gösterimi sırasında savaş alanını sinematograf mekânına taşıyan havadis görüntülerinin gösteriminin yanı sıra, İtalya'nın geçmişi ve şimdisini bir medeniyet zenginliği olarak öne çıkartan kurmaca filmlerin de gösterilmesi[24] kültürel savaşın kazanılmasında etkili bir savaş stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

LA DOMENICA DEL CORRIERE

Si pubblica a Milano ogni Domenica
Supplemento illustrato del "Corriere della Sera"

Ufficî del giornale: Via Solferino, N. 28 MILANO

Anno XIV. Num. 25. 23-30 Giugno 1912. Centesimi 10 il numero.

Peppo la battaglia di Zanzur: il gen. Frugoni con altri ufficiali superiori visita le conquistate trincee nemiche ricolme di morti.
(Disegno di A. Beltrame)

KOLONYALİZMİN FİLMLERLE MEŞRUİYET SAVAŞI

Filmlerde İtalyanların savaşı nasıl sürdürdüklerini gösteren levhalar, kolonyalist ülkelerin teknolojik güç siyasetiyle galip gelme çabalarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Cines'in çektiği filmlerin 13. bölümünde *Ain Zana'daki Zafer Günü* arayazısıyla açılan ilk levhasında bombardıman görüntülerine şahit olunmaktadır. Görüntülerde kale topçu birlikleri Osmanlı askerlerinin ilerlemesini engellemek için hazırlık içindedirler ve kısa bir süre sonra bombardıman başlar. Osmanlı güçleri görüntülerde görünmemektedir, sadece İtalyanların bombardıman anlarına şahit oluruz. Toplarla bombardıman yapılan anlar elle kırmızıya boyanmıştır. Görüntülerin devamında İtalyan topçu subayları atış poligonu kontrol noktasında görülmekte, son olaraksa İtalyan subaylarının çölde taarruza geçişleri ve ilerleyişleri izlenebilmektedir. Aralarında uzun beyaz kıyafetler giymiş kişiler seçilebilmekte; yerli halkın kıyafetlerini taşıyan bu kişilerin savaş esiri olduğu düşünülmektedir. Benzeri bir bombardıman görüntüsü *La Guerra Italo-Turca. Il bombardemen todi Tripoli* İtalyan-Türk

Der Kinematograph dergisi 24 Temmuz 1912'de Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen ya da İtalya ve Trablusgarp'a göndermede bulunan filmlerin Osmanlı topraklarında gösterilmediğine değinmektedir. Yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkın, dini ve milli duygularını rencide edecek tarzdaki görüntülerin Osmanlı tebaasını oluşturan farklı etnik ve dini kimlikten halkı kışkırtabileceği uyarısında bulunulmaktadır.

İtalyan askerleriyle Osmanlı askerlerinin nükteli yan yanalığı

Fondazione Cineteca Italiana

Savaşı. Trablusgarp'ın Bombalanması (1911)[15] başlıklı filmde vardır. İtalyanların denizde gemileri bombalamalarını gösteren levhalar, yakın ve uzaktan çekimlerle denizcilerin topları nasıl yerleştirdiklerini ve bombardıman anlarını göstermektedir. Dönemin seyircisine savaşın "canlı" tanığı olma imkânı veren bu görüntülerin, seyir deneyimi açısından bir şaşkınlık yarattığı ve gerek sinema estetiğindeki değişimin, gerekse de İtalyanların savaş alanında sergiledikleri ve görüntülerle çoğaltmaya özel bir özen gösterdikleri askeri teknolojinin seyirciler arasında heyecan yaratmış olabileceği de düşünülmelidir.

Görüntülere ağırlıklı olarak deniz ve karadan gerçekleştirilen bombardımanlar yansımıştır. Bunun dışında İtalyanların Trablusgarp Savaşı sırasında havadan gerçekleştirdikleri saldırılar da beyaz perdeden izlenebilmiştir. Görüntülere sıkça ve uzun sürelerle bombardıman saldırılarının yansıması, ilk hava saldırısını gerçekleştiren Teğmen Guilio Gavotti'ye ait görüntünün de film kesitlerinin arasında bulunması ya da *Corrispondenza cinematografica dal teatro della guerra italo-turca* [İtalyan-Türk Savaşı'ndan Sinematograf Havadisleri] (1911) filminin son levhasında Draken Balonu'nun İtalyan askerleri tarafından havalandırma çalışmalarının kameraya alınmış olması ellerindeki teknolojik üstünlüğü önemseyen İtalyanların, savaşa bir tür savaş teknolojisi çıkarması gibi baktıklarını da öne çıkartır. Trablusgarp Savaşı'nı saray adına filme alan Luca Comerio'nun geliştirdiği dramatik görsel dilin, savaş teknolojisinin filmlerde güç ve modernitenin sembolü haline dönüşmesinde önemli bir payı vardır.[16]

Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerde İtalyan donanması[17] ve ordusunun gücünü gösteren motiflerin dışında bazı imgelerin filmlerde sıkça kullanılarak İtalyanların gözünden savaşı ve zaferi betimleyen bir sinematografik dil ve tarih yaratılmaya çalışıldığı görülür. Din ya da vatan olgularının öne çıkarıldığı bu tarz sembolik göndermeler, ilerleyen yıllarda da savaşın sinematografik dilinin vazgeçilmez öğelerine dönüşmüşlerdir. Trablusgarp İtalyanların hakimiyetine geçtikten sonra kilise ayininden çıkan generallere ait görüntüler başka bir levhada cami silüetinde nöbet tutan asker görüntüsüyle tamamlanır. Kilise ya da cami görüntülerinin kullanılması İtalyan seyircisinin din karşısındaki hassasiyetine işaret etmektedir. Diğer yandan Trablusgarp Savaşı'na bahane olarak gösterilen "geri kalmış" topraklara medeniyeti taşıma düsturu göz önünde bulundurulduğunda, *La gloriosa battaglia di Misrata* (8 luglio 1912) [Mısrata'nın Muhteşem Savaşı (8 Temmuz 1912)] filminde cami önünde nöbet tutan asker, Müslüman toprakların hamiliğine soyunan bir İtalyan devleti imajının yaratılmaya çalışıldığını da düşündürmektedir.

Filmlere yansıtılmaya çalışılan rahatlık ve neşe de "Müslüman dostu" İtalyan devleti imajını pekiştirir. *Turkish-Italian War – The Invasion of Tripoli* (1911) [Türk-İtalyan Savaşı – Trablus'un İşgali] adını taşıyan filmde, İtalyan askerlerinin Trablusgarp'ta askeri kamp alanla-

No. 252. Der Kinem. graph — Düsseldorf.

CINES

Nur die „Cines" allein hat die Erlaubnis erhalten

CINES

Aufnahmen von Kriegsschauplatz in Tripolis

herzustellen.

Lassen Sie sich nicht verblüffen

wenn Ihnen von anderer Seite sogenannte

Bilder vom Kriegsschauplatze

angeboten werden. Wir beginnen demnächst mit der Veröffentlichung einer Serie von Aufnahmen, von denen jede ca. 160 m lang ist. Die erste Serie erscheint am 28. Oktober und enthält folgende Bilder:

Panorama von Tripolis mit der italienischen Flotte und dem zerstörten türkischen Schiffe „Derna"
Die ersten Journalisten landen in Tripolis
Die Festung Hamidié nach dem Bombardement der italienischen Flotte
Die italienischen Matrosen ziehen zur Wache auf
Die Admirale Faravelli und Theodi Revel landen in Tripolis
Die feierliche Einsetzung des ersten italienischen Gouverneurs von Tripolis Admiral Borea-Ricci
Die italienische Flagge wird feierlich auf dem Platz in Tripolis gehisst.

Die zweite Serie erscheint am 4. November und enthält u. a. nachstehende Bilder:

Ausschiffung der Truppen und Parade
Die Trümmer der bombardierten Festungswerke
Eroberte türkische Kruppkanonen
Gefechte bei Sumeliana
Tote und Verwundete der Türken.

Wir bitten Bestellungen möglichst telegraphisch aufgeben zu wollen, um Verzögerungen in der Lieferung zu vermeiden.

„CINES" :: Ital. A.-G.

ROM-BERLIN SW. 48 Fernsprecher: Amt VI, 12308 Tel.-Adr.: Kossielost, Berlin Friedrichstrasse 238

Der Kinematograph dergisinde Trablusgarp Savaş Meydanından Görüntüler'in duyurusu

rındaki yaşamlarından kesitler sunan karelerin birçoğunda yerli halkı ile dayanışma içinde hareket eden, kimi zaman birbirleriyle şakalaşan asker ve sivillerin görüntüleri yansımaktadır. Bu görüntüler Trablusgarp'ta yaşayan yerli halkın İtalyanları benimsediği hatta onlara ihtiyaç duyduğu mesajını vermek ister gibidir. Bu tür görüntülerin tamamına yakınında kadraja giren asker ya da siviller kameraya poz vermektedirler. Bu sahneler kameraya doğru bakan, kamera karşısında halini tavrını değiştiren, selam veren, güreşen, yemek dağıtan ya da etrafıyla şakalaşmaya başlayan mizansen hareketlerden oluşur.

Görüntüler sadece askerlerin yaşamlarına ve muharebelere odaklanmaz. *Vita Tripolina* [Trablus'ta Hayat] (1912) filminde olduğu gibi Trablusgarp'taki halkın günlük yaşamından kesitler de savaş döneminde beyaz perdeye yansımıştır. İtalyanlar için işgal ettikleri toprakları tanımak ve tanıtmak amacıyla çekilen bu görüntülerin, sadece oryantalist ya da turistik bir işlev taşımadığı aşikârdır. Bu keşif görüntülerinin İtalyanların sahiplendiği topraklara bir aidiyet kurmak üzere çekilip gösterime girdikleri ileri sürülebilir. Dolayısıyla bu görüntüler, henüz "medeniyet yüzü görmemiş" bir halkın yaşantısını yansıtarak İtalyan devletinin görsel savunma metni haline dönüşür. Bu topraklara yatırım yapacak ya da yerleşecek sermaye sahipleri, kurumlar ve kişiler de filmlerle ulaşılmak istenilen önemli hedef kitlelerdir.

İster İtalya'nın teknolojik ve askeri gücünü öne çıkarsın, ister Trablusgarp'taki askerlerin ve sivillerin yaşantısına odaklansın ya da Osmanlı ile İtalyan halkları arasında kurulan yakınlığı yansıtmaya çalışsın; elimizdeki görüntülerin hepsinde sıkça kullanılan sembol, bayraktır. Bayrak imgesi sadece filmlerde değil, geniş kitlelere kolayca ulaşabilen gazete illüstrasyonlarında, fotoğraflarda ve dönemin belki de en yaygın medya araçlarından biri olan kartpostallarda da bolca kullanılmıştır. Filmlerde de İtalyan bayrağı sıkça seyircinin karşısına çıkmaktadır. Trablusgarp'ın İtalyanların eline geçmesinden sonra şehir kalesinin tepesinde göndere çekilen İtalya Krallığı bayrağı, İtalyanlara savaşın kazanıldığını müjdelemektedir. Ya da şehrin tepelerinde dalgalanan bir İtalyan bayrağını öpen

bir İtalyan'ın görüntüsü, seyircinin vatanperver duygularına dokunması beklenen sahnelerdendir. Böylelikle bayrak retoriği, Trablusgarp Savaşı sırasında güçlü yönlendirici etkisiyle sıkça tercih edilen bir görsel imge olarak karşımıza çıkmaktadır.[28]

SONUÇ

Sinema başından itibaren kolonyal düşlere ve hırslara bir yaşam ve yayılma alanı sunmuş, kolonyalizm ise sinemayı kendi çıkarları doğrultusunda işlevselleştirmeyi bilmiştir. Trablusgarp Savaşı üzerine 1911-1912 yılları arasında çekilen filmler, sinemanın kolonyalizmi sadece bir bilgi nesnesi olarak kullanmayıp, yarattığı sinematografik dille kolonyalizme dair tahayyülleri de biçimlendirebildiğini göstermektedir. Sinema, İtalya Krallığı'nın savaş söylemlerini meşrulaştırmasına katkıda bulunmuştur. Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerde kullanılan görsel imgelerin taşıdığı sembolik değer bu meşruiyet dilinin yaratılmasında etkindir. Bu motifler önceki yüzyılların görsel sanatları ve medyaları aracılığıyla taşınmakla birlikte, filmlerde kullanımları, filmlerin yarattığı "canlı/hareketli gerçeklik" yanılsamasıyla seyirci üzerinde güçlü ve farklı bir etki yaratabilmiştir.

Filmlerde, asker, ordu, donanma ve silah teknolojisini öne çıkartan görüntüler bolca kullanılmaktadır. İtalyanların "güçlü ve ileri medeniyetlerini" vurgulayan bu imgelerle savaşın, eril ve heteroseksüel bakış açısı levhalara yansıyan görüntülerde içkinleştirilip doğallaştırılır. Filmlerde, "savaşçı, güçlü" ve Batılı İtalya Krallığı'nın karşısına, "kendisini terbiye etmesine ihtiyaç duyan, zayıf düşmüş, dişil", Doğulu Trablusgarp yani Osmanlı İmparatorluğu yerleştirilir. Bu söylem sadece muharebe anlarını ya da İtalya'nın askeri gücünü yansıtan görüntülerle anlatılmaz. Trablusgarp'ta sürdürülen yaşamdan kesitler sunan insan ve sokak manzaraları, beyaz perdede bıraktıkları "yoksul ve yoksun" izlenimle İtalyan "medeniyetine" ne kadar ihtiyaç duyulduğunu öne çıkarmak niyetindedir. Batı'nın oryantalist bakış açısı, Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerde işgale haklı bir gerekçe yaratan söylemsel bir zemin olarak seyircinin karşısına çıkar.

Trablusgarp Savaşı sırasında filmler başta Avrupa ve Amerika olmak üzere hızlıca dolaşıma girmiştir. Haber verme işlevinin dışında İtalyan devletinin çekilen bu filmler yoluyla kendi gücünü pazarladığı, kolonyal rekabette var olduğu ve Batılı devletlerin desteğine başvurduğu anlaşılmaktadır. İtalyanlar tarafından asılan Araplara ait görüntüleri herhangi bir açıklama yapmadan "hain" başlığıyla Amerikalı seyirciye servis eden Pathés Weekly'in ilanından da anlaşıldığı üzere filmler, şaibeli ve manipülatif bir bağlamın içerisinde İtalya'nın kolonyal siyasetinde araçsallaştırılmıştır. Dolayısıyla ölümü seyretmek tıpkı bayrak motifi gibi, kolonyal siyaseti destekleyen ülkeler ve seyirciler için işgalin ve zaferin bir tür sembolik onayına dönüşmüştür.

Trablusgarp Savaşı'nı gösteren görüntüler kendisini sadece savaş ve ölümle olumlamaz. İtalyan askerlerinin Trablusgarp'ta yaşayan siviller ya da askerlerle kurdukları görünürdeki samimiyetle İtalya Krallığı gerçekleştirdiği işgal hamlesinin ne kadar dostane olduğunu vurgular. Oysa filmlere alınan Trablusgarplıların kendi beyanları ve rızaları film levhalarından okunamamaktadır. Dolayısıyla sinema mekânında, beyaz perdede ve filmlerde yeniden üretilen güç ilişkileri denklemleriyle bir kez daha kolonyalist ülkenin kendi öznel tarihini yaratmasına izin vererek katkıda bulunulur.

Trablusgarp Savaşı'nı anlatan filmlerin o güne dek çekilmiş diğer savaş filmlerinden farklı bir yerde durduğu söylenebilir. Bu filmlerde, yaklaşık iki yıl sonra I. Dünya Savaşı üzerine çekilen görüntülerin ve hatta savaş filmlerinin büyük çoğunluğunda kullanılan sinematografik dilin grameri yaratılmaya başlamıştır. Sinemanın sektör olarak köklü değişimler yaşamaya başladığı bir tarihsel dönemeçte devletlerin sinemayı araçsallaştırma çabaları, film yapımcı ve operatörlerinin gösterdikleri ilgi ve sinematografik dildeki değişim Trablusgarp Savaşı'nı gösteren görüntülere yansır. Böylelikle Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmler, teknoloji, siyaset ve sinemanın iş birliğine tanıklık eden belgeler olarak seyircinin karşısındaki tarihsel yerini alır.

DİPNOTLAR

1 Giorgio Bertellini, "Dramatizing the Italian-Turkish War (1911–12): reports of atrocities, newsreels, and epic films in Italy and the USA" adını taşıyan makalesinde İtalya'nın Trablusgarp Savaşı sırasında yerli halka karşı uyguladığı şiddetin Avrupa ile Amerika'da filmler ve basın aracılığıyla nasıl meşruiyet kazandırılmaya çalışıp, pazarlandığını ele almaktadır (Bertellini, a.g.e, *Early Popular Visual Culture* 14:2, (2016), s.131-154). Cines yapım şirketinin Trablusgarp Savaşı'nı belgeleyen filmler üzerine bir çalışma için bkz.: Maria Assunta Pimpinelli ve Marcello Seregni, " 'Il cielo in globo di Tumu' : I film 'dal vero' nella guerra italo-turca: il caso Cines", *Immagine* 4 (2011), s. 31-69.

2 Sinema, kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin içine doğmuştur. Sinemanın ilk yıllarında yarattığı kamusal alan ve devletler ile ilk teması, giriş yaptığı ülkeye ve içinde dönüştüğü toplum yapısına göre farklılıklar taşımaktadır. Sinema, Avrupa ve Amerika'da ilk başlarda bir panayır eğlencesi ve seyirliği olarak seyirciyle buluşsa da, ilerleyen tarihlerde Amerika'da proleter bir kamusal alan yaratarak yayılır ve devletin ilk müdahaleleri seyri, gösterimi ve filmleri denetim altına almaya yönelik olur. Roberta Pearson, "Geçiş Sineması", Geoffrey Nowell-Smith (Ed.), *Dünya Sinema Tarihi* içinde:. A. Fehmi (çev.), (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008), s. 44, s.42-64 Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarında ise sinemaya ilk ilgi gösterenlerin arasında bizzat imparatorların kendilerinin olduğu. Martin Loiperdinger, *Kaiser Wilhelm II.: Der erste deutsche Filmstar*. Thomas Koebner (Ed.), *Idole des deutschen Films* içinde, (München: Edition Text + Kritik, 1997), s. 41-53; Karin Moser, *Der erste Kinematograph in Wien – ein Medium erobert Österreich-Ungarn*, *http://www.habsburger.net/de/kapitel/der-erste-kinematograph-wien-ein-medium-erobert-oesterreich-ungarn* (Erişim: 6.10.2018), yine Osmanlı'da da Sultan II.Abdülhamid in Yıldız Sarayı'nda film izlediği ve izlettirdiği bilinmektedir, Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, (İstanbul:Selis Kitaplar, 2008), s.76. Dolayısıyla sinemanın devletlerle kurduğu ilişki ve yarattığı kamusal alan farklı perspektifler ve tipolojilerle karşımıza çıkabilmektedir ve örneğin Amerika'da proleter bir kamusal alandan yayılmış gibi görünen sinemanın Miriam Hansen'in de altını çizdiği gibi her zaman bir demokratikleşme sürecine işaret etmediği hatırlanmalıdır, Miriam Hansen, "İlk Dönem Sinema: Kimin Kamusal Alanı?", Murat İri (çev.), İstanbul Üniversitesi İletişim *Fakültesi Dergisi*, 25, 1, (2006), s. 93-103. Bu çerçevede, sinema tarihi çalışmalarında, sinemanın başlangıç yıllarını sınıf, etnik kimlik ve toplumsal cinsiyet bağlamında farklı okumalar eşliğinde değerlendirmek zaruri görünmektedir.

3 Ella Shohat, Robert Stam, *Unthinking Eurocentrism. Multiculturalism and the Media*, 2. Basım, (New York: Routledge, 2014), s.16.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarb*, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013), s.474.

5 Shohat ve Stam, a.g.e., s. 190.

6 Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan operatörler tarafından dünyanın ilk hava bombardımanları filme alınmıştır. Bu tür, havadan gerçekleşen ve seyircinin uçak perspektifinden olayları izlemesine olanak veren görüntüler savaş görüntülerinin çekiminde yeni bir sinematografik bakış sunmuştur. Ruth Ben-Ghiat, "War and Cinema: It's Complicated", *Huffpost* (23.2.2015), https://www.huffingtonpost.com/ruth-benghiat/war-and-cinema-its-complicated_b_6726410.html(Erişim: 21.5.2018).

7 Stephen Bottomore, *Filming, faking and propaganda: The origins of the war film, 1897-1902. Film, het vertalen en propaganda: De oorsprong van der oorlogsfilm, 1897-1902*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Holland: Universiteit Utrecht, 2007), III./s.2-11

8 Film https://www.youtube.com/watch?v=4Q8eNCWMytI linkinden izlenebilmektedir (Erişim: 23.5.2018).

9 *La distanza del campo nemico si valuta esattamente* [Düşman Sahasına Tam Mesafe] (1912) adını taşıyan görüntülerin ilk levhasının başlığıdır bu. Görüntülerin üzerindeki amblemlerden Pathé ortaklığında çekildiği ve Luce arşivinde bulunduğu anlaşılan filmin, farklı belge görüntülerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu düşünülmektedir.

10 İsrafil Kurtcephe, "Trablusgarb'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 2.6 (1990), s. 362, s.361-375.

11 Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1982), s.104.

12 İsrafil Kurtcephe, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesi verdiği bazı tavizler nedeniyle İtalyan askericinin Trablusgarp'a bir "askeri turistik sefer" düzenler gibi geldiklerini belirtmektedir (a.g.e, 1990, s. 362).

13 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*. D. Acar ve F. Soysal (çev.), (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), s.77.

14 Wladimir Iljitsch Lenin, *Werke. Band 18, April 1912 – März 1913*, Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED (ç.ev.), (Berlin: Dietz Verlag, 1974), s.329.

15 Adrian Gerber de 25 Nisan 2012 tarihli sunumda konuya değinir, Adrian Gerber, (25 April 2012). *Die Antänge filmischer Propaganda im Italienisch-Türkischen Krieg (1911-1912)*. [Video-Sunum] https://vimeo.com/42696180 (Erişim: 24.5.2018).

16 British Pathé, 1911. Asılan Araplar film linki

17 Susan Sontag, *Başkalarının Acısına Bakmak* (2004) adını taşıyan kitabında basında yayımlanan yaralanmış bedenlerin büyük bir bölümünün koloni halinegetirilmiş ülkelerin insanlarına ait olduğundan ve bu durumun özellikle 16. yüzyıldan itibaren Avrupa metropollerinde gerçekleşen sergi pratiklerine dayandığından bahsetmektedir. "Egzotik" ülkelerde yaşayan insanların ölü ya da yaralı bedenlerinin fotoğraflarla teşhir edilmesini yazar şu şekilde yorumlamaktadır: "[...] ne de olsa ötekiler, düşman sayılmadıklarında bile, aynı zamanda (bizim gibi) bakan kişiler değil, yalnızca (kendilerine) bakılacak kişiler sayılmaktadırlar". Susan Sontag, *Başkalarının Acısına Bakmak*, Osman Akınhay (çev.), (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004), s.73. Susan Sontag'ın yorumundan yola çıkarak, Arapların asılmasını gösteren film kesitlerinin, bu tür görüntülere önceki birkaç yüzyıldan bu yana alışık olan seyirci için bir tür "seyirlik nesne"ye dönüştüğü ileri sürülebilir.

18 The Moving Picture World, 11, January-March 1912.

19 Filmler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: https://www.imdb.com/name/nm0173774/?ref_=tt_ov_dr (Erişim: 25.5.2018).

20 The Moving Picture World, 13, April-June 1912.

21 Der Kinematograph, 5 August 1914.

22 Der Kinematograph, 24 Juli 1912.

23 Bertellini, a.g.e., s. 137. Aralık 1911'de Vitagraph şirketi tarafından çekilen ve İtalyanların uyguladıkları vahşeti genel bir savaş eleştirisi bağlamında gösterdiği ileri sürülen *War* (1911) adını taşıyan film, Amerika'da yaşayan İtalyanlar tarafından İtalyan karşıtı propaganda olarak algılanmış ve 12 Aralık 1911'de New York'ta "On bin İtalyan" filminin protesto etmek üzere sokaklara dökülmüş, Vitagraph şirketinden filmi Amerika'da göstermemden çekmesi istenmiştir. Hatta Washington'dakI İtalyan elçisinin Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen yabancı kaynaklı filmleri yasaklama yoluna girdiği rivayet edilmektedir, Bertellini, a.g.e., s.137-138. Buradan bir kısım İtalyan seyircisi için Trablusgarp Savaşı'na dair hakikat talebinin İtalya'nın resmi devlet söylemini destekleyecek bir içerikte olması gerektiği görülür.

24 Bertellini, a.g.e., s.141. İtalyan tarihini ve kahramanlığını dramatize eden kurmacı filmler, canlandırma sahnelenmiş savaş havadislerinin dramatik gücüne güç katar. Bertellini'nin yerinde tespitiyle, Trablusgarp Savaşı sırasında çekilen havadis ya da kurmaca film görüntüleriyle seyircinin gözü doyurulabilmiştir fakat savaşın kendisi yine de görünür olta)mamıştır, a.g.e., s.151.

25 *Guerra Italo Turca . Il bombardemen todi Tripoli* (İtalyan-Türk Savaşı. Trablusgarp'ın Bombalanması) (1911) (https://www.youtube.com/watch?v=iC9u5tpZwCM) adını taşıyan görüntüler Ambrosio yapım ve dağıtım şirketine ait ve kameraya çeken operatör şirket adına çalışan Giovanni Vitrotti'dir, Giovanni Vitrotti, *Gli ultimi giornidi Pompei* (Pompei'in Son Günleri) (1908) gibi filmler başta olmak üzere İtalya ve 1920'lerde Almanya'da kısa ve uzun metrajlı filmlerde operatör/kameraman olarak çalışmıştır, bkz. Giorgio Bertellini, *Vitrotti, Giovanni*, Abel (Ed.), *Encyclopedia of Early Cinema* içinde (New York: Routledge, 2005) s.982. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere devletler, savaşı belgelemek üzere kimi zaman film sektöründe çalışan, tecrübe sahibi, profesyonel operatörler gönderebilmişlerdir.

26 Luca Comerio'nun Trablusgarp Savaşı üzerine çektiği ve kolonyalizm tarihine ilişkin önemli bir bellek oluşturan bu görüntü kayıtları Museo Nazionale del Cinema arşivinde mevcuttur. Luca Comerio'nun Trablusgarp'taki faaliyetleri için bkz.: Sila Bertrui ve Sarah Pesenti Cantagrani, "Luca Comerio in Libia: documenti non ufficiali di una pagina di storia", *Immagine* 4, (2011), s. 69–94.

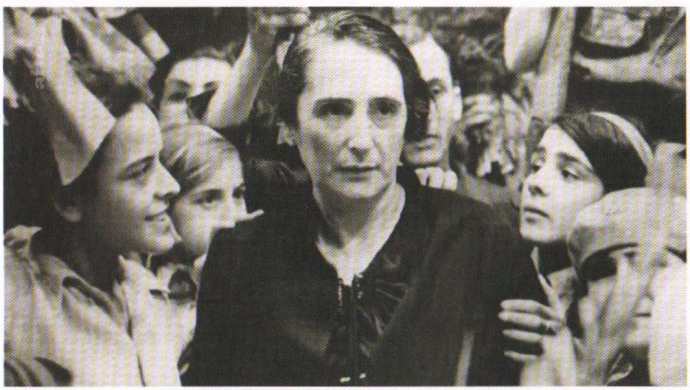
27 Denizaşırı gücü vurgulayan donanma, koloni elde etmek isteyen devletler için özel bir öneme sahiptir. Örneğin kolonyalizmde atılım gerçekleştirmek isteyen devletlerden biri olan Alman İmparatorluğu'nda donanmaya verilen bu büyük önem özellikle göze çarpar. Bu konuda Büyük Britanya ile yarışa giren Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ilk sinematografik görüntüsü Kiel Kanalı'nın açılışı sırasında alınmıştır ve Alman İmparatorluğu'nda filmlerle propaganda yapan ilk askeri birimlerden biri de donanmadır. Martin Loiperdinger, a.g.e., s. 41-53.

28 Sinemanın erken döneminde seyir her zaman sessiz bir deneyim ileğildir. Seyirciler filmleri canlı ya da gramofondan çalan müzik eşliğinde izleyebilmişlerdir, Max Magnus, "Vom Kintopp zum Filmpalast", *Revue des Monats* 4 (Juli 1929), s. 965. Çalan müzikler kimi zaman görüntüyü tamamlayan bir anlam yaratabilmiştir. Özellikle savaşları gösteren filmlerin gösterimi sırasında marşlar da çalınabilmiş ve filmler sadece görsel değil işitsel bir hamasi dille tamamlanmıştır.

EŞİTLİĞE, ÖZGÜRLÜĞE VE DİRENİŞE ADANMIŞ BİR YAŞAM: DOLORES IBÁRRURI

MEHMET UTKU

İspanya İç Savaşı sırasında Madrid savunmasında öne çıkan "No Pasaran" sloganı ve yine İç Savaşta komünistlerin, sosyalistlerin ve cumhuriyetçilerin şiarı haline gelen "Dizlerimiz üzerinde yaşamaktansa ayakta ölmeyi yeğleriz!" sözüyle milyonların gönlünde taht kuran bir devrimciydi Dolores Ibárruri (La Pasionaria-Tutku Çiçeği).

Dolores Ibárruri

On bir çocuklu bir ailenin sekizinci çocuğu olan Dolores Ibárruri, 9 Aralık 1895'te İspanya'nın Gallarta şehrinde doğdu. Basklı bir maden işçisi baba ve İspanyol bir annenin kızıydı. Asıl adı Isidora Ibárruri Gómez olan Dolores Ibárruri, çok küçük yaşlarından itibaren konuşma yeteneğiyle dikkat çekti. Öğretmeni öğretmen okuluna gönderilmesini istediyse de ailesi ekonomik durumu nedeniyle kızlarını okutamadı. Dolores balık satarak, hizmetçilik ve terzilik yaparak yaşamını kazanmak durumundaydı. Sosyalist devrimci maden işçisi Julián Ruiz Gabiña ile evliliğinin ardından Somorrosto'ya taşındı. 1920'lerde, Carlist Katolik genç bir kadınken, devrimci militan bir aktivist ve 1921 yılında kuruluşuyla birlikte İspanya Komünist Partisi'nin ilk üyelerinden biri haline geldiği yer burasıydı. Madenci gazetesi El Minero Vizcaino için "La Pasionara" imzasıyla yazılar yazmaya başladı ve işçi hareketinde faal olarak çalıştı. 1930'da İspanya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne seçilen ilk kadındı. Kısa bir süre sonra kocasından ayrılarak Madrid'e yerleşti. 1930'larda İspanya Komünist Partisi'nin yayını "Mundo Obrero"da yazar oldu.

1933'te parlamentoya milletvekili seçildi. Burada kadının toplumdaki yeri sorunuyla ilgilendi ve kadınların haklarını ve yaşam koşullarını iyileştirmek için çalışmalar yürüttü. Aynı yıl 13. parti kongresine katılmak üzere SSCB'yi ziyaret etti ve Moskova'da gerçekleştirilen Komintern'e (Komünist Enternasyonal) delege olarak katıldı. 1934'te Paris'te düzenlenen Dünya Kadın Kongresi'nde ülkesini temsil etti.

1936'da İkinci Cumhuriyet sırasında Asturias meclisine vekil olarak seçilen Dolores Ibárruri, İspanya İç Savaşı sırasında (1936-1939) temsilciler meclisine başkanlık etti. Dolores, "No Pasaran!" sloganı eşliğinde Cumhuriyetin savunusu için sesini daha da yükseltti. Faşist Franco birliklerine karşı radyoda ateşli konuşmalar yaptı ve savaşçıların morallerini yükseltmek için onları cephede ziyaret etti. Konuşmaları toplumun büyük bir kısmını, özellikle kadınları, antifaşist mücadele için bir araya getirdi.

Kanlı üç yılın ardından 1939 yılında Madrid'in düşmesiyle beraber milliyetçi güçler galip geldi. Cumhuriyetçi hükümetin Madrid'den çekilerek yerleştiği Barcelona da düştüğünde Ibárruri yoldaşlarıyla birlikte önce Paris'e, ardından da Sovyetler Birliği'ne sığındı.

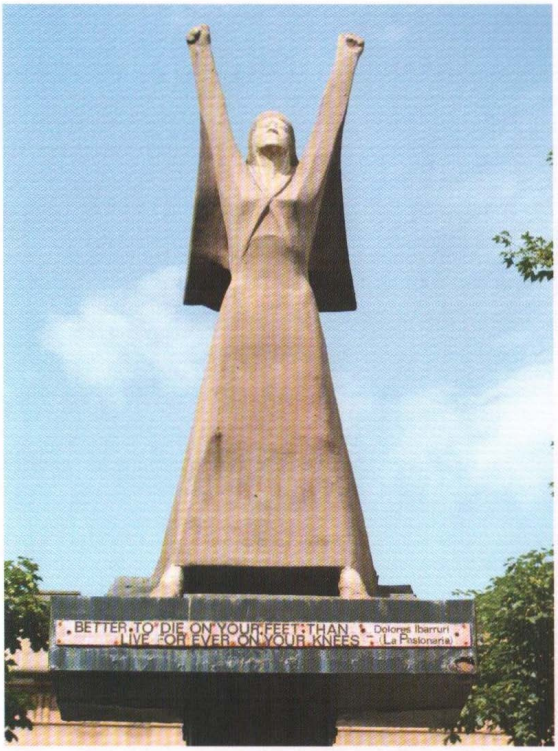
1944'den, PCE başkanı olarak seçileceği 1960 yılına kadar görevde kalacağı İspanya Komünist Partisi'nin genel sekreterliğine getirildi. 1960'tan 1989'daki ölümüne kadar Parti'nin başkanlığı görevini sürdürdü.

Tek oğlu Rubén, Kızıl Ordu'ya katıldı ve 1942'de Stalingrad savunması

sırasında hayatını kaybetti. Sonraki yıllarda Lenin Madalyası ve Lenin Barış Ödülü başta olmak üzere Sovyetler Birliği'nin en önemli nişanlarıyla onurlandırıldı. 1966'da "No Passaran!" adıyla otobiyografisini yayınladı.

Franco'nun ölümünün ardından Dolores Ibarruri ülkesine geri döndü. Aynı yıl yeniden milletvekili olarak parlamentoya seçildi. Aktif politik yaşamını ölümüne değin sürdürdü. "La Pasionaria" 12 Kasım 1989'da 93 yaşında Madrid'de geçirdiği zatürre sonucu yaşamını yitirdi. 20. yüzyılın en önemli ajitatörlerinden biri olarak kabul edilir.

Meydanlarda sağ yumruğu havada, "No pasaran!" (Geçit yok) diye haykıran Ibarruri, sadece İspanya'nın değil tüm dünyanın faşizme karşı mücadele sembollerinden biri haline geldi. Faşizme karşı savaşmak için İskoçya'dan İspanya'ya gidenlerin anısına Ibarruri'nin heykeli, İskoçya'nın en büyük kenti Glasgow'daki Clyde caddesine dikildi.

Glasgow'da Ibarruri anısına dikilen La Passienera heykeli

Nazım Hikmet, Dolores için yazdığı şiirde Madrid barikatlarına söyle sesleniyordu:

Ne mâveradan ses duymak:
ne satırların nesine koymak o
"anlaşılmayan şeyi"
ne bir kuyumcu merakıyla işlemek
kafiyeyi:
ne güzel lâf ne derin kelâm
çok yükür
hepsinin
hepsinin üstündeyim bu akşam.
... ne kadar güzel şey
yarataca klarsa
yani o korkunç hasreti daüssılâsı
içimin
güzel gözlerindedir
Madrit kapısındaki nöbetçimin.
Ve ben ne yarın ne dün ne bu
akşam
Nazım Hikmet

Direnişin On Üç Gülü

İspanya İç Savaşı'nda kadınları anarken Dolores'le birlikte belki de "Las Trece Rosas"u (On Üç Gül) anmadan geçmek olmaz. Carmen Barrero Aguado, Martina Barroso Garcia, Blanca Brissac Vazquez Pilar Rueno Ibanez, Julia Conesa Conesa, Adelina Garcia Casillas, Elena Gil Olaya, Virtudes Gonzâlez Garcia, Ana López Gallego, Joaquina Lopez Lafitte'yi, Dionisia Manzanero Salas, Victoria Muñoz Garcia idi Luisa Rodriguez de la Fuente, anarşistler ve sosyalistlerin saflarında cephede savaşan kadınlardı.

İspanya'da iktidara gelen faşizm, 13 kadının da içinde olduğu 57 kişiyi, İspanya sosyal ve hukuk düzenine karşı silahlı isyan ve yüksek rütbeli siyasi polis memuru Isaac Gabaldón'a suikast düzenlemekle suçladı ve ölümle cezalandırdı. Oysa subayın öldürüldüğü 27 Temmuz'da, suçlananlardan 54'ü cezaevindeydi.

On Üç Gül, cezaevindeki tutukluluk süreleri boyunca defalarca işkenceye maruz bırakıldı ve aşağılandı. Hapishanedeki koşullar insanlık dışıydı. Çoğunluğu reşit olma yaşı 21'in altında olan, On Üç Gül, 5 Ağustos 1939'da Doğu Mezarlığı'nın duvarında (Almudena) kurşuna dizildi.

"On Üç Gül"ün hikâyesi ise yönetmen Emilio Martinez Lázaro tarafından 2007'de sinemaya aktarıldı.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

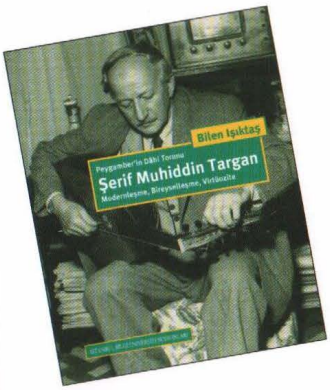

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

BİLEN IŞIKTAŞ

PEYGAMBER'İN DÂHİ TORUNU ŞERİF MUHİDDİN TARGAN MODERNLEŞME, BİREYSELLEŞME, VİRTÜOZİTE

576 Sayfa, ISBN: 978-605-399-529-6

Musikimizin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcisi, Peygamber'in 37. kuşaktan torunu olan büyük ud ve viyolonsel virtüozu Şerif Muhiddin Targan'ın yaşamını, müziksel ve entelektüel serüvenini büyük dönemeçler içinde ele alan, onun bir dâhi olarak arkasında bıraktığı büyük mirası en küçük ayrıntılarına kadar inceleyen bu eser, müzikolojik anlamda da bir 'ilk'e imza atıyor.

FATMA DOĞRUEL, A. SUUT DOĞRUEL

BIÇAK SIRTINDA BÜYÜME VE İSTİKRAR KÜRESELLEŞMENİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

290 Sayfa, ISBN: 978-605-399-531-9

Genişletilmiş ve güncellenmiş 2. baskısında *Bıçak Sırtında Büyüme ve İstikrar* kitabında öncelikle 2008 Finansal Krizi'nin küresel düzeydeki etkisi ele alınıyor. Ardından makroekonomik dengesizlik sorunlarının başta Türkiye ve Arjantin olmak üzere bazı ülkelerde yeniden ortaya çıkışı ve bir kez daha Türkiye ekonomisinin geleceğinin belirsizliğe sürüklenişi kapsamlı bir şekilde analiz ediliyor.

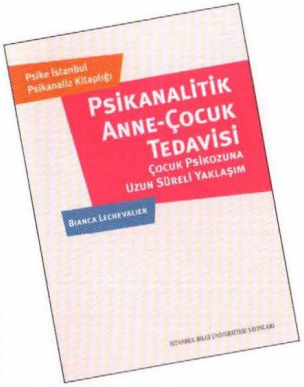

DENİZ T. KILINÇOĞLU

İSLÂM, İKTİSAT, ORDU VE REFORM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLK İKTİSAT ESERİ VE TARİHSEL BAĞLAMI (RİSÂLE-İ TEDBÎR-I 'UMRÂN-I MÜLKÎ)

258 Sayfa, ISBN: 978-605-399-533-3

Deniz T. Kılınçoğlu, *İslâm, İktisat, Ordu ve Reform* isimli bu çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda kaleme alınmış ilk modern İktisat eseri olan Risâle-i Tedbîr-i 'Umrân-ı Mülkî'yi tarihsel ve düşünsel bağlamı içinde ele alıyor.

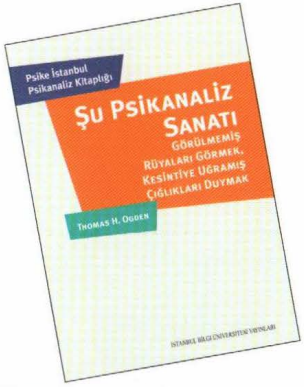

BIANCA LECHEVALIER

PSİKANALİTİK ANNE-ÇOCUK TEDAVİSİ ÇOCUK PSİKOZUNA UZUN SÜRELİ YAKLAŞIM

250 Sayfa, ISBN: 978-605-399-433-6

Otizm ve erken çocukluktaki psikotik süreçlerle çalışmak için anne-çocuk birlikte olabilecek en erken zamanda psikanalitik tedaviye almayı öneren Bianca Lechevalier; kitap boyunca seans notlarını da dâhil ettiği detaylı anlatımıyla bize yeni olasılıkların kapısını açıyor.

THOMAS H. OGDEN

ŞU PSİKANALİZ SANATI GÖRÜLMEMİŞ RÜYALARI GÖRMEK, KESİNTİYE UĞRAMIŞ ÇIĞLIKLARI DUYMAK

184 Sayfa, ISBN: 978-605-399-537-1

Şu Psikanaliz Sanatı, rüya görmenin insan ruhsallığındaki rolünü kavramsallaştırmanın yeni bir yolunu ön plana çıkaran özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışma boyunca "nesne ilişkileri kuramının kökenlerinin yeni bir yorumu", "tutma ve kapsama, olma ve rüya görme" ve "psikanalitik yazım" gibi başlıca konuları ele alınmaktadır.

ULUSLARARASI PSİKANALİZ YILLIĞI 2018 ÇOCUK VE PSİKANALİZ

272 Sayfa, ISBN: 978-605-399-536-4

Uluslararası Psikanaliz Yıllığı'nın 10. sayısı olan Çocuk ve Psikanaliz başlıklı bu derlemede yer alan makalelerin, Klein'ın kurucusu olduğu yaklaşıma dayandığını, ancak günümüzde farklı ve çok daha zengin olan kuramsal ve teknik araçlara sahip bir çocuk psikanalizi yaklaşımını temsil ettiklerini söyleyebiliriz.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 34 19
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 55130 13
e-mail: punto@puntokitap.com